

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, завідувач відділу*

*Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Р.Я. КОРИНЕЦЬ, заступник директора Інституту розвитку аграрних ринків*

Оцінка перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

На розвиток будь-якої організації, в тому числі й на сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, суттєво впливають їхні лідери. Так, більшість членів кооперативів покладаються, як правило, на лідерів при прийнятті важливих рішень, незважаючи на обов'язковість демократичного характеру кооперативних організацій. У більшості випадків формальні лідери є водночас і неформальними, тобто, вони впливають на членів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу як із позиції посади голови кооперативу (формальне лідерство), так і за допомогою особистих людських якостей, набутого вміння (неформальне лідерство)¹.

Лідери, контактуючи з особами, що не є членами кооперативу, також своєю позицією формують відношення іншої частини суспільства як до конкретного сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, який вони представляють, так і до кооперації загалом. Якщо лідер переконаний в успіху кооперативу, кооперативного руху, бачить мету, перспективу його розвитку, усвідомлює, що і кому треба зробити, щоб досягти мети, то тоді матимемо поступ у розвитку конкретного кооперативу, кооперації загалом. У протилежному випадку розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації можна вважати проблемним, малоперспективним.

Дослідник проблем політичного лідерства Роберт Такер розглядає лідерство як вказівку на пряму, яка, в кінцевому варіанті, спрямова-

на на дію². Інший дослідник Жан Блондель, аналізуючи це визначення, звертає увагу на те, що таке лідерство буде ефективним і реальним, якщо «вказівка» має зміст у реальній ситуації³. Тому дуже важливим є пошук відповіді на запитання: чи здатні лідери кооперативного руху формувати таку «вказівку» та перетворити її в дію; чи бачать вони напрям, щоб сформулювати й дати таку «вказівку».

Отже, пошук відповіді на запитання: чи має перспективи розвитку сільськогосподарська обслуговуюча кооперація в нинішніх умовах із позиції формальних лідерів кооперативних організацій – головна проблема дослідження.

Дослідники та практики кооперації доволі часто характеризують відсутність у селі лідерів як досить складну проблему у сфері організації господарської діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів⁴. Однак досліджень з оцінки рівня підго-

¹ Лідерство. Вікіпедія. Електронний словник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>.

² Tucker R.C. Politics and Leadership. 1984. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=4Bef1fpsMyQC&oi=fnd&pg=PR16&dq=Tucker+R.C.+Politics+and+Leadership.+1981.+P.+15.&ots=fDb_NgMpNl&sig=GR311-LDoFtHce34SjFgQtdbckU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

³ Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель. М.: Российская академия управления, 1992. – 135 с. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grachev62.narod.ru/blondel/contents.htm>.

⁴ Гриценко М.П. Майстер-клас для лідерів маркетингових організацій та дрібнотоварних виробників АР Крим «Заготівельно – збутові кооперативи – організація сталого продажу сільськогосподарської продукції» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ta.swap-rural.org.ua/projectsfiles.php?s_project=&s_files=%D0%9C%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81+%D0%B4%D0%BB%D1%8F+%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2+%s_libfiles_file=&locale=uk; Гриценко М.П. Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы: становление и развитие (на примере АР Крым) / М.П. Гриценко, Р.Я. Коринец, А.С. Сеитосманов. – Симферополь: Издательский дом «Тезис», 2012. – 128 с.

товки формальних лідерів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів не проводилося. Інші дослідники наголошують, що «розвиток обслуговуючої кооперації в Україні залежить від ініціативних і міцних лідерів, вмотивованості окремих членів, консенсусу між зацікавленими сторонами, цілеспрямованої державної політики у питаннях виваженої законодавчої, податкової політики та фінансової підтримки»¹. Питання перспектив розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації викладені також у працях М.Й. Маліка, В.В. Зіновчука, Л.В. Молдаван, А.О. Пантелеймоненка, В.О. Цимбала та ін.². Але досліджень думки лідерів кооперативів щодо перспектив розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації не виявлено.

Можна було б припустити, що причиною відсутності таких досліджень є переконаність у тому, що лідери кооперативних організацій вже апіорі бачать перспективу для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та знають як досягти мети. Однак особисте спілкування з формальними лідерами кооперативів дає підстави для заперечення такої, здавалося б, абсолютної правильності думки.

Для розуміння того, як насправді оцінюють такі перспективи лідери кооперативного руху, було проведено 15 грудня 2011 року опитування учасників Других Всеукраїнських громадських слухань «Україна напередодні Міжнародного року кооперативів». У слуханнях брали участь голови кооперативів, керівники регіональних організацій Всеукраїнської громадської організації «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України», а також науковці, представники органів влади, громадських організацій, проектів міжнародної

технічної допомоги, чия діяльність пов'язана із кооперацією.

Мета статті – дослідження думки лідерів кооперативного руху щодо перспектив його розвитку в контексті сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

У Резолюції Других Всеукраїнських громадських слухань «Україна напередодні Міжнародного року кооперативів» зазначається, що «сила викликів, з якими стикаються сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, за останній рік збільшилася, а реальних кроків щодо їх подолання, формування комплексних підходів до розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації на основі світового досвіду поки що не зроблено. Зберігається й надалі стійка тенденція до погіршення умов для розвитку кооперації в сільській місцевості»³. Постає запитання: чи можна подолати такі тенденції та як це зробити в умовах, коли «чиновництво й більшість лідерів місцевих громад не розуміють значення кооперативів у розвитку сільських територій»⁴?

Щоб одержати оцінку бачення розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації її лідерами, учасникам зазначених Слухань було запропоновано дати відповіді на запитання щодо оцінки перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні. Слід наголосити на дуже важливому факті: більшість із 150 учасників слухань (близько 100 осіб) можна віднести до формальних чи неформальних лідерів кооперативного руху країни. Однак відповіді на опитування дали тільки 26 осіб. Можна припустити, що решта учасників Слухань або не надто переймаються проблемами кооперації і розглядають її з позиції досягнення особистих цілей, або не мають власної думки. Така ситуація не може не викликати занепокоєння щодо якості лідерів кооперації. Зрозуміло, що опитування не є репрезентативним, однак дає уявлення про

¹ Бондарчук Валерій, Алколей Джордж, Молдаван Любов, Курдицький Сергій. Кооперація як спосіб життя / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ta.swap-rural.org.ua/files/201111221058440.%D0%9A%D0%BE%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F.htm>.

² Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: Словник-довідник / [за заг. ред. Р.Я. Корінця, М.П. Гриценка, М.Й. Маліка]. – Львів: НВФ «Українські технології», 2010. – 160 с.; Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: формування і функціонування. Методичні рекомендації / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.П. Гриценко, Р.Я. Корінець]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 68 с.

³ Україна напередодні міжнародного року кооперативів. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?12683>.

⁴ Карпенко Олександр. Кооперацію — у підпілля? Нотатки із всеукраїнських громадських слухань «Україна напередодні міжнародного року кооперативів» та Другого з'їзду Союзу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.silskivisti.kiev.ua/18735/index.php?n=11620>.

предмет. Результати оцінки перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих

кооперативів, учасниками, які відповідали на запитання анкети, представлені у таблиці.

Оцінка перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (за результатами анкетування)

Відповідь	Кількість відповідей	%
Маємо якнайкращі умови для кооперативів і найкращі перспективи	1	3,85
Перспективи добрі, але умови погані	17	65,38
Немає ніяких перспектив	3	11,54
Важко оцінити	4	15,38
Інша відповідь	1	3,85
Усього	26	100

Завжди найбільший інтерес викликають крайні відповіді шкали оцінювання. Думка про якнайкращі умови для кооперативів і найкращі перспективи належить представнику органів влади, який був одним із небагатьох, хто вказав своє прізвище та посаду в анкеті, хоча такої вимоги не було зазначено при анкетуванні. Цей респондент вважає, що функціонує відповідна державна програма, а ініціатива має бути знизу (від самих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів). І цього досить. Слід наголосити, що на час проведення Слухань державну програму було скасовано, що може бути підтвердженням непоінформованості державного службовця, а, отже, і характеристикою відношення до кооперації: чиновник, до компетенції якого належить розв'язання проблем кооперації, не знає про скасування Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року¹. Водночас слід відзначити усвідомлення респондентом проблем кооперації. Саме він єдиний пропонує «надати сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам статус сільськогосподарського товаровиробника як юридичній особі», а також відзначає необхідність «для новостворених сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів ...протягом перших 3-5 років надати окремі податкові пільги, податок на прибуток, ПДВ як сільськогосподарському виробнику». Загалом, можна побачити, з одного боку, розуміння респондентом проблем сільськогосподарських обслуговуючих ко-

оперативів, з іншого – те, що існує досить скептичне ставлення до державних програм. Такий скептицизм виправданий і його можна пояснити тим, що державні та місцеві програми розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації не реалізовувалися повною мірою.

Ще один із респондентів вважає, що при оцінці перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні «все залежить від результатів «очищення» кооперативного руху від псевдокооперативів». Така позиція обґрунтовується тим, що «серед існуючих кооперативів і кредитних спілок багато не дотримуються міжнародних кооперативних принципів та цінностей кооперації. Це наслідок недосконалого законодавства в сфері кооперації, а також мотивації створення багатьох кооперативів для одержання донорської допомоги (проектів, бюджету) з подальшою приватизацією одержаних коштів/ресурсів». Респондент вважає, що «головне – не кількість кооперативів, а їхня якість (відповідність міжнародним кооперативним принципам)». Він пропонує посилити з боку держави контроль за дотриманням кооперативами кооперативних принципів, у тому числі внесенням відповідних змін до законодавства, провести інвентаризацію (моніторинг) діяльності кооперативів для одержання ними статусу неприбуткової організації, а також спрямувати всю можливу допомогу кооперативам, які відповідають кооперативним принципам та показують щорічне зростання членства (як критерій). Про необхідність упередження формування псевдокооперативів говорять як науковці, так і практики. Однак це може бути свідченням не тільки недосконалості

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 22 черв. 2011 р. № 704 «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF>.

законодавства, а й позиції органів влади: з «Тематичного плану науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок на 2009 рік, які фінансуються за кошти Державного бюджету України» завдання з розроблення методичних рекомендацій з ведення державного реєстру сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та моніторингу їх відповідності міжнародним принципам кооперації, передбачене наказом Мінагрополітики від 15.05.2009 року № 334, було вилучено відповідно до положень іншого наказу – від 15.05.2009 року № 334¹. У наступні роки рішення про актуалізацію цієї теми Мінагрополітики не приймалося.

Невелика група опитаних (11,5%) вважають, що в Україні нема жодних перспектив для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. На їхню думку, політична ситуація в країні не сприяє розвитку кооперації: «маємо повну нестабільність як у державі, так і в кожному окремому господарстві». Респонденти вважають, що варто «владі хоча б на 50% прислуховуватися до побажань та пропозицій сільськогосподарських виробників», а також зробити більш лояльним до кооперативів законодавство. Інша причина неперспективності таких кооперативів – «у керівництві сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – дуже малий відсоток молодих перспективних керівників, які розуміють поточну тенденцію розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів». У зв'язку з чим пропонується розпочати активну підготовку висококваліфікованих фахівців як для кооперативів, так і для органів влади. Слід підкреслити, що це думка лідерів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів чи осіб, на яких покладена державою відповідальність за розвиток цього виду кооперації. То чи можуть вони сформулювати «вказівку» для дії, якщо вони не бачать перспектив? Таку позицію можна оцінити також як реакцію на поточну ситуацію: якщо будуть лояльнішими до кооперативів політика, законо-

давство, готуватимуться кадри, то така перспектива може з'явитися.

Попередня позиція певною мірою співзвучна з позицією більшості респондентів (понад 65%), які вважають, що для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів «перспективи добрі, але умови погані». Що є підставою для такого оптимізму? І що стримує розвиток кооперації на їхню думку?

Як це не парадоксально може видатися, але перспектива для кооперативів, на думку таких респондентів, є тому, що «без кооперативів не вижити». Тобто, обставини спонукають виробників сільськогосподарської продукції до об'єднання у кооперативи. Водночас зазначається, що дрібні сільгосптоваровиробники неорганізовані, у них відсутні стимули об'єднуватися в обслуговуючі кооперативи. Неузгодженість норм законів, або навіть їхня суперечливість, не дає права на одержання кооперативам статусу неприбуткової організації, не дає права на державну підтримку на початковій стадії діяльності.

Чи найголовніша проблема, на думку опитаних, відсутність знань про кооперацію. Передусім, у сільського населення, а також у більшості сільських голів, депутатів сільського й районного рівнів. Нерозуміння суті кооперативної ідеї не дає можливості скористатися тими перевагами, які відкриває для селян кооперація.

Серед інших обставин, що гальмують розвиток кооперації на селі, респонденти називають також:

неефективну державну політику: «влада, чиновники не розуміють і не хочуть розуміти, що таке обслуговуюча кооперація й що вона повинна надати допомогу сільським товаровиробникам у виробництві та реалізації сільськогосподарської продукції з тим, щоб поліпшити добробут селян»;

монополізацію й «олігархізацію» ринків, сфер виробництва: «в селах і райцентрах сформувалася місцева «олігархія», куди входять керівники кооперативного руху»;

бідність села, недоступність для селян та кооперативів ресурсів;

слабка спроможність сільського населення до узгодження інтересів, до спільної дія-

¹ Наказ Міністерства аграрної політики України від 15.05.2009 року № 334 «Про внесення змін до наказу Мінагрополітики» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.5777.0>.

льності через кооперативи, слабкість соціального капіталу на селі, пасивність сільського населення, відсутність лідерів;

відсутність ринків збуту;

неконтрольований напівкримінальний експорт низькоякісної продукції з інших країн;

невиконання владою вже задекларованих зобов'язань, пасивність місцевої влади та як наслідок – недовіра до неї: в силу «...постійного недотримання владою своїх обіцянок щодо розвитку села, селяни зневірилися у владі».

Загалом, учасники опитування окреслюють досить широкий спектр проблем сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та зберігають певний оптимізм щодо перспектив її розвитку. Водночас можна стверджувати, що бачення таких перспектив у більшості опитованих має фрагментарний, а не системний характер.

І хоча, на думку учасників Слухань, «люди втратили віру у будь-які позитивні зміни й рішення, виживають, надіючись тільки на себе», та все ж вони вважають, що для розквіту кооперації на селі слід «змусити владу поважати селян, фермерів, а зробити це може тільки українське суспільство». Водночас такій надії тільки на власні сили протистоїть інша думка: достатньо керівнику країни «дати команду», щоб змінити законодавство.

Та, все-таки, більшість учасників опитування пов'язує добрі перспективи для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із позицією держави. Насамперед, держава, на їхню думку, має створити сприятливе правове поле, елементами якого повинні стати пільги (зокрема, податкові) та преференції для новостворених кооперативів, правове визнання неприбуткової природи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і реальне закріплення відповідного правового статусу. Законодавство й реалізація його положень мають забезпечити кооперативам та їхнім членам (насамперед, особистим селянським господарствам) доступ до ресурсів, а також підтримку «реального виробника, а не переробника, який накручує ціни». Саме законодавство має за-

безпечити «привернення уваги молоді до села».

Учасники кооперативного руху вважають, що державні програми повинні бути реальними й виконуватися: «якщо влада щось обіцяє, то повинна ці обіцянки виконувати, або нічого не обіцяти».

Велика роль має відводитися місцевим органам влади: слід «у регіонах України добитися фінансування розвитку кооперації з місцевих бюджетів».

Абсолютна більшість учасників опитування акцентує на необхідності масової пропаганди та роз'яснювальної роботи, щоб донести до селян усі переваги кооперативної моделі господарювання. Водночас вони зазначають, що вчити треба не тільки селян, членів вже існуючих кооперативів, а й державних службовців. Таке завдання може виконувати спеціально створений навчальний центр. Слід зазначити, що навчальні центри з розвитку кооперації на селі передбачалося створювати ще Програмою розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки¹, однак цей пункт Програми, як практично і всі інші, не було виконано.

Для розквіту кооперації на селі, на думку учасників слухань, слід «активізувати роботу громадських організацій аграрного спрямування в регіонах України», «об'єднати зусилля всіх ініціаторів та прихильників кооперативного руху».

І ще одна дуже важлива умова – зміна свідомості: «спочатку треба усвідомити, що у нас не має жодних шансів бути успішними в житті без того, щоб бачити в ближньому не стільки конкурента, як колегу, який має аналогічні інтереси, проблеми». Наскільки це реально зробити швидко – тема окремого дослідження.

Характерним для цього опитування є те, що найчастіше його учасники зазначали, що треба зробити, однак майже не давали відповіді, хто цим має займатися. Наприклад, хто повинен «ініціювати співпрацю кооперативів і кредитних спілок на регіональному

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basene/ua-cmeiyt.htm>.

рівні (регіональні об'єднання), які б стали активними учасниками національних кооперативних структур» чи організувати «об'єднання зусиль»?

Загалом можна стверджувати: теперішні лідери сільськогосподарського кооперативного руху розуміють, що кооперативам для ефективної діяльності в ринковому середовищі треба мати команду фахівців, які були б «проникнуті кооперативною ідеєю та якоюсь мірою її краще розуміли, ніж рядові члени»¹.

Отже, більшість лідерів сільськогосподарської обслуговуючої кооперації демонструють стриманий оптимізм щодо перспектив її розвитку: перспективи добрі, але умови погані. Така ситуація не уможливує позитивно оцінити перспективи такого виду кооперативів.

Відсутність довіри у суспільстві, політична нестабільність, несприятливі для дрібних товаровиробників, для кооперації політика й законодавство, нерозуміння суті та значення кооперації, відсутність знань і досвіду – як у селян, так і в органів влади, недоступність ресурсів для кооперативів та їхніх членів є, на думку опитаних, суттєвими бар'єрами на шляху розвитку кооперації на селі. Зняття цих бар'єрів передусім залежить від держави, тому «Президенту, Кабінету Міністрів та Верховній Раді треба повернутися обличчям до села, до кооперативного руху», а саме: створити належне правове поле, забезпечити реальну підтримку кооперативам. І не тільки щодо фінансування господарської діяльності, а й поширення знань, підготовки кадрів.

Водночас нинішні лідери кооперативного руху не демонструють чіткого комплексного

розуміння проблем кооперації, бачення перспектив її розвитку. Частина із них є ситуаційними лідерами, які не мають достатніх знань і навичок для формування напрямів, завдань розвитку кооперації та перетворення їх у конкретні дії, що дає підстави для занепокоєння щодо перспектив розвитку кооперації на селі. Саме тому надзвичайно актуальним стає питання створення національного навчально-координаційного центру (а також регіональних центрів) сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. Власне вони дадуть змогу теперішнім лідерам – формальним і неформальним – перерости у таких, що можуть дати «вказівки» до дії, організувати такі дії правильно й ефективно. А також підготувати нових лідерів – організаторів кооперативного руху. Зважаючи на реальну соціально-економічну ситуацію в країні, для створення таких центрів потрібні спільні цілеспрямовані дії держави, проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості, наукових та навчальних закладів тощо.

Загалом проблеми, механізми й методи формування лідерів кооперативного руху в сучасних умовах, їхній вплив на розвиток кооперації, значення інститутів (правил гри) та діяльність організацій – як державних, так і недержавних, зокрема, зазначених вище навчально-координаційних центрів у цьому процесі, організація навчально-просвітницької роботи потребують подальших досліджень, що стало б суттєвим внеском у формування стратегії розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

¹ Досліджено оцінку перспектив розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації її лідерами – учасниками Других Всеукраїнських громадських слухань “Україна напередодні Міжнародного року кооперативів”.

² Исследована оценка перспектив развития сельскохозяйственной обслуживающей кооперации ее лидерами – участниками Вторых Всеукраинских общественных слушаний “Украина накануне Международного года кооперативов”.

³ An article studies prospects for development of agricultural service cooperatives of its leaders - members of the Second All-Ukrainian public hearings "Ukraine on the eve of the International Year of Cooperatives".

*

¹ Цимбал В.О. Кооперативні принципи Андрія Палія / В.О. Цимбал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-pressa.com/article-537.html>.

Організаційно-правові форми аграрного господарювання у контексті збереження та розвитку українського села

Місією вітчизняного агропромислового комплексу є забезпечення продовольчої безпеки держави, виведення її до найбільш розвинутих в аграрному відношенні країн світу, створення економічної бази для підвищення добробуту селян і розвитку сільських територій. На жаль, досягнення цих завдань здійснюється повільно. Передусім це пояснюється тим, що свого часу було допущено неприпустиму помилку відокремлення аграрної політики від розвитку села. Це ще раз підтвердив міністр аграрної політики та продовольства Микола Присяжнюк, виступаючи на нараді голів райдержадміністрацій і райрад. За його словами в Україні щороку зникає 16-17 сіл. Він підкреслив, що найголовніше завдання на даному етапі – дати відповідь, яка організаційно-правова форма господарювання стане пріоритетною для

нас: великотоварна, фермерство чи одноосібні господарства.¹

Різні аспекти діяльності тих чи інших аграрних формувань розглядаються в роботах багатьох фахівців: Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка, Ю.Я. Лузана, В.Г. Андрійчука, А.Є. Данкевича, С.І. Дем'яненка, Ю.О. Нестерчук та ін.

Мета статті – вивчити позитивні й негативні сторони різних видів сільськогосподарських товаровиробників під кутом зору розв'язання як економічних, так і соціальних проблем.

На початок 2011 року в Україні нараховувалося 14,5 млн сільських мешканців, або 31,6% від усього населення. З них 3 млн 115 тис. осіб зайнято в сільському господарстві. Валова продукція цієї галузі за основними групами виробників у 2010 році розподілялася таким чином (табл. 1).

1. Валова продукція сільського господарства за основними групами виробників у 2010 р. (у порівнянних цінах 2005 р.)^{*}

Показник	Валова продукція		У тому числі			
	млн грн	у % до підсумку	рослинництва		тваринництва	
			млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Усі категорії господарств	100536,2	100,0	58677,6	100,0	41858,6	100,0
Сільськогосподарські підприємства	451492	44,9	264431	45,1	18705,3	44,3
у т.ч.: державні сільгосп-підприємства	1077,0	1,1	767,2	1,3	309,8	0,7
недержавні сільгосп-підприємства	44072,2	43,8	25676,7	43,8	18395,5	44,0
з них фермерські господарства	5012,9	5,0	4253,1	7,2	759,8	1,8
Господарства населення (включаючи фізичних осіб – підприємців на селі)	55387,0	55,1	32233,7	54,9	23153,3	55,3

^{*} Сільське господарство. – Стат. зб. 2010. – К., 2011. – С. 29.

Як показують наведені дані, 55,1% всієї продукції, в тому числі 54,9% продукції рослинництва і 55,3% продукції тваринництва, створюється в господарствах населення, 43,8% валової продукції – результат діяль-

ності недержавних підприємств, тобто приватного сектору.

Водночас фінансові результати підприємств галузі сільського господарства (юридичних осіб) можна визнати недостатніми

¹ «Сільські вісті». – 2012. – 4 лют.

(табл. 2), оскільки 30,7% підприємств у 2010 році були збитковими. Загалом рівень рентабельності сільгоспідприємств не дає ресурсів для розширеного відтворення, а тим більше для впровадження інноваційних тех-

нологій. Для порівняння економічної ефективності виробництва в різних агроформуваннях використаємо дослідження, проведене В. Я. Месель-Веселяком (табл. 3)¹.

2. Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства*

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Чистий прибуток (+), збиток (-) від усієї діяльності, млн грн	6854,1	5744,3	7576,4	17089,6
Підприємства, які одержали чистий прибуток, % до загальної кількості	72,0	71,1	69,2	69,3
Підприємства, які одержали чистий збиток, % до загальної кількості	28,0	28,9	30,8	30,7
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	15,1	7,7	8,7	16,8

*Сільське господарство. – Стат. зб. 2010. – К., 2011. – С. 52.

3. Порівняльна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в різних господарських формуваннях України в 2010 р.

Показник	Сільськогосподарські підприємства (без фермерських)	Фермерські господарства	Господарства населення
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн:			
валова продукція у порівнянних цінах 2005 р. – усього	238,2	124,9	353,0
у т.ч.: рослинництва	131,7	106,0	205,4
тваринництва	106,5	18,9	147,6
умовний валовий дохід (при фактичних цінах)	361,8	127,1	1007,8
у т.ч.: оплата праці	39,6	19,2	350,5
прибуток	323,2	107,9	657,3
на середньорічного працівника	12370	5244	5637
оплата праці на середньорічного працівника	13181	7906	15000

Як зазначав В.Я. Месель-Веселяк: «Особисті селянські господарства мають більш високий рівень ефективності. У 2010 році вони одержали валової продукції та валового доходу на 100 га сільськогосподарських угідь більше ніж сільгоспідприємства та фермери. На 100 га сільгоспугідь господарства населення одержали валової продукції на 48% більше, ніж сільгоспідприємства і у 2,8 раза більше за фермерські, умовного валового доходу – як різниці між оцінкою виробленої продукції за фактичними реалізаційними цінами і витратами виробництва, тобто новоствореної вартості – відповідно у 2,78 і 7,9 раза більше. Це пояснюється тим, що в особистих селянських господарствах виробляється значно більше продукції тваринництва, а також в них власними силами виконується значна частка робіт»².

Слід також зупинитися на ролі в розвитку аграрного сектора великих підприємств або так званих агрохолдингів. Останніми роками, коли світову економіку залихоманило, процес їх виникнення в Україні активізувався. Вітчизняні аграрні холдинги умовно можна поділити на кілька категорій: «портфельні», профільні та непрофільні³. До першої належать компанії, які скуповують збанкрутілі або економічно слабкі підприємства, щоб потім вигідніше їх перепродати. Від інших типів агрохолдингів їх відрізняє те, що вони вкладають гроші лише в потужну сільгосптехніку, не створюючи аграрної інфраструктури: елеваторів, складів, тваринницьких комплексів тощо. Профільні холдинги прагнуть продукувати великі обсяги сільгосппродукції на засадах глибокої інтеграції. Тобто вони намагаються створити за-

¹ Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С. 19.

² Там само.

³ Марков Д. Село під прицілом олігархів / Д. Марков // Сільські вісті. – 2012. – 2 лют.

мкнутий цикл виробництва: від вирощування сільськогосподарських культур до їх переробки. Класичний приклад: компанії «Нібулон», «Мрія» і «Миронівський хлібопродукт». Непрофільними вважаються компанії, створені як додаток до промислових підприємств. Мова йде про тих бізнесменів, яким більше до вподоби промисловість, торгівля й фінанси. Так, у 2010 році у промислово-фінансову групу СКМ Ріната Ахметова влився новий бізнес. Разом із комбінатом імені Ілліча йому дісталися п'ять дочірніх підприємств металургійного гіганта, що спеціалізуються на виробництві сільгосппродукції. Нині в суспільстві активно обговорюється питання: агрохолдинги – добро чи зло для українського села?

Слід погодитися з В.Я. Месель-Веселяком у тому, що: «Позитивними сторонами таких формувань є те, що вони: залучають інвестиції з інших галузей вітчизняної економіки та зарубіжних країн; мають змогу організувати переробку сільгоспсировини й уникати монопольного економічного впливу переробників, краще використовувати вітчизняну та іноземну техніку; використовують ефект масштабності для зниження виробничих витрат, підвищення продуктивності земельних угідь; підвищують фондоозброєність і впроваджують інноваційні технології; підвищують дохідність за рахунок створення замкнутих маркетингових ланцюгів із виходом на зовнішні ринки; збільшують розміри орендної плати за земельні паї (у 2-3 рази)»¹. Нині агрохолдинги концентрують у своїх руках орієнтовно 30 % сільськогосподарських угідь нашої країни.

До негативних сторін агрохолдингів можна віднести: вимивання коштів із сільських територій; стимулювання розвитку монополізації, перерозподілу власності та зменшення різноманіття форм господарювання на селі; загострення в ньому соціальних проблем через вивільнення зайвих працівників і зростання безробіття; недостатню участь у розвитку сільських громад та територій; нераціональну організаційну форму господарювання.

¹ Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С. 15.

В Україні створена й розвивається нова форма господарювання – фермерство, яка притаманна передовим країнам світу. Фермерських господарств налічується 41,5 тис., які використовують 4,3 млн га сільгоспугідь, тобто майже 100 га на одне господарство. Цей показник, з одного боку, перевищує високоефективну модель ведення фермерства в європейських країнах (в Англії – 70 га, Німеччині – 32 га), з іншого, він значно менший аналогічних показників США, де останніми десятиріччями концентрація виробництва призвела до збільшення середньої американської ферми до 150 га. Аналогічні тенденції маємо і в Україні, де останніми роками продовжують формуватися великі за розмірами (понад 1000 га) фермерські господарства. Проте слід констатувати той факт, що ця форма господарювання у нас недостатньо розвинена. На 100 га сільгоспугідь фермери у 2010 році виробили продукції на 125 тис. грн, що менше, ніж сільгосппідприємства, в 1,9 раза й особисті селянські господарства – у 2,8 раза. Однак важливо відзначити, що фермерські господарства вже на сучасному етапі концентрують у собі значну кількість трудових ресурсів (табл. 4).

Як видно з даних таблиці, у 2010 році у фермерських формуваннях було зайнято близько 100 тис. осіб. Із них найманих працівників 57 662 особи. На жаль, держава надає фермерам недостатню фінансову підтримку. Для порівняння нагадаємо, що у деяких європейських країнах частка дотацій з боку держави в собівартості сільгосппродукції досягає 50%.

Фахівці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», спираючись на проведені дослідження стверджують, що в нинішніх умовах є сенс формувати господарські структури в межах від 4 до 20 тис. га. В них забезпечується високий рівень рентабельності продукції рослинництва, що є базою для розвитку тваринництва. Проте не варто ставити це за самоціль, адже найвища ефективність, на їхню думку, в господарствах розміром 1500-2000 га².

² Там само. – С. 21.

4. Чисельність працівників у фермерських господарствах, осіб*

Показник	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Чисельність працівників – усього	71504	133534	115327	111659	102795	98400
з них жінок	25294	44727	33612	32536	28326	26894
Жінок у загальній чисельності працівників, %	35,4	33,5	29,2	29,1	27,6	27,3
Чисельність працівників із розрахунку на 100 га сільгоспугідь	3	4	3	3	2	2
Чисельність членів фермерського господарства						40738
Чисельність найманих працівників						57662
З них постійних						46575

* Сільське господарство. – Стат. зб. 2010. – К., 2011. – С.163.

Вважаємо, що в нашій державі, обираючи подальший аграрний курс, доцільно глибше вивчати світовий досвід¹. У 60-х роках минулого століття, під час економічної кризи великий американський бізнес з метою диверсифікації своїх капіталів став інвестувати їх в аграрне виробництво. Для цього скуповував або брав в оренду великі площі сільгоспугідь, витісняючи фермерів. За сприятливої кон'юнктури на аграрному ринку компанії мали добрі прибутки. Вже з'являлися прогнози, що у майбутньому 510 великих агроінтегрованих компаній зможуть «прогодувати Америку і півсвіту». Але в Америці пам'ятними були 1920-ті – початок 1930-х років, коли за такої ж ситуації в міру послаблення кризи великий бізнес повернувся до своєї звичної справи: фінансових спекуляцій, торгівлі нафтою та зброєю, а сільське господарство покинув, унаслідок чого великі площі сільгоспугідь кілька років не обробляли. Тоді держава змушена була викуповувати землю й продавати її по 75 дол. за 1 га усім, хто хотів на ній господарювати. Довелося приймати програми заселення безлюднілих територій.

Здобувши добрий урок, уряд США на початку 1970-х років заборонив несільськогосподарським компаніям безпосередньо займатися сільськогосподарським виробництвом. Було взято курс на підтримку об'єднання фермерів у кооперативах, які забезпечували їм великотоварність продажу продукції та поставку засобів виробництва. Забезпечуючи виробництво сільгосппродук-

ції й відповідні доходи, фермерські господарства водночас надають робочі місця членам їхніх сімей. Також фермерство сприяє осіlosti сільського населення. Тобто, завдяки фермерським господарствам сільське господарство реалізує важливі для суспільства соціальні функції. Люди, для яких село і сільська територія є їхньою домівкою, місцем роботи та відпочинку, дбають про охорону довкілля, тоді як власникам великого капіталу це не болить, бо вони живуть у містах, а не в селах.

Світові інституції, зокрема ООН, по мірі виявлення негативних наслідків глобалізаційних процесів для сільського господарства і сільського населення дійшли висновку, що продовольчу проблему не можна розв'язати без соціальної та екологічної складових. Із 1992 року ООН визнала багатофункціональність сільського господарства як інструмент забезпечення сталого розвитку галузі й сільської території, згідно з якою воно має бути наділене трьома рівнозначними функціями: економічною, соціальною і екологічною. Більшість країн не лише ратифікувала цей документ, а й розробила на його основі власні відповідні акти. В Україні поки що до правового забезпечення багатофункціональності сільського господарства справа не дійшла. Нерідко за приклад ставлять структуру зайнятості населення країн Заходу, де в сільському господарстві задіяно не більше 10 % працездатного населення, тоді як у нас на селі живе і працює понад 30 % людей. Виходячи з цього, суспільству нав'язується думка, що скорочення сільського населення та працюючих в аграрному комплексі – не-

¹ «Сільські вісті». – 2010. – 19 листоп.

обхідний процес. Але, по-перше, потрібно брати до уваги не питому вагу населення, а навантаження орної землі на одного працюючого в сільському господарстві. Тоді картина зовсім змінюється.

Останнім часом у більшості країн світу зрозуміли, що надмірна урбанізація, тобто перенаселення міст, породжує безліч соціальних, екологічних і моральних проблем. Тому там витрачаються величезні кошти, аби «розвантажити» міста за рахунок розширення сільських поселень. Наприклад, у США дотримують принципу: на одному квадраті площею 9 км² має жити як мінімум одна людина, байдуже хто – лісник чи фермер. Це необхідно для того, щоб території не дичавіли, щоб земля була облагороджена. Турботливо ставляться до кожного поселення, до кожного фермера й у країнах ЄС. А от із карти України протягом останніх 20 років зникло 550 сіл і суспільство залишилося до цього байдужим. Вже й так у нашій країні показник заселеності сільських територій є найнижчим у Європі. Наприклад, у Німеччині на 100 км² – 21 поселення, у Франції – 17, а в Україні – лише 3,8.

Проведений вище аналіз дає можливість зробити такі висновки. Право на існування мають усі форми господарювання в АПК (великі, середні, малі), якщо вони забезпечують нарощування позитивних тенденцій у цій галузі, перехід її на інвестиційно-інноваційний шлях, а також створюють умови для збереження, а потім і розквіту сільських територій, українського села. Але для цього необхідно суттєво піднести роль державного управління розвитком сільського господарства, державних інституцій у процесах, що відбуваються на селі. При цьому вплив державного управління має здійснюватися переважно економічними методами, а в разі необхідності використовувати законодавчі та адміністративні інструменти.

Так, за допомогою державних важелів необхідно негайно відновити структуру організації сільського господарства, щоб на одне село або сільраду була як мінімум одна господарська одиниця зі статусом юридичної особи із земельним масивом кілька тисяч

гектарів. Серед негативних сторін діяльності агрохолдингів найбільша пов'язана з тим, що вони зареєстровані в містах, а їхні філії в селах втратили статус юридичних осіб, позбавивши місцеві громади податкових джерел. Філіям агрохолдингів бажано повернути статус юридичних осіб і зареєструвати їх у селах, в яких вони проводять свою діяльність. Надважливо всіма засобами налагоджувати партнерські відносини між різними формами агрогосподарювання, взаємодопомогу, а не боротьбу між ними.

Надалі вважаємо за необхідне заборонити надмірну спеціалізацію, коли перевага віддається одній культурі: соняшнику, пшениці, кукурудзі, ріпаку, сої. Для цього бажано запровадити діючий практично в кожній країні акт про раціональну сільськогосподарську практику, в якому необхідно викласти всі ази аграрного господарювання: дотримання науково обґрунтованих сівозмін, оптимального співвідношення тваринництва й рослинництва, обмеження застосування хімії, догляд за лісосмугами, здійснення меліоративних заходів, очищення водних джерел та інше. Якщо суб'єкти господарювання дотримуватимуться вимог цієї аграрної конституції, то вимушені будуть створювати нові робочі місця, відновлюючи такі трудомісткі галузі, як тваринництво, картоплярство, ягідництво, садівництво й інші, розвивати обслуговуючу сферу.

На майбутнє слід розглянути оптимальні параметри розмірів землекористування. Нині Інститут економіки та прогнозування НАН України розробив проект закону про обіг землі на той випадок, якщо буде скасовано мораторій на її продаж. Він містить усі норми, що застосовуються у світовій практиці: землею може користуватися лише той, хто на ній живе і працює, має відповідну освіту або досвід роботи. Максимальний розмір земельної ділянки, якою володіє одна особа, на наш погляд, може бути не більше 6-10 тис. га (залежно від якості землі та її місцезонашування).

Дуже важливим кроком була б переорієнтація держбюджету на підтримку кооперативних підприємств, засновниками й членами яких є власники земельних ділянок, оде-

ржаних у результаті реформування КСП, фермерських і товарних особистих селянських господарств. Тим більше, що на теперішній час все більше власників паїв (на Дніпропетровщині, Київщині, Черкащині та інших регіонах) заявляють про бажання самостійно господарювати на своїй землі. Інакше кажучи, слід допомогти тим, хто найбільше цього потребує. Підтримка створення зазначеними товаровиробниками збутових, постачальницьких, переробних й інших кооперативів – шлях до підвищення їхньої конкурентоспроможності, великотоварності. Тим більше, що товарність формується в момент продажу, а не виробництва. Крім того, це дасть можливість серйозно підірвати роль посередників, суттєво збільшити частку виробників у ціні продукції. Слід надати їм можливість самим реалізувати свою продукцію на місцевих ринках.

Для того щоб власники паїв могли впливати на процеси, пов'язані з рухом землі, потрібно створити їхні об'єднання, відповідні організації на рівні держави, областей та районів. Представники власників паїв повинні бути в керівних органах сільгосп підприємств із тим, щоб здійснювати контроль за реалізацією наукових принципів використання земель, забезпеченням охорони до-

вкілля тощо. Історична практика показує, що саме життя на селі вимагає спиратися на колективістські підвалини хліборобської праці, які останніми роками недооцінювалися. Крім того, питання купівлі-продажу землі сільгосппризначення з юридичного погляду мають право вирішувати не депутати Верховної Ради, а власники земельних паїв за допомогою проведеного серед них всеукраїнського референдуму.

Без значного розширення допомоги з боку держави не обійтись і в забезпеченні повної зайнятості сільських трудових ресурсів, залученні в систему агробізнесу робочої сили із міст, стимулюванні переміщення в село переробки сільськогосподарської сировини, інших видів сільськогосподарської діяльності, розвитку соціальної інфраструктури, а також у розв'язанні проблеми диспаритету цін на промислові товари сільгосппризначення та продукцію аграрного сектора. Процеси, які відбуваються у світовій економіці, показують, що ліберальний капіталізм відходить у минуле. Лідери багатьох розвинутих країн нині заявляють, що нинішні кризові явища неможливо подолати без посилення ролі державних інституцій в економічних і соціальних процесах.

Проаналізовано діючі в аграрному секторі України організаційно-правові форми господарювання. З урахуванням світового досвіду аргументовано перспективність тих чи інших господарських структур із позиції економічної ефективності їхньої діяльності та під кутом зору збереження і розвитку сільських територій.

Проанализированы существующие в аграрном секторе Украины организационно-правовые формы хозяйствования. С учетом зарубежного опыта аргументирована перспективность тех или иных хозяйственных структур с позиций экономической эффективности их деятельности и под углом зрения воздействия на развитие сельских территорий.

The analysis of the organization and legislative forms of farming existing in the Ukrainian agrarian sector is carried out. Considering foreign experience, the perspective of different farm structures taking into account the economic efficiency of their activity and influence on the development of agrarian territories has been argued.

* * *

В.І. БОЙКО, доктор економічних наук, професор
Г.М. ГОРОШКО, науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Сучасні аспекти економічного стану подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва

Нині державою поставлено завдання щодо розширеного відтворення виробництва стратегічно важливої продукції сільського господарства до параметрів, зумовлених зростаючими потребами на зовнішньому ринку. Зокрема це стосується виробництва зерна: 2020 рік – 80 млн т, 2030 рік – 95 млн т¹, а також виробництва молока – відповідно – 23 і 26 млн т, свинини – 2133 і 2331 тис. т та ін.² Відповідно до цього також проголошена політика щодо підтримки подальшого інноваційно-інвестиційного розвитку, удосконалення форм і методів господарювання, завершення земельної реформи тощо. Тобто постала необхідність раціонального використання всієї сукупності ресурсного потенціалу кожного регіону України.

Слід зазначити, що стосовно нарощування сільськогосподарської продукції у запрограмований прогнозний період ті чи інші регіони мають неоднакові стартові позиції. Найважливішим аспектом порушеної проблеми є загальний рівень економічного стану регіонів (табл. 1).

Наведені дані показують стабільний характер низьких економічних показників виробництва та нерівномірність соціально-економічного розвитку окремих регіонів (зайнятість населення, оплата праці тощо). Найбільш економічно відсталим регіоном залишається Полісся і, передусім, області Західного Полісся (Волинська, Житомирська, Рівненська), де в середньому за 2006-

2010 роки було одержано 55,9 млн грн прибутку, частка якого від загального обсягу становила 0,9%. Незважаючи на деяку спадність основних природно-економічних чинників, тут сформувався свій напрям соціально-економічного розвитку виробництва аграрної продукції. За період трансформаційних зрушень в аграрному секторі зони значною мірою змінилося територіально-галузеве співвідношення виробництва валової продукції. Для прикладу зазначимо, що у 2010 році порівняно з 1990 роком по всіх категоріях господарств обсяг валової продукції становив 66,0%, у сільськогосподарських підприємствах – 30,3%, а в особистих селянських господарствах – зріс в 1,1 раза.

Основний зміст економічних перетворень, що відбулися, полягає у зміні співвідношення виробленої валової продукції між категоріями господарств. Це зводиться до того, що частка валової продукції особистих селянських господарств за даними 2010 року, наприклад, у Закарпатській області дорівнювала 96,1%, Чернігівській – 57,4, а в решті областей була в межах 72-77%.

Не вдаючись до аналізу цього соціально-економічного феномену організації виробництва сільськогосподарської продукції з позицій його технологічної оцінки, зазначимо лише, що це зумовлює певну специфіку формування товарних ресурсів продукції та інше.

Отже, змістом подальшого аналізу проблеми є розгляд економіки сільськогосподарських підприємств (табл. 2), на які припадає основна частка нарощування продукції.

Дані таблиці показують характер формування економічних результатів господарської діяльності регіонів і порівняльні відміни

¹ Месель-Веселяк В.Я. Ціновий механізм забезпечення зростання виробництва зерна в Україні (удосконалення науково-методичних підходів) / В.Я. Месель-Веселяк, О.Ю. Грищенко. – Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 48-52.

² Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.] ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.

їх залежно від структури виробництва. Разом із тим характерною рисою для економіки стану більшої частини підприємств по-

ліських областей залишається строкатість показників господарської діяльності взагалі й полярність рівня її ефективності.

1. Прибуток, збиток (-) сільськогосподарських підприємств від реалізації продукції у 2001-2010 рр., млн грн

Країна, зона, область	У середньому за 2001-2005 рр.		2006	2007	2008	2009	2010	У середньому за 2006-2010 рр.	
	млн грн	%						млн грн	%
УКРАЇНА	1357,3	100	630,4	4168,9	5462,1	7120,1	12750,4	6026,4	100
СТЕП	848,4	62,5	565,2	1464,4	2579,6	3273,5	6416,6	2859,9	47,5
ЛІСОСТЕП	471,3	34,7	145,9	2279,7	2411,7	3308	5556,2	2740,3	45,5
Хмельницька	-4,8	-	-8,3	133,7	253,7	81,1	288,3	149,7	2,5
Сумська	6,3	0,5	-70,9	80,2	-30,6	-108,3	-12,2	-28,4	-
ПОЛІССЯ	37,6	2,8	-80,7	424,9	470,8	538,5	777,6	426,2	7,8
Волинська	3,3	0,2	-31,9	-4,2	10,5	1,3	60,1	7,2	0,1
Житомирська	-14,3	-	-44,4	10,2	-12,6	-5,7	83,5	6,2	0,1
Закарпатська	0,2	0,01	-2,1	0,7	-3,3	-13,1	-11,3	-5,8	-
Івано-Франківська	2,1	0,1	-44	19,2	57,1	81,5	197,5	62,3	1,0
Львівська	12,5	0,9	82,6	150,3	187,2	248,3	333,7	200,4	3,3
Рівненська	7	0,5	-17,4	57,6	99,1	24,3	49,1	42,5	0,7
Чернігівська	26,8	2	-23,5	191,1	132,8	201,8	65	113,4	1,9

Джерело: Розраховано за даними ф. № 50-ст.

Групування за показником рентабельності підприємств у 2010 році показало, що в цілому на Поліссі було 783 збиткових підприємств, або 56,5%, а в групі областей Західного Полісся – 393, або 28,3% від загальної кількості в зоні. На групу підприємств зі збитковістю понад 30% припадає 214 од., із них у Волинській області 43 (20,1%), Рівненській – 18 (8,4%), Житомирській – 62 підприємства, або 29%, решта – на інші області Полісся.

Зазначимо, що така сама диференціація показників спостерігається і в групі підприємств із рентабельністю понад 30%. Зокре-

ма, загальна їхня кількість становить 171, або 12,3% і 28,4% від кількості прибуткових. Розрахунки показують, що на прибуткові підприємства Полісся припадає 1244 млн грн прибутку, або по 2063 тис. грн на підприємство. На ці ж підприємства Західного Полісся – відповідно 373,1 млн грн, або по 1372 тис. грн в середньому на одне з них.

Що стосується інших даних, то можна зазначити, що у Волинській області з рівнем збитковості нижче 30% було 43 підприємства при середній сумі збитку 379 тис. грн, а 20 підприємств із рентабельністю понад 30% одержали 3218 тис. грн прибутку.

2. Структура і показники ефективності реалізації продукції у 2010 р.

Показник	Полісся	Область		
		Волинська	Житомирська	Рівненська
Сільськогосподарська продукція				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	6934311,9	671188,6	1144714,1	832827,4
Чистий дохід (виручка), тис. грн	7711916,8	731332,9	1228194,5	881933,7
Прибуток (збиток) тис. грн	777604,9	60144,3	83480,4	49106,3
Рентабельність, %	11,2	9,0	7,3	5,9
Рослинництво				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	4317978,6	292137,3	758765,6	618963,4
Чистий дохід (виручка), тис. грн	5023789,8	354949,3	884254,9	666459,3
Прибуток (збиток) тис. грн	705811,2	62812,0	125489,3	47495,9
Рентабельність, %	16,3	21,5	16,5	7,7
Зерно				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	2426685,1	150882,6	437202,5	262142,2
Чистий дохід (виручка), тис. грн	2599303	181753,8	504227,1	288828,1
Прибуток (збиток) тис. грн	172618,2	30871,2	67024,6	26685,9

Рентабельність, %	7,1	20,5	15,3	10,2
Соняшник				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	276550,3	149,6	133863,8	9382,8
Чистий дохід (виручка), тис. грн	332844,8	289,0	144430,7	10413,7
Прибуток (збиток) тис. грн	56294,5	139,4	10566,9	1030,9
Рентабельність, %	20,4	93,2	7,9	11,0
Ріпак				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	599982,8	75911,8	41879,2	103088,5
Чистий дохід (виручка), тис. грн	831931,4	95679,9	49481,8	100337,7
Прибуток (збиток) тис. грн	231948,6	19768,1	7602,6	-2750,8
Рентабельність, %	38,7	26,0	18,2	-2,7
Тваринництво				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	2616333,3	379051,3	385948,5	213864,0
Чистий дохід (виручка), тис. грн	2688127,0	376383,6	343939,6	215474,4
Прибуток (збиток) тис. грн	71793,7	-2667,7	-42008,9	1610,4
Рентабельність, %	2,7	-0,7	-10,9	0,8
ВРХ				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	597776,3	100467,8	128068,6	57511,5
Чистий дохід (виручка), тис. грн	388329,9	65368,3	82279,1	37338,5
Прибуток (збиток) тис. грн	-209446,4	-35099,5	-45789,5	-20173,0
Рентабельність, %	-35,0	-34,9	-35,8	-35,1
Молоко				
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	707142,3	110795,5	145331,5	66454,8
Чистий дохід (виручка), тис. грн	852789,1	141881,6	166075,7	88584,7
Прибуток (збиток) тис. грн	145646,8	31086,1	20744,2	22129,9
Рентабельність, %	20,6	28,1	14,3	33,3

Отже, зважаючи на загальну низьку окупність витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, виникає необхідність посилення державної підтримки виробництва у підприємствах Полісся. Аналіз показує, що за період з 2006 по 2010 рік державна підтримка тваринництва в цій зоні залишилася практично без змін – відповідно 241,6 і 288,6 млн грн. Щодо державної підтримки галузей рослинництва, то вона за показниками 2010 року знаходиться на рівні 100,1 млн грн, або була вищою проти 2007 року на 20%. Підприємства Житомирської області у 2010 році одержали 14,3 млн грн підтримки в цій галузі, або 69,8% до рівня 2007 року.

Отже, в цілому вся підтримка підприємств Полісся в сумі 449,4 млн грн становила лише 10,3% від загальних дотацій виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах України. Структурні співвідношення державної підтримки щодо окремих галузей виробництва у сільськогосподарських підприємствах Полісся за 2010 рік, представлені на рисунках 1 і 2, показують її

недосконалість щодо кількісних і галузевих показників. Це стосується передусім потреб рослинництва, на основі якого нині базується економіка підприємств.

Виходячи з того, що для поліських підприємств, якщо розглядати їх діяльність у площині конкурентоспроможності продукції, зокрема зерна, важливим елементом собівартості є витрати на добрива, які водночас відіграють досить важливу роль у забезпеченні того чи іншого рівня врожайності залежно від достатності застосування.

Аналіз переконливо доводить, що для бідних на гумус поліських земель сучасне внесення добрив є вкрай недостатнім, насамперед у зв'язку з неадекватною до фінансових можливостей ціною на мінеральні добрива та їх структурою щодо раціональної потреби застосування. З цього приводу значимо, що під урожай 2010 року поліськими підприємствами було внесено мінеральних добрив, вартість яких у цілому становила 1080,3 млн грн, з них на площі, зайнятій групою зернових культур (пшениця, жи-

то, кукурудза, ячмінь, овес), – 517,2 тис. грн. Їхня частка у виробничій собівартості дорівнювала 20%. Водночас зазначимо, що із

загальної кількості підприємств не вносили добрива під зернові культури 358, або 30% до загальної їх кількості.

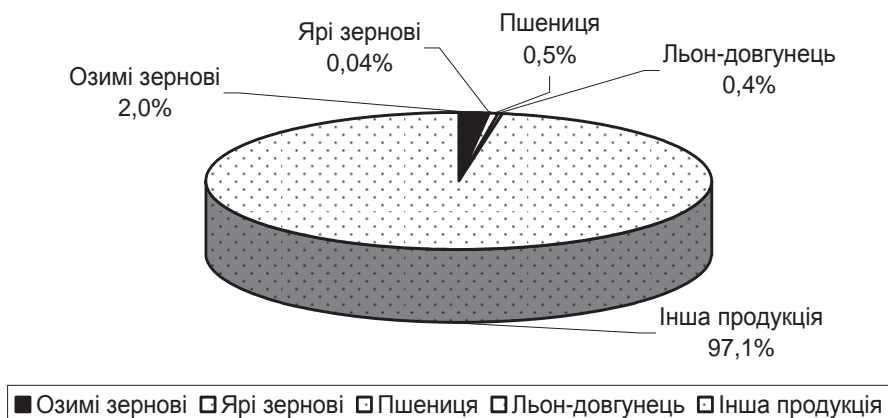

Рис. 1. Структура державної підтримки виробництва продукції рослинництва за рахунок бюджетних дотацій

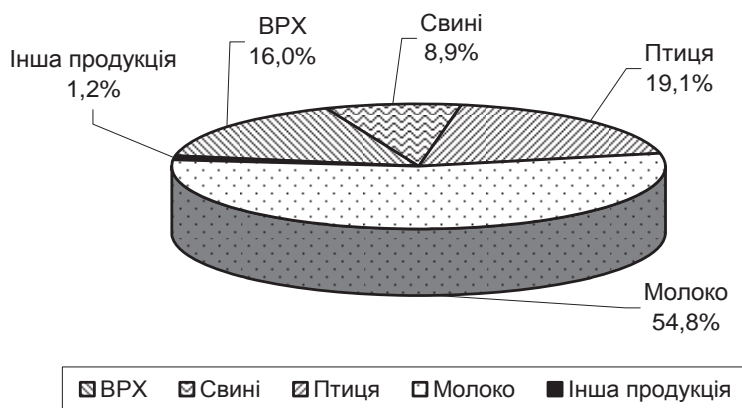

Рис. 2. Структура державної підтримки розвитку тваринництва

Наголосимо на тому, що з огляду на підняту проблему, в найгіршому стані знаходяться підприємства Західного Полісся. Тут у середньому витрати на добрива на гектар зернової площі становлять 419 грн проти 535 грн по зоні Полісся. При цьому в 241, або 37,4%, підприємстві не вносили добрив, а ще у 108 – обсяг внесених добрив у вартісному вигляді становив від 50 до 100 грн.

Із вищевикладеного можна зробити узагальнюючий висновок про те, що бюджетна підтримка, яка застосовується на нинішній час, опосередковано використовується у підвищенні загальної економічної стійкості підприємств, розвитку землеробства, кормовиробництва тощо. Зауважимо, що одержані

дотації дають вищий ефект у підприємствах із великим обсягом виробництва.

Необхідність удосконалення механізму державної підтримки сільського господарства не викликає сумніву, а щодо проблеми підприємств Полісся, то, на нашу думку, її слід розглядати як нагальну потребу в цілому. Пряма фінансова підтримка в цій зоні, передусім, має сприяти нарощуванню та стабілізації виробництва сільськогосподарської продукції й поліпшенню її якості, збереженню поголів'я, підвищенню продуктивності праці та ефективності аграрного виробництва за певних умов. Зокрема, удосконалення механізму (системи) підтримки, визначення її пріоритетів, тобто концентрації

фінансових потоків на запровадження окремих територіально-галузових програм.

Регіональна політика держави в умовах глибоких структурних зрушень має визначити адекватні рішення щодо реанімації виробництва в напрямі нарощування його конкурентоспроможної продукції насамперед в економічно відсталих регіонах. У цьому аспекті першочергової підтримки держави по-

требують підприємства Західного Полісся. Економічно слабкі з них мають підпадати під постійний моніторинг і включатись у систему державних програм охорони навколишнього середовища, хімічної меліорації земель, водогосподарського будівництва, зооветеринарних та інших заходів підтримки згідно зі ст. 17-2.1 Закону України¹.

Розглянуто сучасний стан сільськогосподарського виробництва в зоні Полісся і, зокрема, його західного регіону з позицій оцінки економічної стійкості та сучасного рівня державної підтримки.

Рассмотрено состояние сельскохозяйственного производства в условиях зоны Полесья и, в частности, его западного региона с позиций экономической устойчивости и современного уровня государственной поддержки.

An article considers the current state of agrarian production in the Polissya region, and its western part in particular, within the framework of economic sustainability and taking into account current level of governmental support.

*

***В.І. АРТИШ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України***

Особливості органічного агровиробництва в концепції сталого розвитку АПК України

Сучасний етап розвитку людства характеризується безперервним збільшенням обсягів виробництва продовольства, що донедавна розглядалося як єдиний критерій успішного ведення сільського господарства. Товаровиробники у своєму прагненні постійно нарощувати темпи виробництва продукції, як правило, застосовували перевитратні технології, що не враховували потреб відновлення природних ресурсів. Це призвело до екологічних негараздів, виснаження екосистем і втрати біологічного різноманіття. Тому з початку 90-х років ХХ ст. у світі простежуються стійкі тенденції до посилення контролю за рівнем забруднення. Принцип збереження довкілля популяризується як один з основних принципів виробництва та споживання товарів. Серед концепцій розвитку підприємства особливої актуальності набуває концепція сталого розвитку, яка дає змогу гармонізувати інтереси товаровиробників, споживачів і суспільства.

Концепція сталого розвитку передбачає перехід до нової парадигми суспільної еволюції, в центрі якої стоятиме людина, якість та безпека її життя.

На сучасному етапі питання розвитку органічного виробництва знайшли відображення у наукових працях таких українських учених, як: С. Антонєць, Н. Бородачова, В. Вовк, В. Кисіль, М. Кобець, Є. Милованов, М. Шикуча, В. Шлапак, М. Капшик та ін. Проте недостатньо дослідженою залишається позиція держави щодо розвитку органічного виробництва в Україні.

Мета статті – обґрунтувати принципи виробництва органічної продукції в концепції сталого розвитку.

В Україні перші кроки до офіційного прийняття всесвітньої стратегії сталого розвитку на національному рівні було зроблено у 1997-1998 роках. До них можна віднести створення Національної комісії сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України і при-

¹ Закон України № 1877-IV від 24 червня 2004 року „Про державну підтримку сільського господарства України” / Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2004. – № 49. – Ст. 17-2.1.

фінансових потоків на запровадження окремих територіально-галузових програм.

Регіональна політика держави в умовах глибоких структурних зрушень має визначити адекватні рішення щодо реанімації виробництва в напрямі нарощування його конкурентоспроможної продукції насамперед в економічно відсталих регіонах. У цьому аспекті першочергової підтримки держави по-

требують підприємства Західного Полісся. Економічно слабкі з них мають підпадати під постійний моніторинг і включатись у систему державних програм охорони навколишнього середовища, хімічної меліорації земель, водогосподарського будівництва, зооветеринарних та інших заходів підтримки згідно зі ст. 17-2.1 Закону України¹.

Розглянуто сучасний стан сільськогосподарського виробництва в зоні Полісся і, зокрема, його західного регіону з позицій оцінки економічної стійкості та сучасного рівня державної підтримки.

Рассмотрено состояние сельскохозяйственного производства в условиях зоны Полесья и, в частности, его западного региона с позиций экономической устойчивости и современного уровня государственной поддержки.

An article considers the current state of agrarian production in the Polissya region, and its western part in particular, within the framework of economic sustainability and taking into account current level of governmental support.

*

**В.І. АРТИШ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України**

Особливості органічного агровиробництва в концепції сталого розвитку АПК України

Сучасний етап розвитку людства характеризується безперервним збільшенням обсягів виробництва продовольства, що донедавна розглядалося як єдиний критерій успішного ведення сільського господарства. Товаровиробники у своєму прагненні постійно нарощувати темпи виробництва продукції, як правило, застосовували перевитратні технології, що не враховували потреб відновлення природних ресурсів. Це призвело до екологічних негараздів, виснаження екосистем і втрати біологічного різноманіття. Тому з початку 90-х років ХХ ст. у світі простежуються стійкі тенденції до посилення контролю за рівнем забруднення. Принцип збереження довкілля популяризується як один з основних принципів виробництва та споживання товарів. Серед концепцій розвитку підприємства особливої актуальності набуває концепція сталого розвитку, яка дає змогу гармонізувати інтереси товаровиробників, споживачів і суспільства.

Концепція сталого розвитку передбачає перехід до нової парадигми суспільної еволюції, в центрі якої стоятиме людина, якість та безпека її життя.

На сучасному етапі питання розвитку органічного виробництва знайшли відображення у наукових працях таких українських учених, як: С. Антонєць, Н. Бородачова, В. Вовк, В. Кисіль, М. Кобець, Є. Милованов, М. Шикуча, В. Шлапак, М. Капшик та ін. Проте недостатньо дослідженою залишається позиція держави щодо розвитку органічного виробництва в Україні.

Мета статті – обґрунтувати принципи виробництва органічної продукції в концепції сталого розвитку.

В Україні перші кроки до офіційного прийняття всесвітньої стратегії сталого розвитку на національному рівні було зроблено у 1997-1998 роках. До них можна віднести створення Національної комісії сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України і при-

¹ Закон України № 1877-IV від 24 червня 2004 року „Про державну підтримку сільського господарства України” / Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2004. – № 49. – Ст. 17-2.1.

йняття Верховною Радою України «Основних напрямів державної політики в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», в яких законодавчо визнано пріоритети і стратегію гармонійного розвитку виробничого та природно-ресурсного потенціалу держави. Економічна й соціальна стратегія переходу до сталого розвитку визначається пакетом офіційних документів, базовими серед яких є послання Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2001-2004 роки», Укази Президента України «Про основні напрями соціальної політики до 2004 року», «Про стратегію подолання бідності», «Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України», «Про основні напрями земельної реформи» та ін¹.

З метою підвищення продуктивності виробництва й поліпшення якості продукції максимально використовуються біологічні фактори збільшення природної родючості ґрунтів, агроекологічні методи боротьби із шкідниками і хворобами, а також переваги біорізноманіття, зокрема місцевих та унікальних видів, сортів, порід тощо.

Упродовж багатьох десятиліть органічне сільське господарство залишалося вузьким напрямом у загальному світовому процесі аграрного виробництва. Невелика кількість

фермерів у 1930-1970 роках практикували органічне землеробство на своїх пілотних земельних ділянках, виробляючи натуральні продукти для визначеного кола споживачів.

Наукове дослідження органічного сільського господарства розпочалося на початку 70-х років ХХ ст. кількома дослідницькими інститутами в Європі та США. Фінансову підтримку цим інститутам надавали приватні фонди. На початку 80-х років до органічного сільського господарства почали виявляти інтерес університети й аграрні коледжі. Наукові розробки навчальних закладів заклали теоретико-методологічні основи органічного сільського господарства. Тільки з 90-х років національні уряди держав звернули увагу на розвиток органічного сільського господарства і почали фінансувати дослідження у цій сфері, оскільки виробництво органічної продукції допомагає зміцнювати внутрішній ринок країни, збільшувати експорт, а також розв'язувати ряд економічних та екологічних проблем².

Ринок органічної продукції – це особливий ринок продукції й послуг, який гарантує покупцеві кращу якість товарів. Він характеризується рядом особливостей, пов'язаних із технологією виробництва, переробки, зберігання, процесом сертифікації, каналами збуту тощо. У хронологічному порядку виділимо такі етапи розвитку ринку органічної продукції в США та Західній Європі (табл.)³.

Основні етапи розвитку ринку органічної продукції

Етап	Основні характеристики етапу розвитку
60-70-ті роки ХХ ст. Зародження ідеї виробництва органічної продукції	1. Зародження ідеї "зеленого руху", який пропагує піклування про довкілля і здоровий спосіб життя. 2. Формування ініціативних груп, які переходили на виробництво і споживання біопродуктів, вирощених без використання хімічних добрив. Переважає натуральне господарство, створюються спеціалізовані міні-магазини. Активне проникнення на ринок відсутнє
80-90-ті роки ХХ ст. Популяризація, формування попиту на органічну продукцію	1. Зростання популярності екологічних ідей серед населення. 2. Поява активного попиту на органічні продукти – стихійне формування спеціалізованого ринку, збільшення кількості ековиробників, відкриття магазинів органічної продукції
90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст. Розвиток і стандартизація ринку екологічної продукції	1. Підвищення заінтересованості до перспективного ринку органічної продукції з боку урядів держав і великого бізнесу. 2. Встановлення системи державного регулювання ринку органічної продукції. Створення національних стандартів і системи сертифікації 3. Динамічний розвиток ринку органічної продукції та щорічні темпи її приросту

¹ Впровадження принципів сталого розвитку України на основі розробки еколого-економічної моделі розвитку сировинної галузі та збереження біоресурсів України в сучасних умовах / Звіт Проекту ПРООН „Програма сприяння сталому розвитку в Україні” - [Інтернет-ресурс] / Режим доступу: <http://www.undpsust.kiev.ua/Docs/lu.htm>;

² Overview of international organic market development and potential export markets for organic products of Ukraine. April 2008. Research institute of organic agriculture FIBL, Frick, Switzerland, 56pg; С.19.

³ Горчаков Я.В. Тенденции развития и рыночные аспекты мирового органического земледелия / Я.В. Горчаков. – Барнаул: «Аз Бука», 2004. – С. 97

З усвідомленням споживачами залежності між вибором продовольства та здоров'ям, а також станом навколишнього природного середовища, виробництво органічної продукції значно прискорилося. Упродовж останніх двох десятиріч світовий ринок органічної продукції активно розвивається і пропонує дедалі популярнішу альтернативу споживанню традиційних продовольчих товарів. Зазначимо, що органічна продукція – це не тільки продукти харчування, а й цілий спектр товарів, таких як косметика, одяг, меблі, засоби гігієни тощо.

Створення стандартів, інспекції та сертифікації щодо регулювання виробництва органічної продукції є найважливішими елементами системи, яка гарантує відповідну якість органічної продукції. Перш ніж виробник, переробне підприємство чи продавець у країнах Західної Європи, Японії, США зможе маркувати свою продукцію як органічну, необхідно підтвердити її органічний статус і одержати необхідні дозволи. Сертифікат повинні одержати всі, хто бере участь у вирощуванні, переробці та підготовці до продажу органічної продукції. Тобто не тільки виробники, але й посередники, які займаються доставкою, пакуванням і зберіганням органічної продукції. Наприклад, підприємство, яке спеціалізується на переробці органічних помідорів у консервованій сік, або компанія-посередник, яка займається перепакуванням та зберіганням органічної продукції, – всі вони обов'язково мають пройти процес сертифікації. Отже, якщо продукція маркується як “органічна”, це означає, що вона придбана від сертифікованого постачальника, її доставка супроводжується документами із зазначенням місця вирощування або виробництва, а також назви підприємства і сертифікаційного органу. Крім того, органічну продукцію не можна зберігати разом із звичайними продуктами, а в місцях їх зберігання забороняється використовувати хімічні засоби, навіть для прибирання території¹.

¹ Вовк В. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегії на майбутнє/ В. Вовк // Проект аграрного маркетингу: Львів, 2004. – С. 5.

Більшість ринків органічної продукції країн Європейського Союзу та США були сформовані за стандартами, що визначають необхідні вимоги до продукції, методів її виробництва і дозволяють маркувати як “органічну” при дотриманні встановлених правил.

Основні принципи виробництва та переробки органічної продукції такі:

виробництво високоякісного продовольства, сировини й інших продуктів у достатніх обсягах;

узгодження виконання робіт у системі виробництва з природними циклами та живими системами ґрунтів, рослинного і тваринного світу;

визнання більш широкого соціального й екологічного впливу поза та в межах системи органічного виробництва і переробки;

збереження й поліпшення родючості та біологічної активності ґрунтів за допомогою місцевих культурних, біологічних і механічних методів замість використання зовнішніх факторів виробництва (ресурсів);

збереження агро- та біорізноманіття в підприємствах, їх оточенні шляхом використання сталої системи виробництва і захист живої природи;

сприяння відповідальному використанню та збереженню водних ресурсів з усіма їх живими організмами;

стимулювання місцевого й регіонального виробництва та руху продукції до споживачів;

створення гармонійного балансу між виробництвом рослинної продукції й тваринництвом;

забезпечення таких умов утримання, в яких свійські тварини виявляють природну поведінку;

використання пакувальних матеріалів, які підлягають реутилізації або розкладаються біологічним шляхом;

забезпечення кожному працівникові, зайнятому в органічному землеробстві та переробці його продукції, рівня якості життя, який задовольняє вимоги здорового й безпечного середовища;

спрямованість на встановлення соціально-орієнтованого ланцюга «виробництво – переробка – реалізація» з дотриманням екологічних вимог;

визнання важливості й необхідності вивчення місцевого досвіду та традиційних форм господарювання¹.

Для ринку органічної продукції характерні ринкові коливання – з періодами високого попиту і невеликої пропозиції органічної продукції, а також навпаки, з великою пропозицією й незначним попитом. Тому виробники повинні тісно співпрацювати з різними покупцями, щоб відчувати ринкові коливання та одержувати більше інформації про продукцію підвищеного попиту, стандарти якості й стратегії ціноутворення.

Ситуація на світових ринках продовольства показує, що заінтересованість споживачів у здоровому харчуванні зростає. Покупці готові платити цінову надбавку за органічні продукти харчування, попит на які у світі швидко зростає. Слід зазначити, що ціни на органічну продукцію зазвичай на 10-50% (а в окремих випадках навіть на 100-200%) вищі, ніж на звичайну продовольчу продукцію. Товаровиробникам, які займаються виробництвом органічної продукції, не вигідно реалізовувати продукцію за ustalеними цінами. Цінові надбавки компенсують їм вищі затрати праці на одиницю продукції, досконаліші управлінські навички, адміністративні, інспекційні та сертифікаційні витрати².

Націнки на органічну продукцію тваринництва компенсують товаровиробникам вищі витрати на корми, оскільки органічна кормова база для тварин дорожча. У процесі вирощування тварин і птиці за технологією органічного виробництва категорично заборонено використовувати гормони росту та генетично змінені породи. Переробка органічної продукції також дорожча, ніж традиційний еквівалент, тому що складові коштують більше, а передбачені обмеження у

процесі переробки призводять до підвищення витрат виробництва. Невеликий обсяг органічної продукції й відстані, на які можуть доставити продукти у свіжому вигляді, також збільшують собівартість продукції. Споживачі готові платити вищу ціну за органічну продукцію, а коли попит перевищує пропозицію – ціна зростає.

У високорозвинутих країнах Європейського Союзу (Великобританія, Німеччина, Італія та Франція) протягом останніх десятиліть обсяг продажу органічної продукції постійно зростає і вже перевищив 1 млрд євро на рік. Показово, що реалізація цих продуктів досягла найвищих показників після оприлюднення скандалів у продовольчій сфері (епідемії коров'ячого сказу, пташиного грипу тощо). Водночас дискусійним питанням залишається вплив генетично модифікованої продукції на здоров'я людини. Усі ці фактори спонукають споживачів шукати альтернативу – продукти, які були б максимально натуральними, екологічно чистими та безпечними³.

Багато країн, що розвиваються, вже стали потужними виробниками органічної продукції. Проте через великий відсоток громадян, які живуть за межею бідності, а також низьку екологічну обізнаність населення стримується розвиток внутрішнього ринку і, відповідно, можливість подальшого збільшення виробництва органічної продукції. Однак практика показує, що з підвищенням рівня економічного розвитку країн, добробуту, освіти та загальної поінформованості, зростає й попит на органічні продукти в цих країнах. Наприклад, стрімке економічне зростання у Бразилії, Індії, Китаї, країнах Південної Африки зумовило формування потужних середнього та вищого класів і, як результат, активізацію споживання органічних продуктів.

Отже, для масового виробництва та переходу підприємств на органічне виробництво потрібно гарантувати виробникам збут про-

¹ Sylvander, B. And N.H.Kristensen. Organic Marketing Initiatives in Europe. Organic Marketing Initiatives and Rural Development., School of Management and Business, University of Wales, Aberystwyth, UK, 2005/ - С.45.

² Башнянін Г. І. Економічна енциклопедія:у 3-х т. Т.3 / Г.І. Башнянін. –К. :Видавничий центр „Академія», 2002. – С.51.

³ Екологічність продукції АПК: економіка та технологія: 36. статей за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф.: «Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції АПК», 24-26 листоп. 2008 р., м. Суми. – Суми: Козацький Вал, 1999. – С.178.

дукції за вищими цінами, можливість вигідних кредитів для купівлі техніки та погашення необхідних боргів, одержання повної інформації про технології виробництва такої

продукції. А найголовніше – забезпечити надійну і стабільну національну нормативно-правову базу для діяльності підприємств органічного спрямування.

Розглянуто особливості органічного способу сільськогосподарського виробництва в Україні. Визначено принципи, які стимулюють перехід до сталого розвитку виробництва органічної продукції.

Рассмотрены особенности органического способа сельскохозяйственного производства в Украине. Определены принципы, которые стимулируют переход к стабильному развитию производства органической продукции.

The features of the organic method of agricultural production in Ukraine. The principles that encourage the transition to sustainable production on the organic agriculture.

*

***Р.В. МОРОЗОВ, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"***

Теоретико-методологічні засади стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва

Враховуючи важливе значення зернової галузі для економіки України, в наукових основах ведення агропромислового виробництва поряд із дослідженням матеріального стану галузі великого значення набуває проведення комплексного аналізу, прогнозування та планування розвитку цієї галузі економіки.

Крім того, реалізація прийнятих законодавчих актів уможливить удосконалення системи прогнозування й планування, зокрема механізм реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року¹ передбачає удосконалення порядку регламентації загальнодержавного і регіонального прогнозування та планування соціально-економічного розвитку (визначення статусу стратегічних документів, запровадження принципів регіонального програмування й планування). Про необхідність проведення досліджень і забезпечення розвитку новітньої системи державного планування щодо інфо-

рмаційного забезпечення управління аграрним комплексом наголошується в постанові Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 "Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року"².

Таким чином, з огляду на пріоритетні цілі розвитку галузі рисівництва, що визначені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України, НААН України від 14 жовтня 2010 року № 647/139 "Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки"³ та існуючий вітчизняний практичний досвід і наукові дослідження, зазначимо, що організаційно-управлінська складова галузі потребує вдосконалення в частині стратегічного планування комплексного розвитку вітчизняного рисівництва.

¹ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року / Кабінет Міністрів України, 21.07.2006, № 1001. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.

² Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Кабінет Міністрів України, 19.09.2007, № 1158. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.

³ Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки" / Мінагрополітики, НААН України, 14.10.2010, № 647/139. – (Нормативний документ Мінагрополітики, НААН України. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.6738.0>

дукції за вищими цінами, можливість вигідних кредитів для купівлі техніки та погашення необхідних боргів, одержання повної інформації про технології виробництва такої

продукції. А найголовніше – забезпечити надійну і стабільну національну нормативно-правову базу для діяльності підприємств органічного спрямування.

Розглянуто особливості органічного способу сільськогосподарського виробництва в Україні. Визначено принципи, які стимулюють перехід до сталого розвитку виробництва органічної продукції.

Рассмотрены особенности органического способа сельскохозяйственного производства в Украине. Определены принципы, которые стимулируют переход к стабильному развитию производства органической продукции.

The features of the organic method of agricultural production in Ukraine. The principles that encourage the transition to sustainable production on the organic agriculture.

*

***Р.В. МОРОЗОВ, кандидат економічних наук, докторант
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"***

Теоретико-методологічні засади стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва

Враховуючи важливе значення зернової галузі для економіки України, в наукових основах ведення агропромислового виробництва поряд із дослідженням матеріального стану галузі великого значення набуває проведення комплексного аналізу, прогнозування та планування розвитку цієї галузі економіки.

Крім того, реалізація прийнятих законодавчих актів уможливить удосконалення системи прогнозування й планування, зокрема механізм реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року¹ передбачає удосконалення порядку регламентації загальнодержавного і регіонального прогнозування та планування соціально-економічного розвитку (визначення статусу стратегічних документів, запровадження принципів регіонального програмування й планування). Про необхідність проведення досліджень і забезпечення розвитку новітньої системи державного планування щодо інфо-

рмаційного забезпечення управління аграрним комплексом наголошується в постанові Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 "Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року"².

Таким чином, з огляду на пріоритетні цілі розвитку галузі рисівництва, що визначені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України, НААН України від 14 жовтня 2010 року № 647/139 "Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки"³ та існуючий вітчизняний практичний досвід і наукові дослідження, зазначимо, що організаційно-управлінська складова галузі потребує вдосконалення в частині стратегічного планування комплексного розвитку вітчизняного рисівництва.

¹ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року / Кабінет Міністрів України, 21.07.2006, № 1001. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.

² Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Кабінет Міністрів України, 19.09.2007, № 1158. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.

³ Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки" / Мінагрополітики, НААН України, 14.10.2010, № 647/139. – (Нормативний документ Мінагрополітики, НААН України. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.6738.0>

Огляд наукових літературних джерел з означеної проблеми показує, що питання економічних і управлінських відносин постійно знаходяться в центрі уваги держави та науковців. Вітчизняна економічна наука впродовж багатьох десятиліть збагачується новими розробками теоретичного і прикладного характеру в цій сфері. Теоретико-методологічним, методичним та практичним аспектам управління аграрним сектором економіки присвятили свої праці П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік, В.В. Юрчишин, В.Я. Месель-Веселяк й інші вчені. Значну роль у дослідженні проблем організації, прогнозування і планування агропромислового комплексу відіграли праці П.С. Березівського та Н.І. Михалюк. Широке коло питань, пов'язаних із прогнозуванням у системі планування, висвітлено в працях В.М. Нелепа. Проте, незважаючи на вагомність даної проблематики й посилену увагу до неї багатьох провідних дослідників, окремі її аспекти вимагають подальших поглиблених досліджень із метою пошуку шляхів оптимального їх вирішення.

Мета статті – теоретичне обґрунтування наукових засад і розроблення практичних рекомендацій щодо організації стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва.

Системний підхід та необхідність безперервного інформаційного забезпечення (підтримки) процесів управління зумовили потребу в упорядкуванні й приведенні в систему на єдиній теоретико-методологічній основі комплексу даних, які відображають стан розвитку галузі рисівництва.

У попередніх дослідженнях на основі вивчення досвіду рисосіяння та ретроспективного аналізу розвитку галузі рисівництва в Україні проведено комплексну оцінку стану функціонування й ефективності галузі рисівництва як відкритої динамічної системи, яка виступає, з одного боку, як складова частина (підсистема) зернового сектору регіону, включаючи в себе всі елементи даного сектору, а з іншого – як частина ресурсів для споживання суспільством, що дало змогу виявити особливості та основні проблеми розвитку вітчизняного рисівництва.

Аналіз розвитку галузі рисівництва в Україні показав, що період 1991-1999 років характеризувався суттєвим спадом виробництва (рис. 1). Всі показники виробництва рису набули негативної динаміки: скоротилися посівні площі; знизилась урожайність, унаслідок чого валове виробництво зерна рису зменшилося майже удвічі порівняно з 1991 роком. Основними економічними причинами спаду виробництва рису були підвищення цін на енергоносії, зниження технічної забезпеченості, зменшення кількості внесених органічних і мінеральних добрив, засобів захисту рослин, порушення господарських зв'язків, втрата ринків збуту тощо.

Як показали результати досліджень, на нинішньому етапі розвиток галузі рисівництва спрямовується на одержання високих економічно виправданих рівнів урожайності екологічно чистої сільськогосподарської продукції (табл. 1). Зростання виробництва зумовлюється попитом на продукцію, і саме він визначає необхідні обсяги виробництва зерна рису для задоволення потреб внутрішніх оптового й роздрібного ринків. Сучасний етап розвитку галузі рисівництва в Україні характеризується вдосконаленням селекції, агротехніки, нових сортів рису, способів і прогресивних технологій його вирощування.

Проведене дослідження дає змогу констатувати, що виробництво рису в Україні доцільне. Для цього тут є сприятливі природно-кліматичні умови, практичний досвід аграріїв у вирощуванні даної культури, розвинена наукова база, відповідна інфраструктура, і саме ці фактори, а точніше їхнє раціональне використання, можуть сприяти переходу вітчизняного рисівництва на траєкторію сталого розвитку.

Досягнення останнього багато в чому залежатиме від ефективного застосування й інших факторів виробництва: впровадження сучасних високопродуктивних технологій вирощування рису з урахуванням вимог охорони навколишнього середовища; зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств; запровадження досягнень науково-технічного прогресу; використання нових сортів із високою продуктивністю; поліпшення еколого-меліора-

тивного стану рисових систем і прилеглої території, а також удосконалення системи стратегічного управління сталим розвитком

галузі рисівництва, побудованої на засадах державно-регіонального партнерства та кластерних форм регіонального співробітництва.

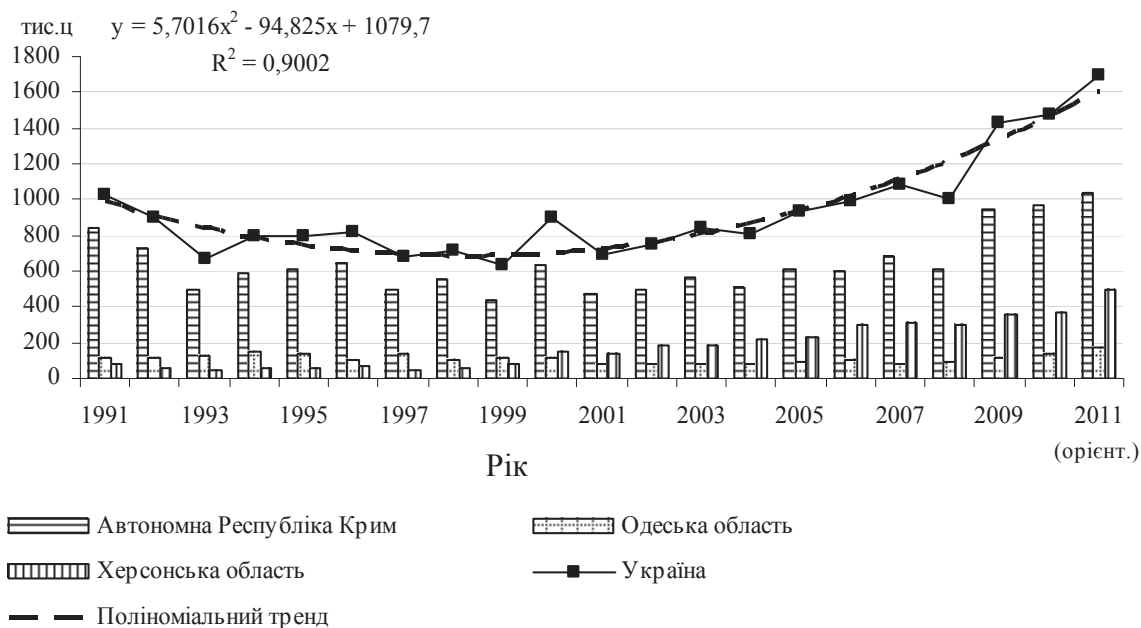

Рис. 1. Валовий збір рису в Україні за 1991–2011 рр. (всі категорії господарств)*

* За даними Державної служби статистики України (Статистичний бюлетень "Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в регіонах України" (форма № 29-сг), Інституту рису НААН України.

1. Показники економічної ефективності виробництва рису в Україні за 2007–2010 рр.*

Показник	Рік				Відхилення 2010 р. від 2007 р.,+,-
	2007	2008	2009	2010	
Кількість підприємств, од.	28	29	33	37	9
Зібрана площа, га	17616	17349	20020	24063	6447
Валовий збір, ц	895805	872820	1187133	1174160	278355
Урожайність, ц/га	50,9	50,3	59,3	48,8	-2,1
Виробнича собівартість 1 ц, грн	76,77	118,47	130,75	179,97	103,2
Реалізовано, ц	602938	365489	412042	570286	-32652
Повна собівартість 1 ц, грн	87,91	155,70	161,78	183,82	95,91
Ціна 1 ц, грн	92,80	216,63	261,55	232,43	139,63
Прибуток – усього, тис. грн	2949	22269	41112	27720	24771
Прибуток від реалізації 1 ц, грн	4,89	60,93	99,78	48,61	43,72
Рентабельність, %	5,6	39,1	61,7	26,4	20,8
Товарність, %	67,3	41,9	34,7	48,6	-18,7

* За даними Державного комітету статистики України (Статистичний бюлетень "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств" (форма № 50-сг).

Про необхідність "запровадження принципів стратегічного управління на всіх рівнях управління соціально-економічним розвитком села з розробкою і реалізацією стратегій та програм соціально-економічного розвитку сільських громад і територій..."

наголошується в наукових працях провідних вітчизняних дослідників¹.

¹ Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Степу України / редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграрна наука, 2010. – С. 948.

Як зазначає З.Є. Шершньова, "стратегічне планування – адаптивний процес, за допомогою якого здійснюються регулярна розробка та корекція системи досить формалізованих планів, перегляд системи заходів щодо їх виконання на основі безперервного контролю й оцінки змін, що відбуваються зовні та всередині підприємства"¹. Термін "стратегічне планування" визначається як "...процес здійснення сукупності систематизованих і взаємозв'язаних заходів щодо визначення довгострокової мети, напрям діяльності окремих галузей економіки"², "...процес визначення цілей та завдань органу планування щодо розвитку сфери діяльності, методів і способів досягнення цих цілей відповідно до пріоритетів державної політики та можливостей органу планування"³.

Таким чином, сутність стратегічного планування полягає у виборі головних пріоритетів, науковому обґрунтуванні напрямів галузевого розвитку, визначенні завдань, способів і термінів досягнення довгострокових цілей. Нині процес стратегічного планування посідає центральне місце в системі стратегічного управління сталим розвитком галузі рисівництва як багатопланового управлінського процесу, який допомагає формулювати й реалізовувати ефективнішу стратегію розвитку галузі рисівництва

Загальновідомо, що період (часові характеристики) стратегічного планування залежить від специфіки галузевої діяльності, рівня невизначеності та динамічності середовища. У свою чергу, процес стратегічного планування включає етапи складання (розроблення), затвердження, виконання, моніторингу, коригування й оцінки виконання стратегічного плану. Послідовність етапів стратегічного планування відповідно до визначеної структури стратегічного плану ви-

значена у схемі, що наведена на рисунку 2. Основними складовими частинами стратегічного плану є загальна і організаційна частини (табл. 2).

Загальна частина стратегічного плану розробляється з метою визначення його місії, стратегічних цілей, завдань і показників результатів їх виконання на плановий період на основі оцінки виконання стратегічного плану за звітний період, аналізу поточної ситуації в галузі рисівництва.

Організаційна частина стратегічного плану розробляється з метою організації діяльності органу планування шляхом визначення заходів щодо досягнення стратегічних цілей і виконання завдань, визначених у загальній частині. Організаційна частина стратегічного плану є основою для формування додатків до стратегічного плану та предметом моніторингу його виконання.

У додатках до стратегічного плану розвитку галузі рисівництва наводиться перелік державних цільових програм та комплексних галузевих програм, зокрема постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 "Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року"⁴, наказ Міністерства аграрної політики України, УААН України від 23 жовтня 2007 року № 757/101 "Про затвердження комплексної галузевої програми "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року"⁵, наказ Міністерства аграрної політики України, НААН України від 14 жовтня 2010 року № 647/139 "Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки"⁶.

⁴ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Кабінет Міністрів України, 19.09.2007, № 1158. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Постанова): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>

⁵ Про затвердження комплексної галузевої програми "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року" / Мінагрополітики, УААН, 23.10.2007, № 757/101. – (Нормативний документ Мінагрополітики, УААН. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minagro.crimea-portal.gov.ua/rus/downloads/kom_otr_prog.html

⁶ Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки" / Мінагрополітики, НААН України, 14.10.2010, № 647/139. – (Нормативний документ Мінагрополітики, НААН України. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.6738.0>

¹ Шершньова З.Є. Стратегічне управління: [підруч. – 2-ге вид., перероб. і доп.] / З.Є. Шершньова. – К.: КНЕУ, 2004. – С. 685.

² Зінь Е.А. Регіональна економіка: [підруч.] / Е.А. Зінь. – К.: Видавничий дім "Професіонал", 2008. – С. 470.

³ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів (за бюджетними призначеннями, визначеними Законом України про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період) на плановий та два бюджетні періоди, що настають за плановим / Мінекономіки, 06.04.2011, № 327. – (Нормативний документ Мінекономіки. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=164736

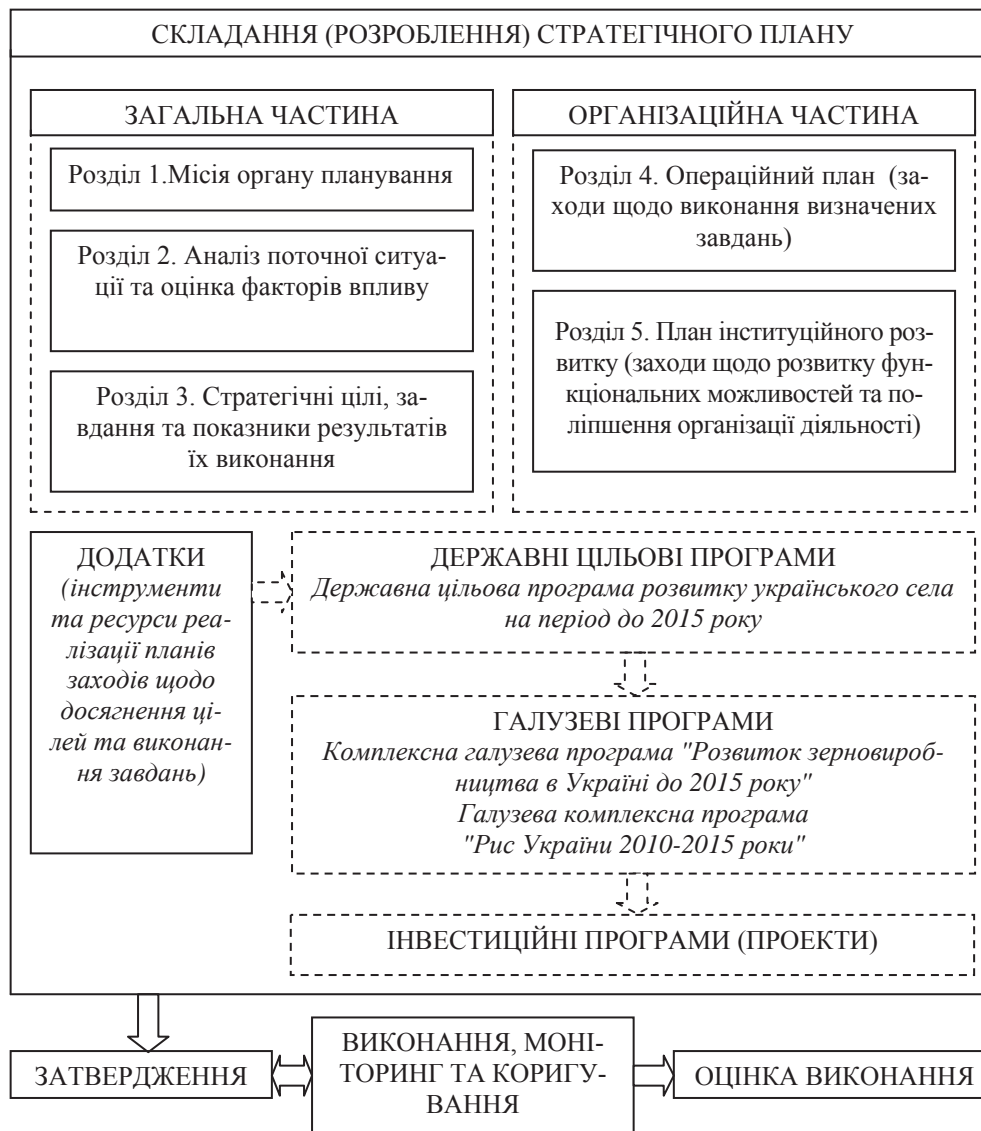

Рис. 2. Етапи стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва*

* Сформовано на основі опрацьованого матеріалу: Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року / Кабінет Міністрів України, 19.09.2007, № 1158. – (Нормативний документ Кабінету Міністрів України. Постанова): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>; Про затвердження комплексної галузевої програми "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року" / Мінагрополітики, УААН, 23.10.2007, № 757/101. – (Нормативний документ Мінагрополітики, УААН. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minagro.crimea-portal.gov.ua/rus/downloads/kom_otr_prog.html; Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки" / Мінагрополітики, НААН України, 14.10.2010, № 647/139. – (Нормативний документ Мінагрополітики, НААН України. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.6738.0>; Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів (за бюджетними призначеннями, визначеними Законом України про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період) на плановий та два бюджетні періоди, що настають за плановим / Мінекономіки, 06.04.2011, № 327. – (Нормативний документ Мінекономіки. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=164736.

2. Структура стратегічного плану комплексного розвитку галузі рисівництва*

Назва розділу	Зміст розділу
Частина перша (загальна) стратегічного плану	
1. Місія органу планування	Місія органу планування формулюється на довгостроковий період. Вона визначає основне призначення органу планування як суб'єкта державного управління і його роль у реалізації державної політики у відповідній сфері діяльності
2. Аналіз поточної ситуації та оцінка факторів впливу	У описово-аналітичній частині повинні бути представлені: основні показники розвитку галузі рисівництва за звітний період; аналіз основних проблем розвитку рисівництва, на розв'язання яких спрямована реалізація стратегічного плану; оцінка основних зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на розвиток галузі рисівництва та досягнення стратегічних цілей органу планування (для проведення оцінки доцільно використовувати метод SWOT-аналізу). Послідовність викладення аналізу поточної ситуації та оцінки факторів впливу, як правило, повинна відповідати послідовності визначених стратегічних цілей органу планування

3. Стратегічні цілі, завдання та показники результатів їх виконання	Стратегічні цілі, завдання й показники результатів їх виконання відображаються за звітний період і на плановий період. Стратегічні цілі є похідними від місії органу планування. При визначенні стратегічних цілей органу планування: виходить із стратегічних цілей та пріоритетів розвитку галузі рисівництва; ураховує результати проведеного аналізу поточної ситуації й оцінки факторів впливу, прогнози галузевого розвитку на середньостроковий період. Завдання визначають шляхи досягнення стратегічних цілей органу планування за допомогою найбільш ефективних методів. Сукупність завдань за визначеними стратегічними цілями повинна охоплювати всю сферу діяльності органу планування. Під час визначення завдань органу планування слід урахувати такі вимоги: кожне завдання повинно бути спрямоване на досягнення лише однієї стратегічної цілі; реалізація кожного завдання є необхідною умовою для досягнення стратегічної цілі; строк виконання завдання, як правило, не повинен перевищувати трьох років; завдання мають бути орієнтованими на результат, вимірюваними та відповідати наявним ресурсам. Для кожного завдання слід визначити не більше п'яти показників результатів його виконання
	Показники результатів – це кількісні й якісні показники, які характеризують рівень виконання завдань органу планування у звітному та плановому періодах. Під час визначення показників результатів виконання завдань органу планування необхідно: сформувати оптимальний набір показників з одночасним збереженням повноти інформації й своєчасності її подання; за кожним із визначених показників указати значення за роками звітнього та планового періодів виконання відповідного завдання; врахувати, що для цілей моніторингу слід використовувати показники, за якими звітні дані надходять на постійній основі і не рідше одного разу на рік
Частина друга (організаційна) стратегічного плану	
4. Операційний план	З метою формування заходів (послідовності дій) щодо виконання визначених стратегічних цілей та завдань органу планування розробляє операційний план – план заходів за роками планового періоду, узгоджених за ресурсами, відповідальними виконавцями і строками виконання. До операційного плану включаються заходи щодо: розроблення проектів законодавчих, інших нормативно-правових актів та актів нормативного характеру (зокрема регуляторних); підготовки проектів і виконання затверджених в установленому порядку державних цільових програм та комплексних галузевих програм, інших стратегічних документів щодо розвитку галузі рисівництва; підготовки й реалізації схвалених в установленому порядку інвестиційних програм (проектів); проведення науково-дослідних робіт та/або запровадження їх результатів
5. План інституційного розвитку	З метою формування заходів щодо розвитку галузевого потенціалу для виконання визначених стратегічних цілей і завдань органу планування розробляє план інституційного розвитку – план заходів щодо розвитку функціональних можливостей та поліпшення організації внутрішньої діяльності органу планування, узгоджених за ресурсами, відповідальними виконавцями й строками виконання. Зокрема, до цього плану можуть включатися заходи за такими напрямками: організація діяльності, у тому числі щодо супроводження управлінських (адміністративних) процесів постійного характеру; розвиток кадрового потенціалу; удосконалення та впровадження зональних ресурсозберігаючих екологічно безпечних технологій вирощування рису; підвищення ефективності використання бюджетних коштів і проведення внутрішньої контрольно-ревізійної роботи; підвищення рівня виконавської дисципліни.

* Сформовано на основі опрацьованого матеріалу: Про затвердження Галузевої комплексної програми "Рис України 2010-2015 роки" / Мінагрополітики, НААН України, 14.10.2010, № 647/139. – (Нормативний документ Мінагрополітики, НААН України. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.6738.0>; Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів (за бюджетними призначеннями, визначеними Законом України про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період) на плановий та два бюджетні періоди, що настають за плановим / Мінекономіки, 06.04.2011, № 327. – (Нормативний документ Мінекономіки. Наказ): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=164736.

У додатках до стратегічного плану доцільно навести перелік інвестиційних програм (проектів) із визначенням їх етапів, заходів, показників очікуваних результатів і ефективності та обсягів фінансування.

Затверджений стратегічний план оприлюднюється в офіційних друкованих виданнях (на офіційному веб-сайті органу планування) й доводиться з метою виконання до відома всіх виконавців.

Провідну роль у виконанні стратегічного плану відіграють структурні підрозділи та

установи, що діють у системі органу планування, визначені відповідальними виконавцями відповідних заходів згідно з операційним планом і планом інституційного розвитку, а також виробничі агроформування (господарські товариства, державні й приватні підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, фермерські господарства), що діють у галузі рисівництва.

Керівники структурних підрозділів та установ, які визначені відповідальними виконавцями заходів організаційної частини

стратегічного плану, заходів згідно з додатками до стратегічного плану і бюджетних програм органу планування: забезпечують своєчасне виконання стратегічного плану; інформують структурний підрозділ, відповідальний за координацію стратегічного планування, про завершення виконання заходу та про необхідність коригування стратегічного плану з наданням відповідних обґрунтувань; під час проведення моніторингу стратегічного плану забезпечують належну підготовку інформації про хід виконання операційного плану й плану інституційного розвитку.

Моніторинг виконання стратегічного плану проводиться з урахуванням вимог і строків, установлених органом планування. Звіт за результатами моніторингу, як правило, містить: інформацію про хід виконання операційного плану; інформацію про хід виконання плану інституційного розвитку; у разі потреби – обґрунтовані пропозиції щодо коригування стратегічного плану.

Коригування стратегічного плану – уточнення змісту завдань (заходів) або показників виконання завдань, включення додаткових завдань (заходів), виключення завдань (заходів), перенесення строків виконання заходів, зміна відповідального виконавця. Коригування відбувається шляхом внесення змін до затвердженого стратегічного плану.

Оцінка виконання стратегічного плану здійснюється після закінчення першого періоду його реалізації.

У звіті про виконання стратегічного плану обов'язково відображаються: інформація про досягнення визначених стратегічних цілей з відображенням фактичних (порівняно із запланованими на відповідний період) значень показників результатів виконання поставлених завдань; основні показники розвитку галузі рисівництва за відповідний період, нерозв'язані проблеми; інформація про хід виконання операційного плану та плану інституційного розвитку; інформація про стан і результати виконання державних цільових програм та галузевих програм; інформація про стан підготовки / реалізації інвестиційних програм (проектів); обґрунтовані пропозиції щодо коригування стратегічного плану (у разі потреби).

Останні етапи є переходом до запровадження цілісної системи стратегічного управління, оскільки зумовлюють необхідність організаційно-аналітичної та контрольно-координаційної діяльності не лише в органах стратегічного планування, а й у ланках, де виконуються дії, визначені стратегічними планами та програмами.

Стратегічне планування комплексного розвитку галузі рисівництва охоплює чотири інституціональних рівня планування: 1) вищі органи планування (центральні органи виконавчої влади); 2) органи галузевого і функціонального планування (Міністерство аграрної політики та продовольства України, НААН України); 3) органи територіального планування (управління агропромислового розвитку, органи місцевого самоврядування); 4) кластерні форми регіонального співробітництва (інноваційний агропромисловий кластер, який враховує специфічні особливості функціонування галузі рисівництва і спрямовується на досягнення економічної самодостатності розвитку галузі на основі державно-приватного партнерства).

Процес стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва – як спосіб поєднання методологічних, інформаційних та організаційних аспектів планування, що передбачає здійснення сукупності систематизованих і взаємозв'язаних заходів, які спрямовуються на досягнення і збереження темпів економічного зростання галузі й супроводжується інституціональними змінами в рисівництві.

З метою уникнення інституціональних розривів (дисбалансу) у взаємодії органів планування доцільно змінити підхід до стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва на основі застосування програмно-цільового підходу за комбінованою схемою: розробка галузевих програм належить до прерогативи органів галузевого і функціонального планування; розробку стратегії управління сталим розвитком галузі рисівництва, у тому числі відповідних регіональних програм розвитку рисівництва, доцільно покласти на інноваційний агропромисловий кластер; підготовку проектів інвестиційних програм (проектів) із визна-

ченням їх етапів, заходів, показників очікуваних результатів та ефективності й обсягів

фінансування – на відповідні органи територіального планування.

Из позиции системного подхода исследуются питання організації стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва. Акцентовано увагу на основних етапах стратегічного планування. Розглянуто методичні підходи до розроблення стратегічного плану комплексного розвитку галузі рисівництва.

С позиции системного подхода исследуются вопросы организации стратегического планирования комплексного развития отрасли рисоводства. Акцентировано внимание на основных этапах стратегического планирования. Рассмотрены методические подходы к разработке стратегического плана комплексного развития отрасли рисоводства.

An article studies the problems of organisation of strategic planning of the complex development of rice growing sector of economy within the framework of systemic approach. The basic stages of strategic planning are pointed out. The methodical approaches towards the problem of working out a strategic plan of the complex development of rice growing sector of economy are considered.

*

**Я.К. БІЛОУСЬКО, кандидат економічних наук
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Міжгалузеві пропорції відтворення: агропромисловий комплекс

На нашій планеті залишила сліди не одна цивілізація. Вони гинули не лише від геоактаклізмів. Вживали ті, що зуміли швидко пристосуватися до нових умов, освоїти технології забезпечення в довгостроковій перспективі матеріальними благами для продовження життя. Це підштовхнуло К.Маркса на думку, що: «Какова бы ни была общественная форма процесса производства, он во всяком случае должен быть непрерывным, т.е. должен периодически все снова и снова проходить одни и те же стадии. Так же, как общество не может перестать потреблять, так не может оно и перестать производить. Поэтому всякий общественный процесс производства, рассматриваемый в постоянной связи и в непрерывном потоке своего возобновления, является в то же время процессом воспроизводства»¹.

У радянській державі економічна наука приділяла значну увагу дослідженням проблем відтворення. На основі класичних схем, які узагальнив К. Маркс і розвинув В. Ленін, у країні було розроблено теорію соціалістичного відтворення розширеного типу. Просте, а тим більше звужене, відтво-

рення не розглядалося як нехарактерне для соціалістичної системи. Грунтовні розробки принципів, закономірностей, стимулів, методів і засобів розширеного відтворення викладені в працях економістів від С.Г. Струміліна² до І.І. Лукінова³.

Із початком масштабних політичних, демократичних і соціально-економічних реформ дослідження проблем відтворення на пострадянському просторі уповільнилися. Це не може не викликати подиву, оскільки вітчизняна економіка з того часу через низку причин почала працювати в режимі простого й навіть звуженого відтворення. Отже, потреба в цих дослідженнях була і є.

Правда, на другому десятку літочислення незалежної України з'явилася нова хвиля дослідників відтворення. Серед них А.С. Гальчинський, В.М. Геєць⁴, інші. Проте відтворювальні пропорції народного господарства країни досліджуються ще недостатньо. Не проявляє нині ефективних ініціатив і державний орган, який уповноважений це

¹ Маркс К. Капитал. Том первый. Процесс производства капитала / К. Маркс. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – С. 578.

² Струмилин С.Г. Избранные произведения в пяти томах / С.Г. Струмилин. – М.: Наука, 1963-1965.

³ Лукинов И.И. Воспроизводство и цены / И.И. Лукинов. – М.: Экономика, 1977. – 432 с.

⁴ Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах та ін. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.

ченням їх етапів, заходів, показників очікуваних результатів та ефективності й обсягів

фінансування – на відповідні органи територіального планування.

Из позиции системного подхода исследуются питання організації стратегічного планування комплексного розвитку галузі рисівництва. Акцентовано увагу на основних етапах стратегічного планування. Розглянуто методичні підходи до розроблення стратегічного плану комплексного розвитку галузі рисівництва.

С позиции системного подхода исследуются вопросы организации стратегического планирования комплексного развития отрасли рисоводства. Акцентировано внимание на основных этапах стратегического планирования. Рассмотрены методические подходы к разработке стратегического плана комплексного развития отрасли рисоводства.

An article studies the problems of organisation of strategic planning of the complex development of rice growing sector of economy within the framework of systemic approach. The basic stages of strategic planning are pointed out. The methodical approaches towards the problem of working out a strategic plan of the complex development of rice growing sector of economy are considered.

*

**Я.К. БІЛОУСЬКО, кандидат економічних наук
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Міжгалузеві пропорції відтворення: агропромисловий комплекс

На нашій планеті залишила сліди не одна цивілізація. Вони гинули не лише від геоактаклізмів. Вживали ті, що зуміли швидко пристосуватися до нових умов, освоїти технології забезпечення в довгостроковій перспективі матеріальними благами для продовження життя. Це підштовхнуло К.Маркса на думку, що: «Какова бы ни была общественная форма процесса производства, он во всяком случае должен быть непрерывным, т.е. должен периодически все снова и снова проходить одни и те же стадии. Так же, как общество не может перестать потреблять, так не может оно и перестать производить. Поэтому всякий общественный процесс производства, рассматриваемый в постоянной связи и в непрерывном потоке своего возобновления, является в то же время процессом воспроизводства»¹.

У радянській державі економічна наука приділяла значну увагу дослідженням проблем відтворення. На основі класичних схем, які узагальнив К. Маркс і розвинув В. Ленін, у країні було розроблено теорію соціалістичного відтворення розширеного типу. Просте, а тим більше звужене, відтво-

рення не розглядалося як нехарактерне для соціалістичної системи. Грунтовні розробки принципів, закономірностей, стимулів, методів і засобів розширеного відтворення викладені в працях економістів від С.Г. Струмліна² до І.І. Лукінова³.

Із початком масштабних політичних, демократичних і соціально-економічних реформ дослідження проблем відтворення на пострадянському просторі уповільнилися. Це не може не викликати подиву, оскільки вітчизняна економіка з того часу через низку причин почала працювати в режимі простого й навіть звуженого відтворення. Отже, потреба в цих дослідженнях була і є.

Правда, на другому десятку літочислення незалежної України з'явилася нова хвиля дослідників відтворення. Серед них А.С. Гальчинський, В.М. Геєць⁴, інші. Проте відтворювальні пропорції народного господарства країни досліджуються ще недостатньо. Не проявляє нині ефективних ініціатив і державний орган, який уповноважений це

¹ Маркс К. Капитал. Том первый. Процесс производства капитала / К. Маркс. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – С. 578.

² Струмлин С.Г. Избранные произведения в пяти томах / С.Г. Струмлин. – М.: Наука, 1963-1965.

³ Лукинов И.И. Воспроизводство и цены / И.И. Лукинов. – М.: Экономика, 1977. – 432 с.

⁴ Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах та ін. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.

робити, – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України¹.

Відтворення, охоплюючи всі послідовні цикли, – виробництво, розподіл, обмін, споживання, – є складною сукупністю органічно пов'язаних форм економічного кругообігу. Тут відбуваються динамічні зміни як кількісні, так і якісні. В процесі відтворення відновлюються не лише продуктивні сили й предмети споживання, а вся структура економічної системи, її елементи, економічні відносини, міжгалузеві пропорції. Щоб забезпечити успішний економічний розвиток країни, необхідно відстежувати, досліджувати тенденції, які відбуваються у відтворювальному процесі, щоб своєчасно приймати відповідні управлінські рішення.

„Важливою сучасною проблемою для вітчизняної економіки є оптимізація пропорцій відтворення, а саме – співвідношень між нагромадженням і споживанням, між виробничими галузями та інфраструктурою, між

виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, між заміщенням використаних засобів виробництва й новоствореною вартістю”².

Мета статті – відстеження окремих тенденцій відтворення в агропромисловому комплексі порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу. Слід відзначити, що для проведення аналізу відтворювального процесу є труднощі як методичного характеру, так і обмеженість відповідної статистичної інформації, її ідентичності протягом тривалих років. У зв'язку з цим було відібрано лише кілька показників: валова додана вартість; основні виробничі засоби; інвестиції в основний капітал; прибуток; середньомісячна заробітна плата. Результати аналізу наведені в таблиці 1 і на рисунку 1. Для зіставності даних вартісні показники вилучено, залишено лише відносні, які характеризують співвідношення, пропорції окремих відтворювальних процесів.

1. Частка аграрного сектора в деяких показниках відтворення в Україні, %*

№ пор.	Показник	У середньому за роки				
		1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010
1	Валова додана вартість	19,0	29,2	14,4	12,5	8,2
2	Основні виробничі засоби	16,2	19,2	14,8	7,7	3,4
3	Інвестиції в основний капітал до:					
	вартості основних засобів у країні	6,7	2,1	1,5	5,4	6,5
	вартості основних засобів галузі	8,0	84,5	0,6	3,4	12,8
	загальних інвестицій у країні	19,4	0,7	5,5	4,9	6,4
4	Прибуток (усі види діяльності) до:					
	вартості основних засобів у країні	9,9	51,7	1,3	3,0	1,6
	вартості основних засобів галузі	11,3	38,2	x	1,9	8,7
	маси загального прибутку в країні	18,5	15,7	x	4,9	18,1
5	Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн/міс., у:					
	країні	1028		830	2545	1668
	промисловості	1172	60	1030	3192	1986
	сільському, мисливському та лісовому господарстві	1021	109	454	1287	1028

Джерело: До 1993 року – Народне господарство України за відповідний рік, а з 1994 року – Статистичний щорічник України теж за відповідний рік.

* Таблиця розроблена автором разом із кандидатом економічних наук В.Л. Товстопятом.

Наведені дані показують, що в середньому за 1986-1990 роки частка валової доданої вартості, створеної в аграрній сфері, в загальній її масі в країні становила 19,0%. Їй відповідали інвестиції в основний капітал –

19,4%. Практично синхронним був і прибуток від усіх видів діяльності – 18,5%. Та й заробітна плата в аграрному секторі була приблизно на середньому рівні в цілому по країні.

¹ Структурні співвідношення в економіці України за даними таблиць „витрати – випуск” за 2001-2006 роки / Аналітична записка – Міністерство економіки України. – К., – 2008. – 110 с.

² Кузьменко С.О. Місце пропорцій між заміщенням використаних засобів виробництва та додатковою вартістю у розвитку національної економіки / С.О. Кузьменко // Економічний простір. – 2010. – № 42. – С. 66-80.

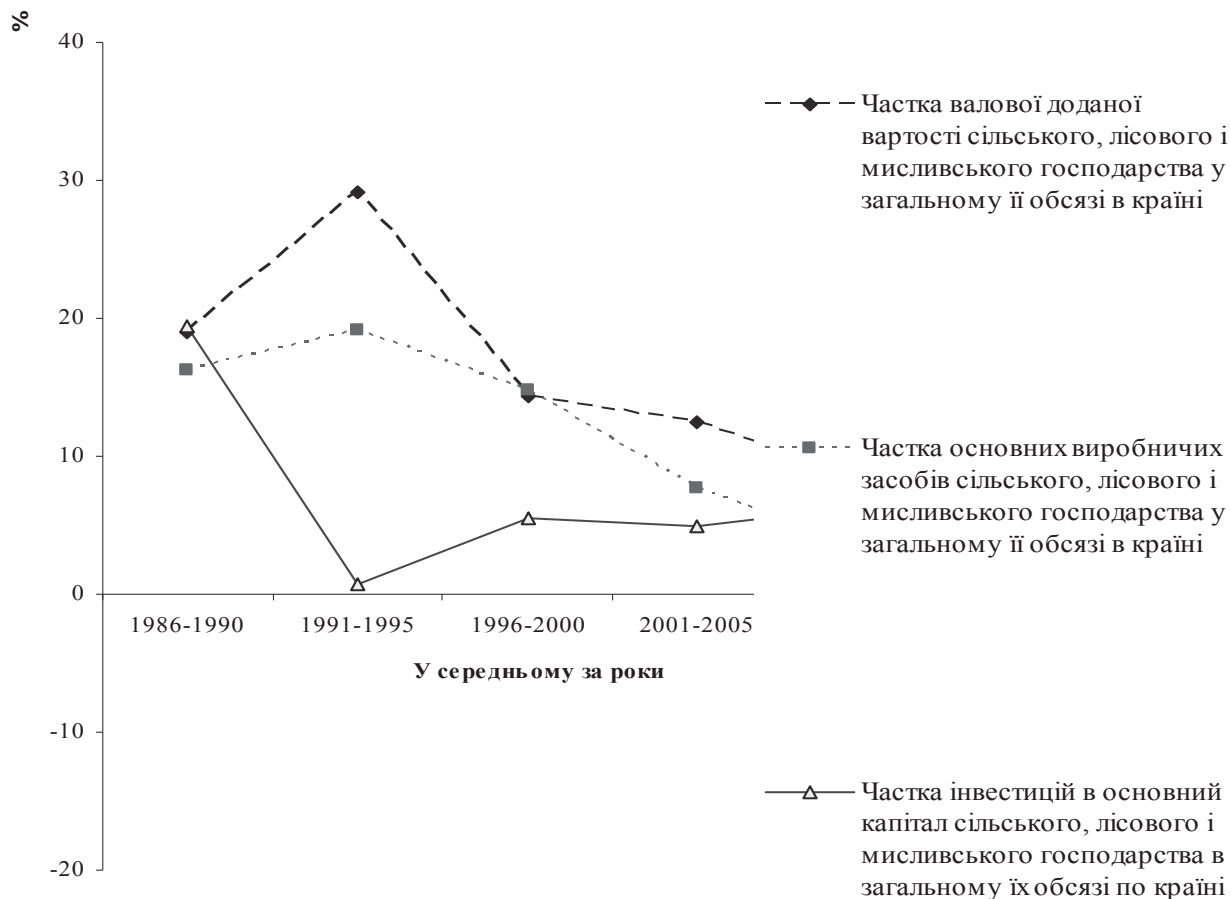

Рис. 1. Динаміка деяких економічних показників відтворення виробництва в аграрному секторі

Іншими словами, незважаючи на недоліки командно-адміністративної системи, в колишній радянській державі регуляторна політика відтворювального процесу була на відповідному рівні. Мимохідь зазначимо, що в той час для регулювання пропорцій відтворення використовувалися показники його ефективності (рівень рентабельності, норма прибутку) і такі засоби, як систематичний перегляд закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, система подвійних преїскурантів на матеріально-технічні ресурси, державні капітальні вкладення, прямі державні дотації та ін. До речі, „вливанням” в аграрну сферу в тій чи іншій формі до цих пір користуються країни Європейського Союзу.

З початку дев'яностих років минулого століття спостерігається практичне зменшення питомої ваги сільського господарства в національній економіці. З'явилися руйнівні диспропорції у суспільному відтворенні. (Показники 1991-1995 років через гіперінфляцію в країні значно деформовані й викли-

кають сумнів у їхній достовірності). У середньому за 2006-2010 роки питома вага валової доданої вартості аграрного сектора знизилася до 8,2%, а інвестицій – до 6,4%. Заробітна плата в аграрних галузях хоч і підвищилася, але значно відставала від середньої по країні. Та й прибуток, одержаний від усіх видів діяльності, зменшився.

Деякі дослідники стверджують, що зниження питомої ваги аграрної галузі в створенні валової доданої вартості спостерігається і в інших країнах, наприклад, Японії, Німеччині, Молдові, Польщі тощо. В цілому не заперечуючи даного висновку, підкреслимо, що жодна з названих країн не може зрівнятися з Україною за аграрним потенціалом. У нашій державі він є життєвим середовищем. На 1 січня 2011 року тут проживало 14,4 млн осіб – третина всього населення. У тому числі у працездатному віці – понад 8 млн осіб. І зниження трудової активності й погіршення якості їхнього життя, безумовно, є негативною тенденцією.

Дослідження залежності між даними показниками проводились і кореляційним методом на основі інформаційних масивів за 1980-1990 роки і 1996-2010 роки (Білоусько Я.К., Вишневецька О.В., Товстопят В.Л.). Аналіз показав високу щільність зв'язку між основними засобами та валовою доданою вартістю. Так, коефіцієнт кореляції між ними в 1980-1990 роках становив 0,79, а в 1996-2010 – 0,76, а коефіцієнт детермінації – відповідно 0,63 і 0,58. Це означає, що обсяг валової доданої вартості на 63 і 58 % залежав від зростання обсягів основних виробничих засобів. Що стосується щільності зв'язку між часткою інвестицій і обсягами валової доданої вартості, то тут вона невисока. Справа в тому, що формування основних фондів відбувається більш-менш комплексно й повсюдно, а інвестування – розпорошено в просторі та часі, здійснюється не комплексно і в незначних розмірах. А тому їхня ефективність у середньому в АПК не відповідає бажаним результатам.

В Україні за останні двадцять років спостерігалася відсутність державної регуляторної політики в сфері суспільного відтворення. Нинішні ринкові ціни мляво викону-

ють свої основні функції: облікову, розподільчу, стимулюючу. Неефективно працюють інфраструктурні інституції регулювання цін. Ціноутворення має хаотичний характер. До цих пір немає макроекономічного механізму регулювання пропорцій суспільного відтворення, який би мав правовий статус. Регуляторна політика „вручну” ґрунтується не на економічних процесах, які відбуваються в суспільстві, а відображає інтереси олігархічних кланів.

Незважаючи на негативні диспропорції, аграрний сектор економіки показує певну стабільність і є одним із ефективних комплексів народного господарства. Це підтверджують наступні дані (табл. 2). Так, за обсягами інвестицій в основний капітал із розрахунку на 1000 грн основних засобів аграрний сектор країни серед наведених у таблиці галузей знаходиться на останньому місці, причому різниця занадто суттєва. У середньому за 2002-2003 роки в аграрному секторі інвестиції становили 25 грн, а в будівництві 122 грн, або майже в 5 разів більше, в 2004-2006 – відповідно 69 і 214 грн та в 3 рази, в 2007-2008-му – 151 і 234 грн і в 1,5 раза.

2. Загальні показники економічної діяльності в окремих галузях України, грн*

Вид економічної діяльності	Інвестиції в основний капітал			Валовий внутрішній продукт			Прибуток (+), збиток (-)		
	2002-2003	2004-2006	2007-2008	2002-2003	2004-2006	2007-2008	2002-2003	2004-2006	2007-2008
З розрахунку на 1000 грн основних засобів									
Усього	44	73	81	247	333	321	17	46	27
У тому числі:									
сільське, мисливське і лісове господарство	25	69	151	356	523	644	3	41	78
промисловість	93	141	175	241	340	383	27	107	79
будівництво	122	214	234	504	699	647	1	0	0
транспорт і зв'язок	104	79	39	377	222	95	61	38	10
З розрахунку на 1 особу зайнятого населення									
Усього	2191	6825	10068	12251	30879	39850	852	4298	3459
У тому числі:									
сільське, мисливське і лісове господарство	497	1355	3902	7144	10248	16632	63	794	2019
промисловість	4351	9229	19532	11254	22247	42700	1249	6997	8860
будівництво	2587	5610	10408	10718	18343	28770	15	1	-2
транспорт і зв'язок	6350	12430	22039	23071	34789	53889	3712	5900	5439

* Статистичний щорічник України за 2009 рік. – Державний комітет статистики України.

Проте за рівнем виробництва валового внутрішнього продукту з розрахунку на 1000 грн основних засобів аграрний сектор

знаходиться в кращій ситуації: в 1,5-2,0 рази більше ніж у цілому по країні та інших галузях, за винятком будівництва. Звичайно, тут

не можна відкидати вплив різних темпів їх скорочення. Проте особливість землеробства загострює тенденцію: економічний процес відтворення переплітається з природним. На жаль, його „заслуги” не стимулюються відповідним прибутком, якого аграрії одержують значно менше. Тобто, успіхи аграрного сектора зумовлені не економічними факторами (скажімо, додатковими інвестиціями), а раціональним використанням природно-кліматичних умов і самовідданістю аграріїв.

Як на здоровий глузд, інвестиції слід спрямовувати в ті галузі, які дають більший приріст валової доданої вартості, й стимулювати їх відповідною нормою прибутку. Проте цього не сталося. І саме цей фактор серед інших призвів до різкого падіння платоспроможності аграріїв. Вони значно менше інвестують в основний капітал. Основні виробничі засоби зношуються, їхнє відтворення здійснюється незадовільно. Нині наявна кількість основних фондів в аграрному секторі, особливо активної їх частини, майже вдвічі менша технологічної потреби. Фондоозброєність, а отже, і продуктивність живої праці, у зв'язку з цим значно знизилась. А тому, як показують дані тієї ж таблиці, виробництво валового внутрішнього продукту з розрахунку на одну особу, зайняту в аграрній сфері, в 3,0-3,5 раза менше, ніж в інших галузях.

Порівняно з 1990 роком наявність тракторів в агропідприємствах останніми роками

скоротилася майже в 2,7 раза, зернозбиральних комбайнів – 5,2, кукурудзозбиральних комбайнів – 5,0, бурякозбиральних машин – 3,7, сівалок – 2,9 раза. Кількість енергетичних засобів та основних сільськогосподарських машин становить лише 50-65% технологічної потреби. Близько 85 % техніки в сільськогосподарських підприємствах експлуатується за межами амортизаційних строків. Через фізичне зношення і технічні несправності щорічно не використовується 25-35% тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин. Нині майже на третині земель, де вирощується продукція сільського господарства, ручна праця на обробітку землі становить 94,2%, а тваринницькі комплекси перестали існувати взагалі.

Вітчизняна техніка за якістю відстає від світових аналогів, а за продуктивністю значно їм поступається. Вона втратила конкурентоспроможність навіть на вітчизняному ринку у зв'язку з конструктивною застарілістю і низькою надійністю. Це значною мірою зумовлено депресивним станом усіх підприємств вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, затяжною стагнацією цієї галузі промисловості.

Модернізація машинно-тракторного парку сільського господарства відбувається повільно (рис. 2). Для нормального його відтворення необхідно співвідношення засобів відповідно: 15% : 8%.

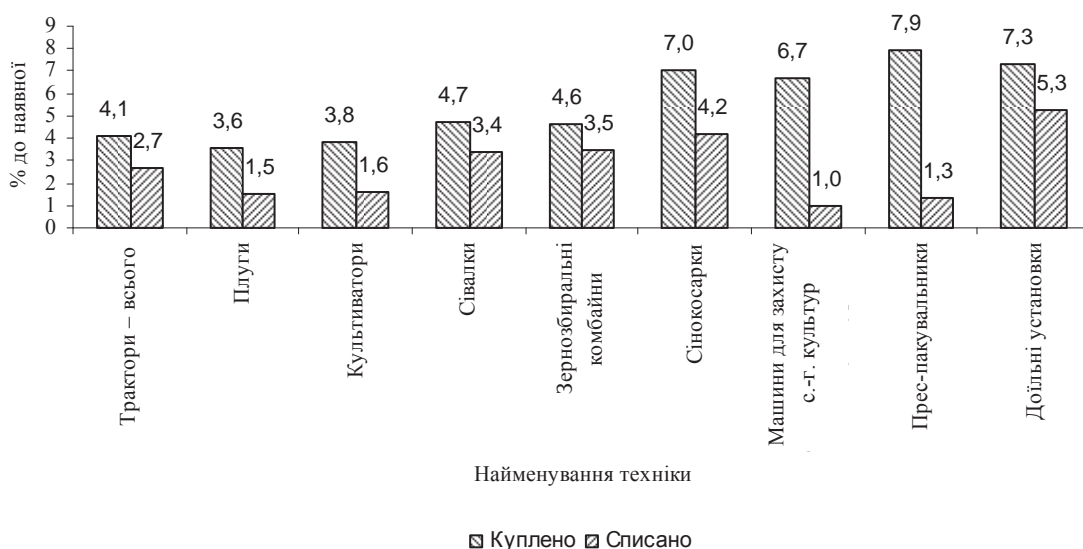

Рис. 2. Закупівля і списання окремих видів сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах у 2010 році, % до наявної

Негаразди технічного забезпечення призводять до порушення технологій виробництва аграрної продукції, збільшують її втрати, зумовлюють технологічну відсталість. Низька якість техніки не дає можливості впроваджувати інноваційні технології та перейти до вищого рівня розвитку вітчизняного агропромислового комплексу. Загострилися соціально-економічні аспекти сільського життя, праці.

Актуальними на нинішній час питаннями інженерно-технологічного забезпечення агропромислового комплексу є відтворення технічних засобів для сільського господарства, оскільки фактично оновлюється 4-7%, потрібно ж не менше 10-12%, а з урахуванням інноваційно-інвестиційних моделей розвитку аграрної галузі – до 20%; наповнення ринку вітчизняними технічними засобами для АПК, оскільки зарубіжної техніки аграрії закупили, наприклад, у 2009 році 99,1% у натуральному виразі й 92,4% – у вартісному; розробка програм техніко-технологічного переоснащення сільського господарства та відродження і пріоритетного розвитку сільськогосподарського машинобудування.

Злободенним також є питання обґрунтування реального й у достатньому обсязі фінансування техніко-технологічного переоснащення сільського господарства. Проведені розрахунки показують песимістичні пе-

рспективи. Як видно з таблиці 3, нині можливі фінансові ресурси задовольняють щорічну розрахункову потребу в інвестиціях на техніко-технологічне оснащення до 2015 року – на 41,7¹. Самостійно, без зовнішніх надходжень, “вибратися” аграрним підприємствам із цієї ситуації надзвичайно важко. Вкрай необхідна державна підтримка.

На часі перерозподіл національного доходу на користь сільського господарства. Економічною його основою є зростання обсягів виробництва валової доданої вартості у зв'язку з поліпшенням техніко-технологічного забезпечення аграрної галузі. Фахівці, як науковці так і практики, нині цю пропозицію уже не обговорюють. Мова йде про те, в яких параметрах і в якій формі це зробити. Доцільно підтримати пропозицію академіка НААН України Б.Й. Пасхавера, що „при стремлении повысить темпы роста сельскохозяйственного производства нужно обеспечить агросфере преференциальную (сверхсреднюю) норму прибыли”². Причому, досліджуючи коливання показників обсягів виробництва продукції та рівнів цін за дев'ятирічний період, академік помітив одну важливу тенденцію. „В кризисный 2009 год по сравнению с предыдущим годом транспорт потерял 18 % объема своего производства, промышленность – 22, строительство – 48, сельское хозяйство – лишь 2 %”³.

3. Розрахунок реальних обсягів фінансування техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва до 2015 року, млрд грн³

Джерела фінансування	У середньому за 2001-2005 рр. (факт.)	У середньому за 2006-2009 рр. (факт.)	2015 (прогноз)
Сільськогосподарські підприємства			
Власні кошти – всього	2,6	9,1	25,1
з них на техніко-технологічне переоснащення (ТТП)	2,1	6,0	15,4
У тому числі:			
амортизація – всього	0,5	2,4	8,1
з них на ТТП	0,5	1,9	6,5
Прибуток	1,6	6,1	16,1
з нього на ТТП	0,9	3,4	8,0
інші на ТТП	0,7	0,8	0,9
Кошти держбюджету	н/д	0,5	1,0
Залучені кошти разом	н/д	4,7	7,5

¹ Білоусько Я.К. Тенденції і перспективи техніко-технологічного переоснащення сільського господарства / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят // Агроінком. 2011. – № 7-9. – С. 132.

² Пасхавер Б.И. Современное состояние ценового паритета в АПК / Б.И. Пасхавер // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 174-175.

³ Пасхавер Б.И. Аграрное ценообразование: требования и возможности / Б.И. Пасхавер // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 145-146.

У тому числі:			
довгострокові кредити в сільське господарство	2,1	4,2	5,1
інвестиції компаній	н/д	0,5	0,6
іноземні інвестиції – всього	н/д	0,5	1,8
Разом коштів	н/д	14,7	31,2
з них на ТТП (без кредитів)	н/д	7,4	18,8
Господарства населення			
Власні кошти	н/д	0,03	0,9
По сільськогосподарському виробництву			
Усього коштів на ТТП	н/д	7,4	19,7

Джерело: Статистичні збірники Державної служби статистики України за відповідні роки – „Сільське господарство України”, „Основні засоби України”, „Наявність сільськогосподарської техніки” та Мінагрополітики України „Моніторинг економічного і соціального розвитку підприємств і організацій АПК”

Перерозподілені та вкладені кошти на техніко-технологічне переоснащення аграрного виробництва „працюватимуть” не тільки для прискореного його розвитку, а й позитивно впливатимуть у кризових ситуаціях на стабільність інших галузей народногосподарського комплексу й упереджуватимуть виникнення негативних ситуацій в со-

ціально-економічній усталеності суспільства. Наприклад, значно нижчий рівень інфляції в 2011 році порівняно з іншими роками спеціалісти пояснюють „заслугою” вітчизняного аграрного сектору, коли було зібрано в цілому задовільний урожай, а не інших галузей чи урядової регуляторної політики „вручну”.

Висвітлено тенденції відтворення і причини, що їх зумовили, в агропромисловій сфері порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу. Обґрунтовано пропозиції щодо регулювання пропорцій відтворювальних процесів.

Приведен анализ тенденций и причин, что их обусловили, в агропромышленной сфере в сравнении с другими отраслями народнохозяйственного комплекса. Обоснованы предложения по регулированию пропорций воспроизводственных процессов.

An article highlights tendencies of reconstruction and their grounds in the agrarian sphere and provides the comparative analyses with other sectors of economy. The suggestions for regulation of proportionality of reconstruction processes are substantiated.

* * *

О.В. ВИШНЕВЕЦЬКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

Розвиток ринку продуктів харчування в Україні

Починаючи з 1990 року за рядом об'єктивних і суб'єктивних причин розпочався прискорений спад виробництва. По окремих галузях харчової промисловості виробництво за 1990–2010 роки скоротилося на 40–50%. Загальне погіршення соціально-економічного стану країни, падіння платоспроможного попиту значної маси населення призвело до суттєвого зниження душевого споживання продукції харчової промисловості, яка залишилася неконкурентоспроможною по відношенню до імпортного продовольства – дешевого, але низької якості. Проте майже 95% продовольчих товарів, що реалізуються на внутрішньому ринку, є продуктами вітчизняного виробництва.

Вивченням і дослідженням питань розвитку харчової промисловості займалися А.О. Заїнчковський, Л.В. Дейнеко, Т.Л. Мостенська, Е.І. Шелудько, Л.А. Радкевич, М.П. Сичевський.

Метою статті є дослідження ринку основних продуктів харчування, їх споживання населенням та поведінки покупців на ринку в 2006–2010 років.

Нині харчова промисловість є одним із системоутворювальних елементів економіки України і посідає в ній третє місце, а частка галузі в загальному обсязі промислового виробництва досягає 18%. Харчова промисловість є стратегічно важливою, оскільки її підприємства формують продовольчу безпеку країни, забезпечують населення необхідними продовольчими товарами, а витрати на їхнє споживання становлять близько 53% загальних грошових витрат населення.

Незважаючи на позитивну динаміку зростання обсягів виробництва сільськогосподарської сировини, рівень споживання про-

дуктів харчування населенням, починаючи з 1990 року, знижується. Для України питання забезпечення продовольчої безпеки країни – першочергове. Маючи найкращі природно-кліматичні ресурси в Європі, рівень споживання населенням продуктів харчування за роки незалежності країни постійно знижується (табл. 1). Як показують розрахунки, обсяги споживання м'яса й м'ясопродуктів, молока населенням України в середньому на 40% менше за встановлені нормативні потреби¹. Поряд із цим населення більше споживає хлібопродуктів, цукру та олії. Порівняно з обсягами споживання продуктів харчування в європейських країнах раціон українців відрізняється від раціону мешканців інших країн. Якщо європеєць забезпечує свої потреби в основному за рахунок м'яса, молока, риби, овочів і фруктів, то українці – за рахунок хліба та картоплі.

Слід зазначити, що криза (2008–2009 рр.) призвела до скорочення виробництва насамперед найнеобхідніших у фізіологічному відношенні продуктів харчування – м'яса, молока й продуктів їх переробки. Кількість білків у харчовому раціоні населення зменшилася в середньому майже на 20% проти мінімальної фізіологічної норми. Порівняно з 1990 роком споживання м'яса і м'ясопродуктів, включаючи сало й субпродукти, знизилася з 68 до 52 кг, молока й молокопродуктів у перерахунку на молоко – з 373 до 206, цукру – із 50 до 37 кг. Одночасно збільшилася питома вага продуктів вуглеводної групи, яка для сімей із низьким рівнем доходів перевищує 70%.

¹ Крюкова І.О. Переробна промисловість Одещини в контексті розвитку АПК регіону / І.О. Крюкова. – Економіка харчової промисловості. – 2010. – №3. – С. 5–8.

1. Обсяг річного споживання основних продуктів харчування населенням України, кг

Продукти харчування	Норма споживання	Рік				
		1990	1995	2000	2005	2010
М'ясо та м'ясопродукти	80,0-85,0	68,2	38,9	32,8	39,1	52,0
Молоко та молокопродукти	360,0-380,0	373,2	243,6	199,1	225,6	206,4
Хлібопродукти	110,0	141,0	128,4	124,9	123,5	111,3
Овочі	107,0	105,2	96,7	101,7	120,2	143,5
Цукор	26,0-27,0	50,0	31,6	36,8	38,1	37,1
Олія	7,0	11,6	8,2	9,4	13,5	14,8

Спостереження за споживанням м'яса та м'ясних продуктів (у перерахунку на м'ясо) відхиляється від рекомендованих фізіологічних норм на 42–46%, молока і молочних продуктів – 34,0–40,7%. Рівень споживання хліба і хлібопродуктів (хліб і макаронні вироби в перерахунку на борошно, крупи, бобові та ін.), починаючи з 1990 року, на 12–31% перевищує рекомендовані норми. Така ж традиція зберігається в обсягах споживання картоплі.

У зарубіжних країнах показник споживання на душу населення значно вищий. Якщо враховувати сало, жир, субпродукти, відношення вживання м'яса в США становить 1:3, а на хліб і картоплю припадає 46% денного раціону, на м'ясо – відповідно 20 та 25%. Різна й економічна доступність його купівлі. Якщо порівняти розмір заробітної плати середньостатистичного українця й американця, то щоб придбати 1 кг м'яса українському громадянину потрібно працювати в 10–12 разів більше ніж американцю.

На ринку продовольства України продовжує знижуватися попит у зв'язку з погіршенням купівельної спроможності населення і різко збільшується пропозиція імпортованих продуктів. Тому значна частина вирощеної сільськогосподарської продукції не знаходить збуту, згодовується худобі або псується, а підприємства зазнають збитків. Наприклад, частка реалізації переробним підприємствам худоби і птиці в 2010 році становила 25,5%, овочів – 37,2, плодів і ягід – 25, картоплі – 7,4%.

Зниження купівельної спроможності населення внаслідок інфляції, нестача оборотних коштів для закупівлі сировини, падіння рівня прибутковості переробних підприємств та збитковість сільського господарства, поширення цінової диспропорції між харчовою промисловістю й сільським гос-

подарством негативно вплинули на розвиток галузі.¹

Динаміка виробництва харчової промисловості у 1995–2005 роках була позитивною, в середньому за цей період темп приросту становив 10,4%. У 2008–2009 роках обсяги виробництва скоротилися під впливом світової фінансово-економічної кризи, а в 2010-му відбулося відновлення зростання, проте темп приросту 3,2% був значно нижчим передкризових значень.

На повільне посткризове відновлення галузі вплинуло зростання індексу споживчих цін на харчові продукти, який у 2010 році становив 110,9% і перевищив загальний рівень інфляції (109,4% у 2010 р.). Це негативно вплинуло на купівельну спроможність домогосподарств, які забезпечують підприємствам харчової промисловості норму прибутку 2–5,5%.

Аналіз поведінки споживачів на продовольчому ринку в період кризи кінця 2008 – початку 2009 року показав, що реальні доходи населення України в кризовий період скоротилися в 1,4 раза порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Цілком природно, що в даній ситуації було скорочення витрат домогосподарств переважно на продукти харчування від 62,7% у 2000 році до 53,5% у 2010-му. Знизилися обсяг, частота й регулярність покупок переважно основних продуктів, які визначають якість харчування в цілому: із числа регулярно споживаних м'ясо 36% скоротили обсяг і частоту покупки, 26% – відмовилися від його регулярної покупки. Дані показники для ковбасних виробів становили 30 і 15%, молочних продуктів – 26 та 9%, морепродуктів – 29 і 13%. Обсяги й регулярність покупки деше-

¹ Якимчук Т.В. Стан і перспективи розвитку підприємств харчової промисловості України / Т.В. Якимчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №4 (106). – С. 162–167.

вих і менш поживних товарів першої необхідності знизилися несуттєво – на 3–5%¹.

Як наслідок, відбулися наступні зміни в поведінці 50% споживачів на продовольчому ринку: в середньому 20% скоротили обсяг і частоту покупки, 15% перейшли на більш дешеві аналоги, 10% відмовилися від регулярної покупки звичних продуктів харчування, а 5% скоротили обсяг і також перейшли на дешевші аналоги, що свідчить

про погіршення якості харчування близько 50% українців.

Розвиток харчової промисловості є важливим для задоволення споживчого попиту на внутрішньому ринку України. Динаміка виробництва харчової промисловості у 2006–2010 роках була позитивною, в середньому по харчовій промисловості за цей період темп приросту становив 2,6% (табл. 2).

2. Структура виробництва продукції харчової промисловості*

Показник	Рік				
	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво харчових продуктів, тютюнових виробів	100	100	100	100	100
<i>У тому числі:</i>					
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	12,8	12,9	14,7	13,2	13,9
переробка і консервування овочів та фруктів	4,9	5,8	5,1	4,8	4,5
Виробництво: олії та тваринних жирів	5,3	5,1	6,5	8,8	8,9
молочних продуктів і морозива	14,6	16,4	15,0	13,6	15,1
круп та борошна	2,5	2,9	3,2	2,8	2,7
інших харчових продуктів	27,8	25,4	25,9	26,6	27,5
напоїв	23,7	23,7	22,2	22,1	20,5
тютюнових виробів	8,4	7,8	7,4	8,0	6,9

* Промисловість України у 2007–2010 роках : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 306 с.

Проте внаслідок загострення економічної кризи виробничий потенціал харчової промисловості повністю не використовується. Вона зазнає великих труднощів у своєму подальшому розвитку та вдосконаленні. Порівняно із 1990 роком індекс спаду виробництва продукції харчової промисловості в 1996 р. (у порівнянних цінах) становив 50% від середньорічного спаду 14%. Виробництво м'яса першої категорії знизилося в 3,7 раза, ковбасних виробів – у 4,2, товарного масла – 2,7, сирів жирних – 3,1, продукції з незбираного молока – 7, цукру-піску – 2,1, масла – 2,4, кондитерських виробів – 3,9 раза. Слід зазначити, що в минулий період (1986–1990 рр.) розвиток харчової промисловості характеризувався відносно високим рівнем зростання (118%). Цього було досягнуто переважно завдяки м'ясо-молочній галузі, яка виробляє найбільш цінні у фізіологічному відношенні продукти харчування.

Непросто відбувається структурна перебудова галузі хлібопродуктів. Аби відчуті це, досить проаналізувати показники роботи заготівельних і зернопереробних підприємств.

Наприклад, за 1990-1995 роки виробництво борошна зменшилося з 7671 тис. т до 4551, круп – із 962,4 до 389, макаронних виробів – із 360,3 до 214,2, хліба й хлібобулочної продукції – з 6701 до 3848 тис. т. Отже, потенційні можливості підприємств використовуються далеко не повністю.

У період посткризового відновлення розвиток галузей харчової промисловості залежить від зовнішніх інвестицій. Підвищений інтерес з боку інвесторів у даному випадку являють сегменти харчової промисловості, пов'язані з виробництвом кондитерських виробів (особливо шоколадних і плиткового шоколаду). Можливе зростання інтересу й до таких галузей, як виробництво пива і напоїв загалом, морозива, макаронних виробів, хліба та хлібопродуктів. Мають добрі перспективи для розвитку рибна й м'ясо-молочна галузі. Проте перешкодами на шляху інвесторів стають проблеми врегулювання законодавчих аспектів.

Кондитерська промисловість. На даному етапі виробництво кондитерської продукції є однією з найрозвинутіших галузей харчо-

¹ Кокодей Т.А. Изменение тенденций в поведении потребителя на продовольственном рынке в период кризиса 2008 г. в Украине / Т.А. Кокодей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>

вої промисловості України. Загальний обсяг виробництва становить приблизно 3% ВВП країни.

Кондитерська галузь однією з перших впоралася з негативною динамікою і до кінця 2010 року досягла обсягів виробництва рівня 2008 року. Зростання зумовлене як зміною споживчих переваг у бік продукції нижчої якості й, відповідно, нижчої вартості, так і сприятливими чинниками для виробників (відсутність масових скорочень працівників та банкрутств підприємств, відносно стабільний курс національної валюти). За оцінками експертів, у наступні два-три роки варто очікувати щорічного приросту в 3–5%. Ринок кондитерських виробів України є висококонцентрованим. Понад 65% його поділено між п'ятьма компаніями: «Рошен», «Конті», «АВК», «Бісквіт-Шоколад» та «Житомирські ласощі». Дрібні підприємства воліють не конкурувати з великими компаніями і намагаються займати вільні ніші в регіонах.

Виробництво шоколаду й шоколадних виробів нині найбільш поширене на ринку кондитерських виробів у світі. В Україні обсяг споживання шоколаду становить 7,5% солодкої продукції, або 1,2–1,3 кг шоколаду щорічно на душу населення, що в 4–6 разів нижче від країн Європи. Це показує, що існують резерви на ринку для збільшення споживання шоколаду.

Компанії-виробники активно експортують продукцію до 44 країн світу (приблизно 40% продукції). Левову частку в структурі українського експорту (94% у 2009 р.) займають країни СНД. Щоб диверсифікувати ризики, що виникають при внесенні змін до законодавства країн, в які експортується продукція, деякі українські компанії відкривають власні виробництва за кордоном, насамперед у Росії.

Ринок риби та морепродуктів. У світовому масштабі попит на рибу й морепродукти з року в рік зростає. Проте ринок риби та морепродуктів України далекий від насичення. Ресурси внутрішніх водойм і виключно морської економічної зони України нині можуть забезпечити пропозицію щонайбільше в обсязі 200 тис. т, при фонді споживання 667 тис. т. Рибне господарство країни

знаходиться в занедбаному стані – застаріла матеріально-технічна база й відсутність інвестицій у галузь не можуть належним чином забезпечити її функціонування. Завдання щодо забезпечення населення України рибою, а українських рибопереробних підприємств сировиною в основному лягає на плечі компаній-імпортерів.

У 2005–2008 роках спостерігався високий рівень приросту споживання риби і морепродуктів – до 14% на рік; у 2008-му споживання цієї продукції на душу населення становило майже 17,5 кг. За даними Української аграрної конфедерації, в 2009 році середньорічне споживання риби та рибних продуктів в Україні скоротилося на 15% – до 14,9 кг на особу і впритул наблизилося до мінімального рекомендованого рівня 12 кг на людину щорічно. Основними чинниками, що вплинули на зменшення споживання риби українцями, були девальвація національної валюти, зниження доходів населення та, як наслідок, зсув тенденцій ринку в бік дешевших видів. Практично припинилося ввезення найбільш маржинальних сортів – лосося, форелі, іншої делікатесної риби. Так, у 2009 році обсяги імпорту знизилися на 20%, експорт зріс у 86 разів порівняно з 2008 роком, що пов'язано зі зміною валютного курсу. Девальвація національної валюти стимулювала експорт, обсяги якого зросли з 0,3 тис. т у 2008 році до 29,5 тис. т у 2009-му, й стримала імпорт – з 485 до 395 тис. т відповідно за ці роки.

Імпорт риби в Україні в 2010 році зріс порівняно з 2009-м майже на 16%. До 2013 року при відносно стабільній економічній ситуації в країні експерти прогнозують збільшення імпорту на 5–7% на рік¹. Нині ринок ділять п'ять найбільших дистриб'юторів: «Українська Східна Рибна Компанія», «Скандинавія-Фіш», «Міжнародна група морепродуктів», «Кліон» і «Рікон». За підрахунками експертів, їхня частка на ринку становить понад 75%.

Виробництво морепродуктів належить до базових галузей України. За оцінками експертів, Україна в змозі забезпечити більше половини власних потреб у морепродуктах.

¹ Український ринок риби. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ibcontacts.com.ua>.

Однак на шляху до цього необхідно подолати низку проблем.

Борошномельно-круп'яна промисловість. У сучасних умовах борошномельна промисловість – це понад 8 тис. великих і дрібних підприємств та цехів загальною потужністю виробництва 9,7 млн т борошна й 1,4 млн т круп. Найбільшу частину зерна переробляють комерційні підприємства різних організаційно-правових форм, що ведуть підприємницьку діяльність. Для забезпечення інтересів держави створено Державну акціонерну компанію «Хліб України» (ДАК «Хліб України»), що здатна зберігати 6,3 млн т зерна і виробляти 1,7 млн т борошна, 1,8 млн т комбікормів, понад 230 тис. т круп. Офіційно зареєстровані статистикою обсяги виробництва борошна в Україні за останні 8 років коливалися в межах 3 млн т.

Останніми десятиріччями збудовано багато товарних млинів і хлібо заводів. Водночас втрачено дешеве кустарне виробництво борошна та хліба. Нині відновлюється практика хлібопекарень невеликої потужності, що сприяє кращому забезпеченню населення свіжим хлібом, а також значному зниженню транспортних витрат і вивезення зерна та завезення борошна і хліба.

Україна володіє достатнім потенціалом для заготівлі продовольчого зерна для виробництва борошна та круп. Щорічна потреба країни в продовольчому зерні, в тому числі для виробництва хліба й хлібобулочних виробів, оцінюється від 5,7 до 7 млн т. Традиційно використовується широкий спектр зернових культур. Головна роль у продовольчому споживанні належить пшениці – 80%. На частку жита та гречки припадає по 7 і 5% відповідно. Використання рису й кукурудзи в середньому становить приблизно 3%. Споживання інших зернових і зернобобових культур на виробництво борошна та круп традиційно незначне й разом становить близько 4%.

На нинішній час налічується близько 700 великих підприємств, які займаються переробкою зерна, із них 200 – комбінати хлібопродуктів. Потужності з виробництва борошна знаходяться на рівні більше 11 млн т, що приблизно в три рази більше, ніж необхідно для власного споживання. За офіцій-

ними даними, великі борошномельні підприємства виробляють близько 70% борошна від загального виробництва. У країні активно також працює велика кількість приватних міні-вітряків, сукупна потужність яких, на думку незалежних експертів, дає змогу покрити потреби вітчизняного ринку борошна на 30%¹.

Олійно-жирова промисловість. На сучасному етапі олійно-жирова галузь, яка випускає широкий асортимент необхідних продуктів харчування з рослинних олій, об'єднуючи про цьому ринкові ніші переробки олійних культур, фасування рослинних олій, виробництво майонезів і соусів, а також промислових жирів, фасованих маргаринів та спредів, є однією з провідних у харчовій промисловості України. Аналіз ринку рослинних олій показав, що виробництво останніх в Україні представлено в основному соняшниковою, частка якої у структурі виробництва становить 94–96%, решта – ріпакова, соєва, лляна, рицинова. За даними Українського НДІ олій і жирів, на спеціалізовані підприємства припадає понад 90% загального випуску рослинних олій в Україні. Решта потужностей зосереджені в підприємствах у вигляді невеликих олійниць із низькою продуктивністю й виходом продукції, сумарна потужність яких із переробки насіння олійних культур оцінюється на рівні 600 тис. т на рік (у перерахунку на випуск олії – приблизно 230 тис. т)².

Ретроспективний аналіз показав, що протягом останніх 15 років олійно-жирова галузь України пройшла у своєму розвитку кілька етапів – від занепаду (1997–1998 рр.) до підйому (2005–2007 рр.). Нині основні тенденції у виробництві соняшникової олії, за даними Українського НДІ олій і жирів, визначають 20 спеціалізованих переробних підприємств із сумарною середньорічною потужністю 4,7–5,4 млн т переробки насіння олійних культур. Натомість, за даними асоціації "Укроліяпром", загальні потужності з переробки насіння олійних культур на поча-

¹ Борошномельна та круп'яна промисловість // Державний інформаційно-аналітичний центр моніторингу зовнішніх товарних ринків «Держзовнінформ». – www.mfa.gov.ua

² Олійно-жирова галузь України // Інформаційно-аналітичний бюл. олійно-жирової галузі України та Російської Федерації. – 2009. – №4(12). – 108 с.

ток 2008/09 маркетингового року становили 7,25 млн т.

Україна експортує соняшникову олію в 56 країн світу й упродовж 2006–2007 років була лідером у світі за обсягом експорту соняшникової олії, питома вага якої в структурі експорту продукції АПК становить 19,7%. При цьому внутрішній ринок абсолютно не страждає, адже річна ємність внутрішнього ринку нерафінованої олії становить 450–500 тис. т, а ринку фасованої олії – 300 тис. т. Країна одержує стабільний дохід від експорту (2456,2 млн дол США в 2010 р). Питома вага України у світовому виробництві соняшнику та олії з нього становить близько 15%.

Україна в змозі повністю забезпечити себе продуктами харчування власного виробництва. Очевидно, що імпортозаміщення не може бути тотальним – в Україні не виробляються чай, кава, спеції, какао. Але останнім часом українці почали купувати навіть ті імпортні продукти, які можна вигідно виробляти на українській землі. Єгипетська картопля, китайська гречка, бразильський

цукор – це яскраві приклади того, що не все як слід у сільському господарстві.

Успішним прикладом імпортозаміщення в цій сфері є птахівництво. Українські виробники курятини змогли не тільки витіснити конкурентів із США та Польщі, а й повністю забезпечити внутрішній ринок. За даними Української аграрної конфедерації (УАК), поряд з активним розвитком птахівництва, де Україна демонструє впевнене зростання, останніми роками почала розвиватися галузь свинарства.

Ринок продуктів харчування – один із найбільш швидкозростаючих, тож ефект від імпортозаміщення ми продовжимо спостерігати і в найближчі роки. В 2011 році імпорт м'яса було скорочено на 50 тис. т. При достатніх зусиллях Україна може практично позбутися від імпорту м'яса протягом найближчих двох років.

Позитивне зовнішньоторговельне сальдо у торгівлі товарами харчової промисловості забезпечується, головним чином, експортом жирів, олії, частка яких у загальному експорті продукції харчової промисловості у 2010 році становила 49,7% (рис. 1).

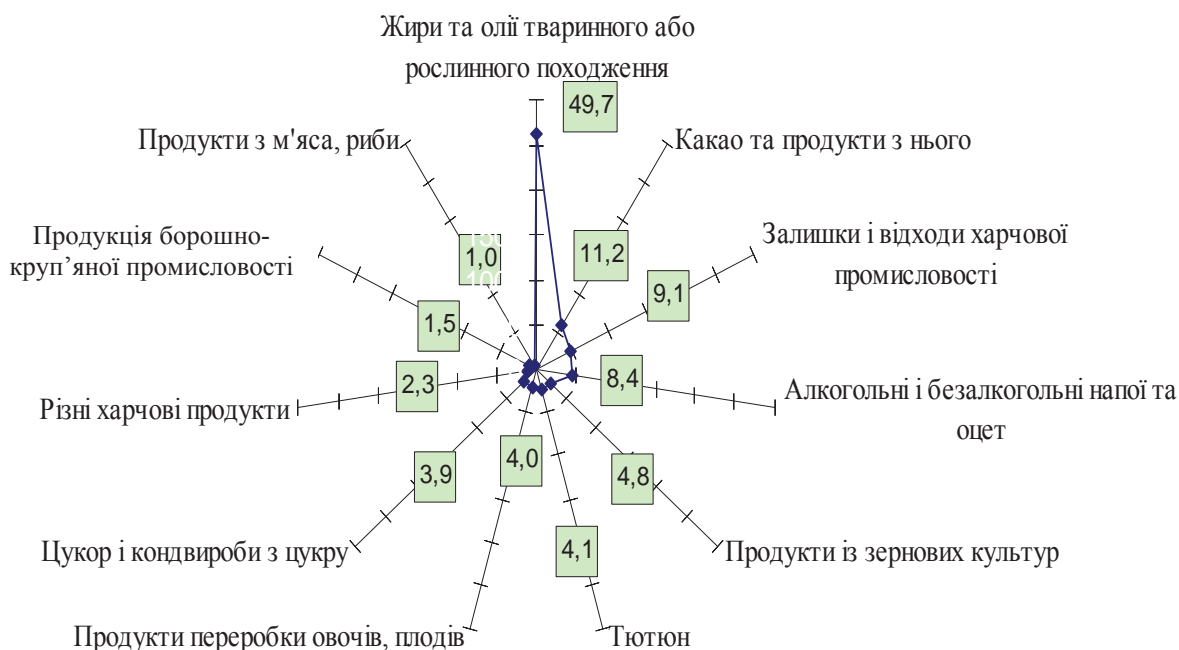

Рис. 1. Товарна структура експорту харчової промисловості України в 2010 році, % (усього 5269,4 млн дол. США)*

* Україна в цифрах, 2010 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 252 с.

Географічна структура експорту товарів харчової промисловості України є диверсифікованою: основний обсяг споживання їх

припадає на Російську Федерацію, експорт до якої у 2010 році становив 23,6% від загального експорту харчових товарів. Основою

вітчизняного експорту, як і раніше, залишається сировина, а не готова продукція, що також негативно позначається на стані торговельного балансу.

Аналіз структури імпорту товарів харчової промисловості демонструє, що Україна залежить від імпорту тютюну, жирів та олії, різних харчових продуктів (рис. 2).

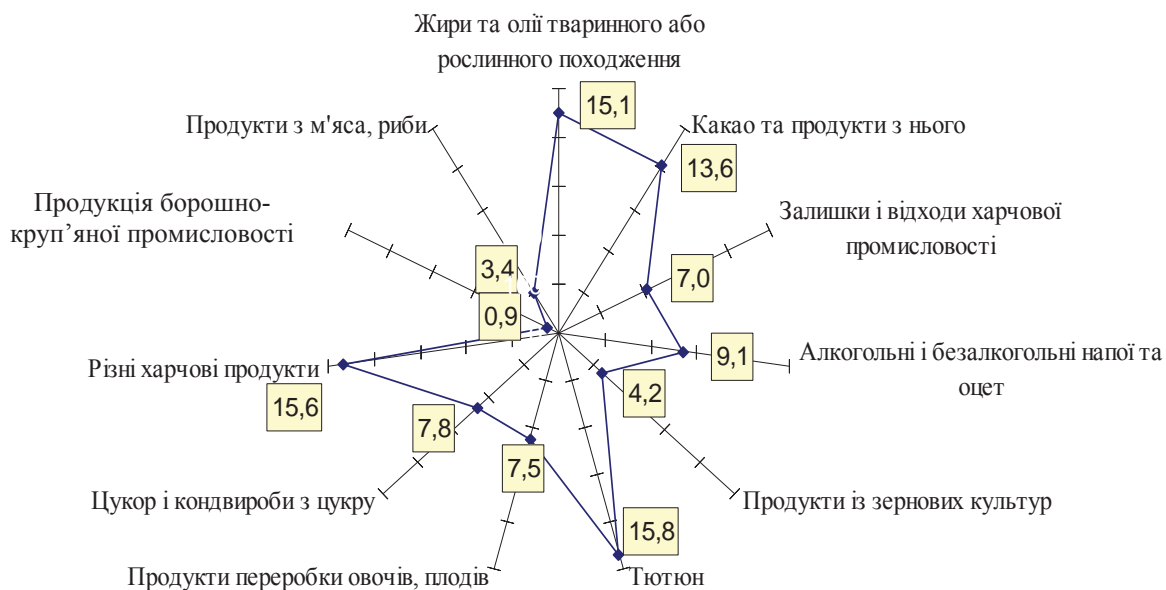

Рис. 2. Товарна структура імпорту харчової промисловості України в 2010 році, % (усього 2984,2 млн дол. США)

* Україна в цифрах, 2010 : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 252 с.

В обсягах імпорту жирів та олії переважає постачання пальмової олії (274,0 млн дол. США, або 60,7% імпорту жирів та олії), яка є дешевим замінником інших видів олії. В імпорті різних харчових продуктів основними складовими у 2010 році були екстракти, есенції, концентрати кави, чаю, мате й інші замінники кави (203,6 млн дол. США), продукти для приготування соусів і смакові добавки (61,0 млн дол. США). Це свідчить про використання вітчизняними підприємствами харчової промисловості у виробництві готових харчових продуктів шкідливої для споживачів сировини, яка є дешевшою та уможливорює зменшити їм виробничі витрати.

Економіка України, починаючи з 2010 року, поступово нарощує виробництво після кризи. Нині найстійкішими є галузі, орієнтовані на задоволення базових потреб громадян. До них, без сумніву, можна віднести й харчову промисловість. Ця галузь із найменшими втратами пережила кризовий період, і вже в 2009 та 2010 роках працювала з рентабельністю 4,5–5,5%. З початку 2010 року харчова промисловість впевнено нарощує обсяги виробництва. Вона, а також сільське господарство, є для України саме тим двигуном, який зможе забезпечити суттєве зростання ВВП і допомогти посісти одну з провідних позицій на ринку продуктів харчування на світовій арені.

Проаналізовано стан і особливості розвитку ринку продуктів харчування, їх споживання та поведінку населення України на ринку продовольства в посткризовий період.

Проаналізовані состояние и особенности развития рынка продуктов питания, их потребления и поведение населения Украины на рынке продовольствия в посткризисный период.

The condition and features of the market of food, consumption and behavior of the population of Ukraine in the food market in post-crisis period

* * *

*Т.Г. МАРЕНИЧ, доктор економічних наук, професор
Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. Петра Василенка*

Запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності у вітчизняну практику

Запровадження ринкових відносин, курс на економічну інтеграцію України до Європейського Співтовариства зумовили необхідність реформування системи бухгалтерського обліку і звітності та гармонізації її з міжнародними стандартами. Тенденції розвитку міжнародної економіки й глобалізаційні процеси спонукають до системного застосування міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) для вітчизняних підприємств, використання яких повинно підвищити інвестиційну привабливість національної економіки, стимулювати надходження іноземних інвестицій, спростити залучення капіталу українськими підприємствами на міжнародних ринках, посилити захист прав власності та інтересів акціонерів, інвесторів, кредиторів.

Міжнародні стандарти включають міжнародні стандарти бухгалтерського обліку й міжнародні стандарти фінансової звітності, які застосовуються у Європейському Союзі відповідно до Регламенту Європейського парламенту і Ради Європейського Союзу від 19 липня 2002 року № 1606/2002.

МСФЗ є найвизнаннішими у світі. Близько 120 країн вимагають або дозволяють їх застосування¹. Процес їх розробки, схвалення показують, що вони є найдемократичнішими, оскільки враховують національні інтереси кожної країни.

Найбільш затребуваними в Україні МСФЗ є на страховому та банківському ринках. Звітність у міжнародному форматі

складають усі фінансові установи з іноземним капіталом, банки, які залучають зовнішні позики. За підрахунками експертів, міжнародні стандарти вже застосовують близько половини вітчизняних банків і 10-15% страхових компаній².

Підсумки реформування національної системи бухгалтерського обліку на основі міжнародних стандартів ґрунтовно висвітлювали у своїх наукових працях В.М. Жук, С.Ф. Голов, В.М. Пархоменко, Б.В. Мельничук, О.В. Пасько та ін. Зокрема, у публікаціях розкрито сутність і структуру МСФЗ, інституціональне забезпечення їх запровадження та інші проблеми, якими супроводжується застосування міжнародних стандартів у будь-якій країні (вчасний і адекватний їх переклад, інструментарій щодо практичного використання вимог МСФЗ для складання фінансової звітності, діяльність професійних організацій тощо). Однак останнім часом відбулося законодавче закріплення застосування МСФЗ в Україні. У зв'язку з цим багато питань щодо запровадження міжнародних стандартів є дискусійними як у наукових колах, так і серед практиків.

Мета статті – визначити проблемні питання в обліку при безпосередньому використанні МСФЗ українськими підприємствами з урахуванням останніх змін у законодавстві.

Так, О.В. Пасько визначає чотири способи запровадження МСФЗ в окремій країні: повне прийняття, опційне застосування,

¹ Пасько О.В. Роль національних регуляторів бухгалтерського обліку в сучасному світі / О.В. Пасько // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №3. – С. 38.

² Гриньков Д. Международные гуляния / Д. Гриньков // Бизнес. – 2011. – № 21. – С. 38-39.

прийняття через процес схвалення, адаптація¹.

Україна ще з набуттям незалежності обрала стратегічним напрямом розвитку правовідносин у сфері бухгалтерського обліку застосування міжнародних стандартів. Перші рішення відносно реформування бухгалтерського обліку були прийняті в 1992 році Указом Президента України «Про перехід України до загальноприйнятої в міжнародній практиці системи обліку та статистики»², а в 1993 році була схвалена Кабінетом Міністрів України Державна програма переходу України на міжнародну систему обліку та статистики (постанова № 326 від 04.05.1993 р.). Проте безпосереднє освоєння нової облікової системи розпочалось у 1998 році із затвердження Постановою Кабінету Міністрів України Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів³. Головною метою реформування бухгалтерського обліку і звітності згідно з Програмою було наближення національної системи бухгалтерського обліку і звітності до реалій ринкової економіки та міжнародних стандартів фінансової звітності. У результаті реформи обліку передбачалось: одержати обґрунтовану фінансову звітність, яка базується на даних бухгалтерського обліку й дає можливість приймати правильні рішення; зробити бухгалтерський облік і фінансову звітність «прозорими», тобто доступними та зрозумілими для всіх заінтересованих користувачів; залучити в країну іноземні інвестиції й кредитні ресурси. Однак, аналізуючи нинішній стан, можна констатувати, що завдання, яке ставилося Програмою, виконане лише наполовину⁴. При цьому було проведено велику роботу щодо створення нормативно-правової бази, яка адаптована до конкретних

умов господарювання та інституціонального середовища України. Зокрема, прийнято Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», затверджено 34 П(С)БО, Примітки до річної фінансової звітності, План рахунків, розроблено облікові реєстри, Методичні рекомендації з обліку окремих об'єктів бухгалтерського обліку й ін. Тобто, Україна пішла по шляху розробки вітчизняних П(С)БО, які не суперечать міжнародним стандартам, і адаптувала ці стандарти до економіко-правового середовища та ринкових відносин країни, замість повного їх прийняття.

У випадку повного прийняття країна беззаперечно довіряє процесу створення стандартів Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (РМСБО) і приймає його⁵. При цьому національний регулятор повинен брати участь у належній правовій процедурі затвердження стандартів. Міністерство фінансів України як національний регулятор обліку в Україні, громадські організації, які об'єднують фахівців з обліку, аудиту, фінансів, ще не включилися у процес обговорення жодного проекту стандарту РМСБО. Вітчизняні фахівці з бухгалтерського обліку та аудиту не представлені у відповідних міжнародних професійних організаціях із розробки МСФЗ. Це є чи не єдиною можливістю врахувати національні інтереси й інституціональні особливості розвитку економіки України, а також вітчизняні позитивні надбання в теорії та практиці бухгалтерського обліку⁶. Деякі аналітики зазначають, що перспектива переходу на МСФЗ ставить під загрозу необхідність існування бухгалтерського обліку як науки. А отже, автоматично непотрібною стане і вітчизняна бухгалтерська освіта, яка ґрунтується на наших наукових школах та традиціях⁷. Не-

¹ Пасько О.В. Роль національних регуляторів бухгалтерського обліку в сучасному світі / О.В. Пасько // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №3. – С. 38-50.

² Указ Президента України «Про перехід України до загальноприйнятої в міжнародній практиці системи обліку та статистики» від 23.05.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/303/92>.

³ Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.1998 р. № 1706. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1706-98%EF>.

⁴ Мельничук Б.В. Проблеми запровадження МСФЗ в Україні: інституційний підхід / Б.В. Мельничук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №3. – С. 25.

⁵ Пасько О.В. Роль національних регуляторів бухгалтерського обліку в сучасному світі / О.В. Пасько // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №3. – С. 38-50.

⁶ Мельничук Б.В. Проблеми запровадження МСФЗ в Україні: інституційний підхід / Б.В. Мельничук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №3. – С. 26.

⁷ Золотухін О. «Топольська моя у червоній косинці» / О. Золотухін // Бухгалтерія. – 2011. – №38. – С.4.

обхідно визначитися на перспективу з науковими напрямками досліджень щодо удосконалення системи бухгалтерського обліку в світлі вимог МСФЗ. Як стверджує Б.В. Мельничук, вища школа не забезпечує повною мірою відповідність підготовки фахівців із бухгалтерського обліку вимогам застосовувати МСФЗ для складання й подання фінансової звітності¹. Підлягають перегляду програми підготовки спеціалістів із бухгалтерського обліку та аудиту, постає питання про перенавчання викладачів за міжнародним зразком. Вважаємо, що потужний потенціал науковців і практиків, вітчизняні напрацювання в галузі бухгалтерського обліку необхідно максимально використовувати для впливу на нього в міжнародному масштабі.

Перехід на застосування МСФЗ українських підприємств у «чистому» вигляді був задекларований ще у 2009 році, коли Законом України «Про акціонерні товариства»² внесено зміни до ст. 40 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»³, згідно з якими «публічні акціонерні товариства додатково розкривають інформацію про свою діяльність на основі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку». Однак Комісія тільки в 2010 році прийняла рішення № 981⁴, яке передбачало необхідність додаткового оприлюднення публічними акціонерними товариствами фінансової звітності на основі МСФЗ. Деталі такого оприлюднення зафіксовано у Порядку № 1780⁵. Зростання обсягів розкриття інформації вимагає від публічних акціонерних товариств додаткових зусиль щодо формування такої інфо-

рмації та відповідних знань і навичок з боку бухгалтерів, аудиторів, аналітиків, користувачів⁶. Доречно запровадити обов'язкову сертифікацію головних бухгалтерів підприємств, які повинні складати фінансову звітність за МСФЗ, для підвищення впевненості користувачів фінансової інформації в її надійності. Оскільки міжнародні стандарти постійно удосконалюються, зазнають змін, професійним бухгалтерам необхідно регулярно підвищувати свою кваліфікацію з урахуванням міжнародних стандартів освіти. На нинішній час не визначено, який орган відповідатиме за контроль щодо дотримання МСФЗ підприємствами. Слід зазначити, що деякі акціонерні товариства до цих пір не змінили організаційно-правову форму, як того вимагає Закон України «Про акціонерні товариства»⁷.

В Україні фінансову звітність тривалий час складали з урахуванням специфіки, передбаченої в національних П(С)БО. Але після прийняття Податкового кодексу України, керуючись метою наближення податкового і бухгалтерського обліку, в законодавстві простежується тенденція до зміни положень (стандартів) бухгалтерського обліку під податкові правила⁷. Тобто, національні П(С)БО втрачають свою ідентичність, суто облікове призначення і ще більше відрізняються від міжнародних.

Законодавче закріплення міжнародних підходів в обліку відбулося і на найвищому рівні. 12 травня 2011 року був прийнятий Закон України № 3332 – VI «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»⁸, згідно з яким з 1 січня 2012 року чотири категорії компаній – публічні акціонерні това-

¹ Мельничук Б.В. Проблеми запровадження МСФЗ в Україні: інституційний підхід / Б.В. Мельничук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 3. – С. 26-27.

² Закон України від 17.09.2008 р. № 514 – VI «Про акціонерні товариства» // Все про бухгалтерський облік. – 2011. – №90. – С.10-55.

³ Закон України від 23.02.2006 р. № 3480 – IV «Про цінні папери та фондовий ринок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480> – 15.

⁴ Рішення ДКЦПФР від 22.06.2010 р. № 981 «Про затвердження Положення про розкриття інформації емітентами акцій та облігацій підприємств, які знаходяться у лістингу організатора торгівлі, та Порядку заповнення форм розкриття інформації та змін до них емітентами акцій та облігацій підприємств, які знаходяться у лістингу організатора торгівлі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0707-10>.

⁵ Рішенням ДКЦПФР від 30.11.2010 р. № 1780 «Про затвердження Порядку розкриття інформації про діяльність публічних акціонерних товариств на основі міжнародних стандартів фінансової звітності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0179-11>.

⁶ Голов С. Розкриття інформації про діяльність публічних акціонерних товариств на основі міжнародних стандартів фінансової звітності / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – №5. – С.3.

⁷ Наказ Міністерства фінансів України від 18.03.2011р. № 372 «Про затвердження змін до деяких положень (стандартів) бухгалтерського обліку» // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – №5. – С.54-55.

⁸ Закон України від 12.05.2011 р. № 3332 – VI «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» // Бухгалтерія. – 2011. – №25. – С.12.

риства, банки, страховики, а також підприємства, що входять до особливого урядового переліку, повинні складати фінансову звітність за міжнародними стандартами. Іншим підприємствам надано право самостійно визначати доцільність застосування МСФЗ. Відповідно до цього Закону міжнародні стандарти фінансової звітності – це прийняті Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку документи, якими визначено порядок складання фінансової звітності. Для формування фінансової звітності застосовуються міжнародні стандарти, якщо вони не суперечать цьому Закону та офіційно оприлюднені на веб-сайті Міністерства фінансів України. Наразі на сайті Міністерства фінансів України представлені усі чинні стандарти і тлумачення до них станом на 1 січня 2012 року, перекладені українською мовою. Меморандумом про взаємодію, співробітництво та координацію дій щодо запровадження в Україні міжнародних стандартів фінансової звітності передбачено ряд інших заходів¹. Реальним напрямом щодо створення сприятливих умов для запровадження МСФЗ стала робота сайту «Міжнародні стандарти фінансової звітності» (msfz.minfin.gov.ua), який має інформаційний, а не офіційний характер².

Крім того, Законом України від 07.07.2011р. № 3609 – VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України»³ передбачено, що «платники податку, які відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» застосовують міжнародні стандарти фінансової звітності, ведуть облік доходів і витрат за такими стандартами з урахуванням положень цього

Кодексу. Такі платники податку при застосуванні положень даного Кодексу, в яких міститься посилання на положення (стандарту) бухгалтерського обліку, застосовують відповідні міжнародні стандарти фінансової звітності» (п. 44.2 ст. 44 ПКУ). Це означає, що коли податкові правила апелюють до бухгалтерського обліку, підприємства, які звітують за МСФЗ, використовуватимуть норми відповідних МСФЗ, а не П(С)БО.

Для підприємств, які змушені складати фінансову звітність за МСФЗ, можливими, на думку В. Липинського, є два варіанти⁴. Перший – вести бухгалтерський облік за П(С)БО, на кожну звітну дату проводити трансформацію фінансової звітності у міжнародний формат; другий – вести паралельний облік, тобто і за нормами П(С)БО, й за правилами МСФЗ. С. Голов стверджує, що трансформація виправдана лише як тимчасовий захід, зокрема для складання першої фінансової звітності за МСФЗ⁵. Вважаємо, що всі варіанти є затратними, потребують значних зусиль і ресурсів, зрештою вивчення міжнародних стандартів та високої кваліфікації бухгалтерів.

Перехід на МСФЗ може коштувати чималі гроші. Середня вартість підготовки й аудиту звітності за МСФЗ сягатиме для банку чи страхової компанії майже 50 тис. дол⁶. Крім того, запровадження міжнародних стандартів може погіршити фінансові показники підприємств⁷.

У цілому можна передбачити складання звітності у міжнародному форматі, не ведучи облік за МСФЗ, оскільки національні стандарти не суперечать міжнародним. Але, як показує порівняльний аналіз, національні П(С)БО суттєво відрізняються від міжнародних. А згідно з наказом МФУ від 09.12.2011 р. № 1591⁸ складати фінансову звітність за міжнародними стандартами на

¹ Меморандум про взаємодію, співробітництво та координацію дій щодо запровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=295336&cat_id=29533.

² Назарбаєва І. МСФЗ в Інтернет-просторі України / І. Назарбаєва // Бухгалтерія. – 2012. – №10. – С. 6-7.

³ Закон України від 07.07.2011р. № 3609-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих норм Податкового кодексу України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3609-17>.

⁴ Липинський В. МСФЗ: труднощі переходу / В. Липинський // Бухгалтерія. – 2011. – №46. – С.71-74.

⁵ Голов С. Розкриття інформації про діяльність публічних акціонерних товариств на основі міжнародних стандартів фінансової звітності / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – №5. – С.10.

⁶ Гриньков Д. Международные гуляния / Д. Гриньков // Бизнес. – 2011. – № 21. – С. 38-39.

⁷ Гриньков Д. Международные гуляния / Д. Гриньков // Бизнес. – 2011. – № 21. – С. 38-39; Липинський В. МСФЗ: труднощі переходу / В. Липинський // Бухгалтерія. – 2011. – №46. – С.71-74.

⁸ Наказ Міністерства фінансів України від 09.12.2011р. № 1591 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку» // Бухгалтерський тиждень. – 2012. – №4 (525). – С. 19-30.

підставі П(С)БО не можливо. Таким чином, складання МСФЗ-звітності має базуватися на веденні обліку безпосередньо за МСФЗ за затвердженим новим планом рахунків, в якому зазначається тільки їхня назва. Підприємства, які застосовують міжнародні стандарти, мають подавати звітність, складену за правилами МСФЗ, але в українському форматі (форми 1-4)¹. Найімовірніше на практиці ці підприємства складатимуть два види міжнародної фінансової звітності, тобто на вимогу реальних заінтересованих користувачів (акціонерів, власників, іноземних кредиторів, інвесторів) і «український» варіант². Самі МСФЗ не регламентують форми звітності. Вони лише передбачають мінімальний обсяг даних, що мають бути відображені у звітах.

Форми звітності, встановлені П(С)БО, досить деталізовані порівняно з вимогами МСФЗ, та містять деякі статті, які не подаються у МСФЗ – звітах, і не мають тих статей, які обов'язкові відповідно до міжнародного формату. Тому бухгалтерам варто самостійно реструктуризувати форми українських звітів, внести до них коригування.

Як показує практика, при веденні бухгалтерського обліку зарубіжними підприємствами та більшістю підприємств з іноземним капіталом в Україні використовуються власні плани рахунків і конструювання фінансової звітності на їх основі без наявності стандартних форм, але за дотримання фундаментальної облікової моделі й концептуальної структури рахунків. Наприклад, перелік рахунків накладних витрат (9 клас) може становити понад 3000 назв³.

Також не визначено склад проміжної фінансової звітності. Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» до квартальної звітності включають баланс і звіт про фінансові результати. Якщо не подати у складі проміжного звіту за МСФЗ звіти про рух грошових надходжень і про зміни у власному капіталі, то такий звіт із позиції українського законодавства відповідає міжнародним стандар-

там. Але відповідно до МСБО 34 «Проміжна фінансова звітність» він не відповідає міжнародному формату.

Подання звітності за МСФЗ не обмежується чотирма формами. Важливу роль відіграють примітки до фінансових звітів. Неповне, часткове розкриття інформації в примітках згідно з вимогами МСФЗ призводить до невизнання такого фінансового звіту звітом, який складений за міжнародними стандартами.

Перехід підприємств на міжнародні стандарти регулюється МСФЗ 1 «Перше застосування міжнародних стандартів фінансової звітності»⁴. Відповідно до цього стандарту підприємство, що переходить на МСФЗ, має розкрити дані про те, як перехід на міжнародні стандарти вплинув на його фінансовий стан, фінансові результати і грошові потоки. У фінансовій звітності повинна наводитися зіставна інформація за попередній період. Із цією метою необхідно перерахувати залишки на рахунках за попередній рік, на початок року, за який подається така зіставна інформація. Узгодження статей, які зазнали рекласифікацій та переоцінки, обов'язково супроводжується додатковим розкриттям інформації у примітках до фінансової звітності. Крім того, МСФЗ 1 «Перше застосування міжнародних стандартів фінансової звітності» передбачає розкривати у примітках до фінансової звітності також усі ключові моменти облікової політики. У зв'язку з цим розробка якісної та змістовної облікової політики відповідно до вимог МСФЗ є важливим питанням для підприємства. Відсутність єдиного формату облікової політики, передбаченого МСФЗ, може призвести до певних складнощів під час її розробки. Таким підприємствам варто орієнтуватися на наказ про облікову політику, який складений за вимогами П(С)БО⁵.

Отже, формування нової системи бухгалтерського обліку в Україні відбувалося еволюційним шляхом із використанням позитивних напрацювань у вітчизняній теорії й практиці його ведення в підприємствах.

¹ Наказ Міністерства фінансів України від 09.12.2011р. № 1591 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку» // Бухгалтерський тиждень. – 2012. – №4 (525). – С. 19-30.

² Колісник М. Бухгалтер – людина творча / М. Колісник // Бухгалтерія. – 2012. – №6. – С.51-53; Липинський В. МСФЗ для місцевих / В. Липинський // Бухгалтерія. – 2012. – №6. – С.53.

³ Колісник М. Бухгалтер – людина творча / М. Колісник // Бухгалтерія. – 2012. – №6. – С.52.

⁴ Міжнародний стандарт фінансової звітності 1 «Перше застосування міжнародних стандартів фінансової звітності» // Міжнародні стандарти фінансової звітності. – 2009: Переклад з англ. / за ред. С.Ф. Голова. У 2-х т. – Т. 1. – К.: ФПБАУ, 2009. – С.100-131.

⁵ Камінська Ю. Наказ про облікову політику: МСФЗ-трансформація / Ю. Камінська // Бухгалтерія. – 2012. – №11. – С. 70-74.

Проте глобалізація світової економіки, посилення захисту прав інвесторів і забезпечення прозорості міжнародних ринків капіталу зумовили нові підходи до розкриття економічної інформації за міжнародними стандартами. Тому стратегічним напрямом розвитку системи бухгалтерського обліку в Україні є застосування МСФЗ. Всі заходи, які були націлені на реформування бухгалтерського обліку, є лише першим кроком до запровадження застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в країні. До безпосереднього використання Міжнародних стандартів Україна пройшла такі етапи: запровадження національних П(С)БО, які розроблені на базі міжнародних стандартів; широке запровадження

податкових норм до системи формування фінансової звітності, а отже, віддалення національних стандартів від міжнародних, що поглиблюється наближенням бухгалтерського обліку до податкового законодавства; повне прийняття МСФЗ, але поки що з національною специфікою (тимчасове збереження стандартизованих форм фінансової звітності та плану рахунків).

Розв'язання проблем, якими супроводжується запровадження МСФЗ в Україні, сприятиме підвищенню відкритості, прозорості й зіставності фінансової звітності, формуванню нової генерації бухгалтерів, дасть змогу методологічно впливати на розвиток глобальної системи бухгалтерського обліку.

Проаналізовано заходи щодо законодавчого закріплення міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні. Розглянуто проблеми, якими супроводжується запровадження МСФЗ у вітчизняну практику.

Проанализированы мероприятия по законодательному закреплению международных стандартов финансовой отчетности в Украине. Рассмотрены проблемы, которыми сопровождается внедрение МСФО в отечественную практику.

An article analyses measures that are taken to implement international standards of the financial reporting in Ukraine. Problems which accompany introduction of international accounting system in domestic practice are considered.

*

**В.М. АЛЕКСІЙЧУК, кандидат економічних наук
О.Є. ГУДЗЬ, П.А. СТЕЦЮК, доктори економічних наук, професори
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Кредитна кооперація в агросфері: виклики та напрями розвитку

У 2010 році населення, що проживає у сільській місцевості, становило 14 396,3 тис. осіб, або 31,4% населення країни. Проте 80 % сільськогосподарських товаровиробників практично не мають можливості залучення кредитів, оскільки банки не зацікавлені в їх кредитуванні. Тому у більшості сільських районів України кредитні спілки нині чи не єдині фінансові установи, де сільськогосподарські товаровиробники можуть одержувати кредит. Однак система кредитних спілок розгалужена нерівномірно, кількість осередків і філій недостатня, а обсяг наявних кредитних ресурсів не дає змоги кредитним спілкам задовольнити потреби сільськогосподарських товаровиробників.

Ознайомлення із сучасними науковими розвідками та публікаціями показує, що пи-

танням сутності, ролі, завданням і значенню кредитної кооперації в агросфері приділяли увагу багато відомих учених економістів, із проміж їх публікацій слід відмітити праці: В. Борисової, В. Гончаренка, А. Гришути, М. Дем'яненка, П. Лайка, Ю. Лупенка, М. Маліка, П. Саблука та ін. Завдяки їхнім зусиллям отримані вагомі результати теоретичного та методичного характеру, які суттєво збагатили вітчизняну економічну науку. Проте незважаючи на досить значну кількість наукових праць, присвячених проблемам становлення і розвитку кредитної кооперації, назріла потреба подальшої наукової розробки щодо визначення можливих напрямів їх розвитку на сучасному етапі.

Мета статті – наукове обґрунтування можливих напрямів розвитку кредитної коопе-

Проте глобалізація світової економіки, посилення захисту прав інвесторів і забезпечення прозорості міжнародних ринків капіталу зумовили нові підходи до розкриття економічної інформації за міжнародними стандартами. Тому стратегічним напрямом розвитку системи бухгалтерського обліку в Україні є застосування МСФЗ. Всі заходи, які були націлені на реформування бухгалтерського обліку, є лише першим кроком до запровадження застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в країні. До безпосереднього використання Міжнародних стандартів Україна пройшла такі етапи: запровадження національних П(С)БО, які розроблені на базі міжнародних стандартів; широке запровадження

податкових норм до системи формування фінансової звітності, а отже, віддалення національних стандартів від міжнародних, що поглиблюється наближенням бухгалтерського обліку до податкового законодавства; повне прийняття МСФЗ, але поки що з національною специфікою (тимчасове збереження стандартизованих форм фінансової звітності та плану рахунків).

Розв'язання проблем, якими супроводжується запровадження МСФЗ в Україні, сприятиме підвищенню відкритості, прозорості й зіставності фінансової звітності, формуванню нової генерації бухгалтерів, дасть змогу методологічно впливати на розвиток глобальної системи бухгалтерського обліку.

Проаналізовано заходи щодо законодавчого закріплення міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні. Розглянуто проблеми, якими супроводжується запровадження МСФЗ у вітчизняну практику.

Проанализированы мероприятия по законодательному закреплению международных стандартов финансовой отчетности в Украине. Рассмотрены проблемы, которыми сопровождается внедрение МСФО в отечественную практику.

An article analyses measures that are taken to implement international standards of the financial reporting in Ukraine. Problems which accompany introduction of international accounting system in domestic practice are considered.

*

В.М. АЛЕКСІЙЧУК, кандидат економічних наук
О.Є. ГУДЗЬ, П.А. СТЕЦЮК, доктори економічних наук, професори
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

Кредитна кооперація в агросфері: виклики та напрями розвитку

У 2010 році населення, що проживає у сільській місцевості, становило 14 396,3 тис. осіб, або 31,4% населення країни. Проте 80 % сільськогосподарських товаровиробників практично не мають можливості залучення кредитів, оскільки банки не зацікавлені в їх кредитуванні. Тому у більшості сільських районів України кредитні спілки нині чи не єдині фінансові установи, де сільськогосподарські товаровиробники можуть одержувати кредит. Однак система кредитних спілок розгалужена нерівномірно, кількість осередків і філій недостатня, а обсяг наявних кредитних ресурсів не дає змоги кредитним спілкам задовольнити потреби сільськогосподарських товаровиробників.

Ознайомлення із сучасними науковими розвідками та публікаціями показує, що пи-

танням сутності, ролі, завданням і значенню кредитної кооперації в агросфері приділяли увагу багато відомих учених економістів, із проміж їх публікацій слід відмітити праці: В. Борисової, В. Гончаренка, А. Гришути, М. Дем'яненка, П. Лайка, Ю. Лупенка, М. Маліка, П. Саблука та ін. Завдяки їхнім зусиллям отримані вагомі результати теоретичного та методичного характеру, які суттєво збагатили вітчизняну економічну науку. Проте незважаючи на досить значну кількість наукових праць, присвячених проблемам становлення і розвитку кредитної кооперації, назріла потреба подальшої наукової розробки щодо визначення можливих напрямів їх розвитку на сучасному етапі.

Мета статті – наукове обґрунтування можливих напрямів розвитку кредитної коопе-

рації в агросфері за викликів економічного простору сьогодення.

Розвиток кредитної кооперації у світі був започаткований у Німеччині в середині 50-х років XIX ст. З того часу в більшості країн світу кредитно-кооперативний рух набув свого розвитку за трьома моделями: 1) сільської кредитної кооперації Ф. Райффайзена; 2) міської кредитної кооперації Г. Шульце-Деліча; 3) „Офенбахської” моделі кредитної кооперації.

Особливість господарської практики кредитної кооперації полягала у дуалістичному

підході до розвитку поняття кооператив „батьками-засновниками”¹. Фінансові взаємини в кооперативі були достатньо прозорими та зрозумілими для широких верств населення, що дозволило залучити максимальну кількість до її членства.

Кредитний рух в Україні почав своє відродження разом із проголошенням незалежності країни й нині налічує 638 кредитних спілок із сумарними активами 2,32 млрд грн та загальною чисельністю членів 1 075,6 млн осіб² (рис. 1).

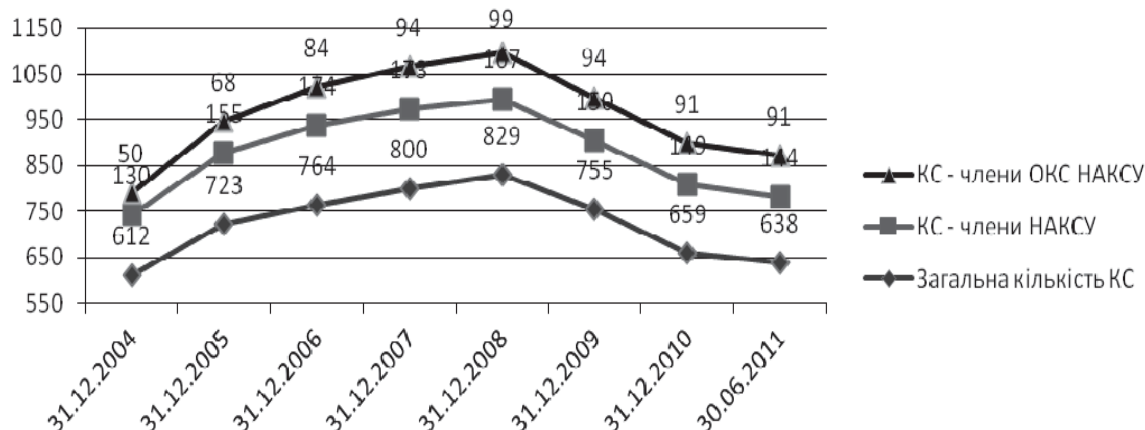

Рис. 1. Розвиток кредитних спілок за період 2003-2011 рр.

Проте слід зазначити, що на початок 2000 року кредитно-кооперативний рух в Україні розвивався хаотично через відсутність нормативно-правової складової. Ситуація на ринку кредитних спілок почала стабілізуватися після прийняття низки нормативно-правових актів.

Прикметною ознакою кредитної кооперації України є те, що 60 % кредитних спілок

мають чисельність членів до 1000 осіб, а частка кредитних спілок, що об'єднують понад 50 000 осіб, становить лише 3 % (рис. 2)³.

Основними цілями, на які залучаються кредити кредитними спілками, є: споживчі потреби, комерційні завдання, придбання, будівництво та ремонт житла, ведення селянських, фермерських господарств (рис. 3).

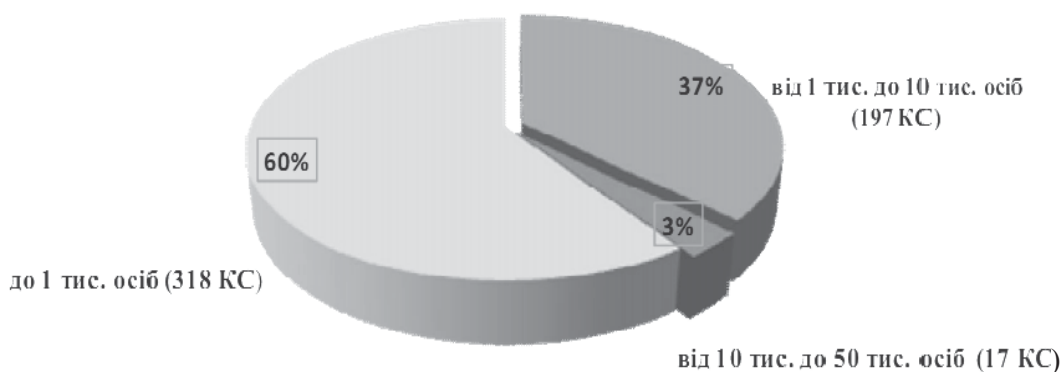

Рис. 2. Групування кредитних спілок за чисельністю членів

¹ Кредитні спілки в Україні: основні засади діяльності. – К.: УІФР, 2005. – 448 с.

² Вісник кредитної кооперації // ВАКС – Січ. – лют. 2012. – № 21.

³ Бюлетень кредитних спілок України // НАКСУ. – Листоп. – груд. 2011. – № 44.

Найбільша частка в структурі кредитного портфеля належить кредитам, одержаним на споживчі потреби (41,74 %). Проте, варто

зауважити, що протягом останніх шести років вона скоротилася на 8,6 % - з 50,3% у 2005 році до 41,7 % у 2011-му¹.

Рис. 3. Структура кредитного портфеля кредитних спілок

Значно зросло кредитування селянських і фермерських господарств – з 2,8 % у 2005 році до 7,6 % у 2011-му. Комерційне кредитування зменшилося на 14,5 %, тоді як кредитування придбання, будівництва та ремонту житла зросло на 8,0 %, а частка кредитів, одержуваних на інші потреби, зросла на 9,2 % за аналогічний період.

Частка власного капіталу кредитних спілок у загальному обсязі активів на кінець 2010 року зменшилася і становила 9,74 млн грн (рис.4). Показники фінансової діяльності кредитних спілок відображають поступове подолання ними наслідків впливу світової фінансової кризи.

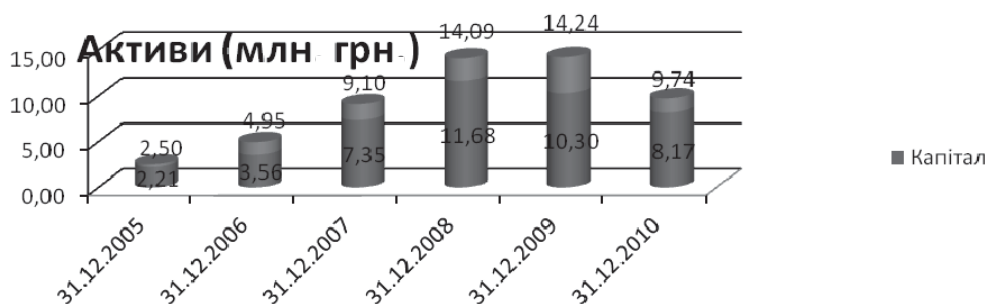

Рис. 4. Частка капіталу в загальному обсязі активів кредитних спілок

Аналіз показників демонструє, що кожна четверта кредитна спілка за підсумками року мала приріст депозитного портфеля, незважаючи на нестабільність курсу гривні у зазначений період².

Основними проблемами, які впливають на загальний стан кредитної кооперації в Україні, слід вважати: недостатня розвиненість кредитних спілок як за кількістю, так і за якістю; неможливість для них надавати кредити юридичним особам; заборгованість за депозитними зобов'язаннями, неналежне управління, порушення кооперативних принципів, надмірна ризикованість кредит-

ної політики, різке погіршення платоспроможності позичальників знеціненням заставного майна.

Гальмуючими факторами розвитку кредитної кооперації визначено: недосконалість чинного законодавства; відсутність реальної фінансової підтримки з боку держави; неналежний контроль за діяльністю кредитних спілок; непрофесійність адміністративних органів щодо перевірок діяльності спілок, а у ряді випадків і відвертого прикриття незаконної діяльності; формування негативної громадської думки в засобах масової інформації; спонукання позичальників не повер-

¹ Бюлетень кредитних спілок України // НАКСУ. – Листоп. – груд. 2011. – № 44.

² Вісник кредитної кооперації // ВАКС. – Січ. – лют. 2012. – № 21.

тати кредити; відверте небажання керівництва низки кредитних спілок втілювати в життя основні принципи кредитно-кооперативної діяльності та зростання незгодженості діяльності кредитних спілок з принципами кооперації.

Діяльність кредитної кооперації у світі зорієнтована на розвиток кооперативних кредитних систем типу „центрального кооперативного банку → регіональні кооперативні банки → кредитні кооперативи (кредитні спілки)”, оскільки діяльність окремої кредитної спілки не може бути достатньо ефективною і конкурентоспроможною¹.

Так, особливістю розвитку кредитних спілок США останніми десятиліттями стало злиття кредитних спілок, викликане необхідністю підвищення їх конкурентоспроможності в умовах глобалізації. Ліги штатів становлять другий (регіональний) рівень системи кредитної кооперації. Понад 90% місцевих кредитних спілок є членами ліги. Однією з важливих функцій ліг є моніторинг змін до законодавства і лобістська діяльність. Усі законопроекти, які розробляються, можуть бути прийнятими законодавчими органами штатів, аналізуються з погляду на їхній можливий вплив на подальшу роботу кредитних спілок. Ліги штатів є членами Національної асоціації кредитних спілок (CUNA), кооперативної сервіс-групи (CSG) та Централі (USC), формуючи потужну трирівневу систему кредитної кооперації США. Система кредитної кооперації Канади складається з двох окремих автономних систем кооперативного кредиту: англійської системи кредитних спілок і франкомовної системи кооперативних народних кас Дежардена провінції Квебек².

Аналіз світового досвіду показує, що у фінансуванні малих та середніх суб'єктів підприємницької діяльності в агросфері переважають небанківські кредитні установи. Так, частка сільськогосподарських кооперативних кредитних установ у Франції досягає 75%, у Німеччині – 44 і в США – 26%. Це

зумовлено відмінностями між банківськими й небанківськими кредитними установами³.

У Німеччині функціонує близько 2,5 тис. кредитних кооперативів, членами яких є 14,5 млн осіб. Кредитною кооперацією охоплено майже 80 % фермерів. У Франції діє кооперативна кредитна система сільськогосподарських товаровиробників *Credit Agricole*. Ця система кооперативних кас обслуговує дві третини французького аграрного сектора та має понад 875 млрд євро активів. В Австрії й Нідерландах діють розгалужені системи кооперативних банків із центральним кооперативним банком (відповідно *Raiffaizen* та *Rabobank*). Вказані системи охоплюють близько 40% ринку депозитних вкладів країни і на 90% забезпечують потребу агросфери в кредитах.

Активно розвиваються кооперативні кредитні установи й у країнах Азії. В Таїланді діє Банк для сільського господарства і сільськогосподарських кооперативів; в Індонезії існує мережа сільських кооперативних банків, які кредитують сільськогосподарських виробників під гарантії уряду; аналогічна схема успішно працює й у Бангладеш. Кооперативні банки здійснюють кредитування за спрощеною схемою та за більш м'якими умовами, ніж комерційні банки. Дуже цікавим і корисним для України може бути досвід Китаю. Перші кредитні кооперативи в Китаї засновані у 1949 році як філії Державного сільгоспбанку з метою боротьби із сільським лихварством⁴.

За даними анкетування селян, 61 % респондентів вважають, що вони мають потребу в кредитах, 12 – брали кредити у банках, 5 % – скористалися можливістю кредитування у кредитній спілці (хоча членами кредитних спілок є 18% респондентів). Інші опитані позичають гроші у рідних та знайомих. Кредити, надані на ведення фермерських і особистих селянських господарств, становлять лише 3% у структурі кредитного портфеля кредитних спілок.

Відсоткові ставки за кредитами і депозитами у кредитних спілках у середньому на 10–15 пунктів вищі, ніж у банках: середня

¹ Гончаренко В.В. Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків / В. В. Гончаренко // Вісник НБУ. – 2002. – Трав. – С. 29-31.

² Гончаренко В.В. Неприбуткова економічна природа кредитних спілок та кооперативних банків / В. В. Гончаренко // Вісник НБУ. – 2002. – Трав. – С. 29-31. Кредитні спілки в Україні: основні засади діяльності. – К.: УІРФР, 2005. – 448 с.

³ Малік М. Й. Кредитне обслуговування сільськогосподарських кооперативів [монографія] / М. Малік, А. Кудінов. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. – 164 с.

⁴ Гришута А. В. Фактори стримання розвитку кредитної кооперації у посткризовому періоді / А.В. Гришута // Вісн. Ун-ту банківської справи Національного банку України. 2010. – № 3. – С. 264 – 267.

вартість кредитів у кредитній спілці – 33% річних¹.

У посткризових умовах господарювання пріоритетними напрямами розвитку кредитної кооперації в Україні, враховуючи світовий досвід, можна визначити: спрямування діяльності кредитних спілок на задоволення потреб сільського населення та агросфери країни, запровадження державних цільових програм кредитування населення через кредитні спілки й компенсації частини процентної ставки за кредитами, наданими сільськогосподарським товаровиробникам, розширення спектра послуг, що надаються кредитними спілками, внесення змін до законодавчих актів, що регулюють фінансову діяльність кредитних спілок для забезпечення стабільнішого розвитку, зменшення ризикованості операцій та підвищення довіри населення до кредитних спілок.

Розроблена модель щодо розбудови тривірневої кооперативної кредитної системи в Україні передбачає поетапне розширення ринкового мандата кредитним спілкам у частині кредитування юридичних осіб і надання ними фінансових послуг, створення кредитних кооперативів, центрального й місцевих кооперативних банків, інших елементів системи, які розв'язуватимуть цілий спектр проблем, зокрема систему гарантування та страхування вкладів, систему підтримки фінансової стабільності кредитних спілок, бюро кредитних історій, центри інформаційних технологій, сервісну інфраструктуру, яка б забезпечувала мінімізацію ризиків і вихід кредитних спілок у платіжні системи, навчальну інфраструктуру тощо.

Визначальною відмінністю запропонованих заходів є те, що вони створюють основу подальшої системної еволюції тому що існує, й довело свою життєздатність упродовж багатьох років і водночас дають новий поштовх розвитку системи кредитної кооперації, поступово підносячи її на нову основу багатоваріантності, різноманітності та стабільного і надійного функціонування.

Необхідність створення місцевих кооперативних банків зумовлена потребою знизити негативний вплив існуючої системи кредитного забезпечення на розвиток сільсько-

господарських підприємств. До основних недоліків такої системи слід віднести: складний механізм одержання позики в комерційному банку, що є недоречним, коли йдеться про невелику суму; незаінтересованість, а звідси небажання й невміння значної кількості комерційних банків забезпечувати кредитними ресурсами в необхідних обсягах та у чітко визначений час із урахуванням особливостей функціонування сільськогосподарських підприємств; слабка розгалуженість або повна відсутність філій комерційних банків у найбільш віддалених адміністративних районах; висока вартість фінансових послуг, які надаються сільськогосподарським підприємствам; розпорошеність вільних фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств між великою кількістю комерційних банків, внаслідок чого значна частка таких коштів використовується для обслуговування підприємств інших галузей народного господарства; відсутність координації в діяльності кредитних спілок із боку їхніх об'єднань для оперативного маневру вільними фінансовими ресурсами кредитних спілок.

Метою створення кооперативних банків є удосконалення фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств, особливо малих і середніх. Для досягнення цієї мети кооперативні банки мають вирішувати наступні завдання: сприяти своїм членам у господарській діяльності та підвищувати їхні доходи; здійснювати постійний контроль, аудит і нагляд за діяльністю кредитних кооперативів та спілок; вирівнювати коливання пропозиції й попиту на фінансові ресурси по всій кооперативній системі; розробляти методологічне та методичне забезпечення діяльності кредитних кооперативів і спілок з метою як найбільшого врахування специфіки функціонування сільськогосподарських підприємств; здійснювати операції на фінансових ринках; лобювати інтереси своїх членів перед урядом; удосконалювати фінансово-кредитне обслуговування сільськогосподарських підприємств шляхом концентрації їхніх вільних фінансових ресурсів; підтримувати кредитні спілки та кооперативи; емітувати цінні папери; знижувати вартість фінансових послуг своїм членам.

Слід наголосити, що важливим елементом стабільного розвитку кредитних спілок в Україні є функціонування бюро кредитних

¹ Борисова В. Перспективи розвитку системи кредитної кооперації в аграрній сфері / В. Борисова // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: фінанси і кредит. – 2011. – № 1. – С. 38-43.

історій. Доцільність запровадження обов'язкового членства усіх кредитних спілок України у бюро кредитних історій дасть змогу одержувати доступ усім учасникам ринку до коректних даних щодо стану кредитування в Україні, убезпечить кредитні спілки від ненадійних позичальників і зменшить кількість проблемних, прострочених та неповернутих кредитів.

Отже, варто зазначити, що в Україні, незважаючи на негативний вплив кризових явищ в економічному просторі, більшість кредитних спілок продовжують працювати стабільно, вчасно розраховуючись за усіма зобов'язаннями, нарощуючи кредитування сільського населення.

Пріоритетними напрямками розвитку кредитної кооперації в Україні мають бути: створення кредитних спілок у межах сільських районів; надання доступу кредитним спілкам до дешевих фінансових ресурсів на умовах повернення, для використання їх як джерела надання кредитів членам кредитних спілок; поновлення державних цільових програм компенсації частини процентних ставок за короткостроковими й середньостроковими кредитами кредитних спілок, одержаними особистими селянськими та фермерськими господарствами; розширення спектра послуг, що надаються кредитними спілками, і запровадження ліцензування окремих їх видів; стабілізація діяльності ринку кредитних спілок шляхом зниження ризикованості здійснюваних операцій; запровадження в дію положень проекту Закону України "Про фонд державного гарантування внесків (вкладів) членів кредитних спілок на депозитні рахунки"; зниження ризикованості операцій із надання кредитів шляхом обов'язкового членства всіх кредитних спілок України в бюро кредитних історій; створення загальнодержавної бази даних кредитних історій; зниження витрат, пов'язаних із покриттям збитків від неповернутих кредитів, можливе за рахунок змін вимог щодо формування резервного капіталу кредитної спілки.

Для створення та розбудови кооперативної банківської системи в Україні необхідно здійснити такі кроки:

1. Забезпечення нормативно-правових передумов створення трирівневої кооперативної банківської системи. З метою створення й розвитку кооперативних інституцій усіх рівнів кооперативної банківської системи необхідна підготовка проектів про внесення змін до Законів України: "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", "Про банки та банківську діяльність", "Про сільськогосподарську кооперацію".

2. Створення і підтримка розвитку діяльності установ першого рівня кооперативної банківської системи. Це передбачає підтримку кредитних спілок, розширення спектра їхніх послуг, створення кредитних кооперативів. Для цього необхідно підготувати проекти про внесення змін до Законів України "Про кредитні спілки", "Про державну підтримку сільського господарства України", "Про оподаткування прибутку підприємств" та про Державний бюджет України на відповідний рік.

3. Створення місцевих кооперативних банків – установ другого рівня кооперативної банківської системи. Це має на меті прийняття відповідних змін до чинного законодавства, зокрема встановлення норми щодо зменшення кількості засновників місцевого кооперативного банку й розширення територіального принципу; визначення, що засновниками місцевого кооперативного банку можуть бути кредитні спілки, кредитні кооперативи, їхні асоціації та об'єднання, юридичні особи; створення сприятливих умов для поетапного внесення пайового капіталу протягом 3–5 років; створення процедури відповідного нагляду за діяльністю кооперативних банків.

4. Створення центрального кооперативного банку України. Це передбачає забезпечення відповідних нормативно-правових та економічних передумов.

Обгрунтовано напрями розвитку кредитної кооперації в агросфері.

Обоснованы направления развития кредитной кооперации в агросфере.

An article suggests guidelines for the development of credit cooperation in the agricultural domain.

*

Теоретико-методологічні та практичні аспекти формування ефективності інвестицій фермерських господарств

Успішний розвиток фермерських господарств України можливий лише на основі інвестицій. Проте багато з них нині мають низькі інвестиційні можливості, а тому потребують здійснення заходів щодо активізації інвестиційної діяльності, удосконалення механізмів забезпечення інвестиційними ресурсами й зниження рівня інвестиційних ризиків.

Розв'язання проблеми активізації інвестиційної діяльності фермерських господарств значною мірою залежить від умов і можливостей залучення ними кредитів, коштів державної підтримки, інших інвестиційних ресурсів, а також реалізації спільних проектів. Водночас перспективи розвитку більшості фермерських господарств залежатимуть від ефективності їхніх інвестицій. У зв'язку з цим господарствам необхідно особливу увагу приділяти заходам як щодо активізації інвестиційної діяльності, так і підвищення її ефективності. Враховуючи місце й роль фермерських господарств, проблема їхнього розвитку на основі заходів щодо підвищення ефективності інвестиційної діяльності має важливе національне значення.

Теоретичні, методологічні та практичні аспекти теорії інвестицій і їх ефективності стосовно сучасних вітчизняних умов розкрито у працях І.А. Бланка, П.І. Гайдучького, В.М. Гейця, А.Ф. Гойка, І.М. Крейдич, І.І. Лукінова, О.В. Мертенса, А.С. Музиченка, А.А. Пересади, В.П. Савчука та інших дослідників. Проблемі ефективності інвестицій в аграрну сферу присвятили роботи С.О. Гуткевич, М.Я. Дем'яненко, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, М.Ф. Кропивко, Є.О. Ланченко, М.М. Лук'яник, Ю.О. Лупенко, Г.М. Підлісецький, К.А. Приб, О.В. Ролінський, П.Т. Саблук, О.М. Шесто-

паль та інші вчені-аграрники. Спеціальні аспекти ефективності інвестицій фермерських господарств досліджували В.Г. Андрійчук, В.П. Горьовий, С.М. Кваша, І.В. Коновалов, М.М. Кропивко, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров й інші. Проте значна частина як теоретико-методологічних, так і практичних питань, пов'язаних із сутністю, механізмами та особливостями інвестування розвитку фермерських господарств і формування ефективності їх вкладень, є недостатньо розробленою.

Метою статті є узагальнення теоретичних, методичних та прикладних аспектів проблеми формування ефективності інвестицій і розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо її підвищення у фермерських господарствах.

Теоретичними дослідженнями встановлено, що економічну сутність інвестицій слід розглядати через капітал, що є багатоаспектною економічною категорією, підходи до розуміння якої характеризуються історизмом, а важливість окремих її сутнісних ознак змінюється залежно від конкретних умов. З урахуванням специфіки фермерських господарств їхній капітал слід розглядати як вартість усіх цінностей, що використовуються ними у процесі діяльності для забезпечення особистих потреб фермерів і членів їхніх сімей, відтворення матеріально-технічної бази та виробництва з метою задоволення потреб споживачів у продукції й послугах і досягнення інших цілей господарств. До капіталу фермерського господарства необхідно відносити земельний, матеріальний, грошовий та людський, що можуть бути у власності різних суб'єктів економіки і в процесі діяльності господарства поєднуватися й продуктивно використовуватися.

При формуванні капіталу українських фермерських господарств використовуються заощадження домогосподарств і праця їхніх членів, продукція та майно особистих селянських господарств, а також доходи фермерських господарств. Діяльність цих суб'єктів ринкової економіки, яка регулюється різною законодавчою базою, тісно переплітається. Центром діяльності кожного зазначеного виду господарств є сім'я, з її споживчими потребами й доходами.

Для особистого селянського господарства домогосподарство виступає джерелом праці, а фермерського, що згідно із законодавством має оплачувати працю фермера та членів його сім'ї, – її продавцем. За працю в особистому селянському господарстві члени домогосподарства одержують його продукцію, яку споживають, а надлишки реалізують. Частина продукції й доходів сім'ї від особистого селянського господарства може бути використана на інвестиції, зокрема на розширене відтворення в особистому селянському господарстві, заснування і розвиток фермерського господарства. Останнє також є як покупцем праці членів домогосподарства, так і об'єктом їх інвестиційної діяльності. Вироблена у фермерському господарстві продукція та одержані доходи використо-

вуються у домашньому, особистому селянському й фермерському господарствах. Земельні ділянки та інші майнові об'єкти, що знаходяться у власності членів сім'ї, можуть бути використані для потреб особистого і фермерського господарств. Члени сім'ї фермера можуть також вести інвестиційну діяльність поза межами особистого селянського й фермерського господарств.

Спільна діяльність зазначених суб'єктів ринкової економіки щодо використання їх інвестиційних ресурсів, земельних ділянок, матеріальних, грошових та інших цінностей і прав, а також результатів цієї діяльності в інтересах фермера й членів його сім'ї, зумовлює специфіку їх взаємозв'язку в процесі функціонування капіталу фермерського господарства та розподілу одержаних ними доходів на капітал (рис. 1).

На основі встановлених у процесі дослідження особливостей взаємозв'язку між домашнім, особистим селянським і фермерським господарствами доцільно визначити пропорції між їх вкладом у кінцевий результат, а також розмір доходу фермерського господарства, що економічно доцільно використовувати на споживання фермера, інших учасників та членів їхніх сімей, а також на нагромадження капіталу.

Рис. 1. Взаємозв'язок між фермерським, домашнім і особистим селянським господарствами в процесі формування капіталу

Специфіка взаємовідносин щодо формування капіталу фермерського господарства визначає особливості його обігу та кругообігу. У зв'язку з цим у дослідженнях і при розподілі кінцевих результатів діяльності фермерського господарства доцільно використовувати наступну формулу кругообігу капіталу:

$$\begin{aligned} & |Кдг (Гкд + Мкд + Лкд) \rightarrow | \\ К: & |Косг (Зко + Гко + Мко) \rightarrow | \sum Кфг(Окф \\ & + Обкф + Пкф) \rightarrow \dots В \dots \\ & |Кфг (Зкф + Гкф + Мкф + Лкз) \rightarrow |К'дг \\ & \dots В \dots \rightarrow Т(Тдг + Тосг + Тфг) - Тсдг \\ & \rightarrow Г(Гдг + Госг + Гфг) \rightarrow К': |К'осг, |К'фг, \end{aligned}$$

де К і К' – авансований та відтворений протягом одного виробничого циклу капітал; Кдг, Косг і Кдг – авансований капітал домогосподарства, особистого селянського й фермерського господарств; К'дг, К'осг і К'фг – відтворений протягом виробничого циклу капітал домогосподарства, особистого селянського та фермерського господарств; Зко і Зкф – земельний капітал в особистому селянському й фермерському господарствах; Гкд, Гко і Гкф – авансований грошовий капітал домогосподарства, особистого селянського та фермерського господарств; Мкд, Мко і Мкф – матеріальний основний та оборотний капітал домогосподарства, особистого селянського й фермерського господарств; Лкд і Лкз – людський капітал домогосподарства й залучений; Окф, Обкф і Пкф – основний, оборотний та перемінний капітал фермерського господарства; В – процес виробництва; Т, Тдг, Тосг і Тфг – спільний господарський результат, зокрема одержаний у домашньому, особистому селянському та фермерському господарствах; Тсдг – продукція особистого селянського і фермерського господарств, спожита в домашньому господарстві; Г, Гдг + Госг і Гфг – грошові доходи господарств, зокрема домашнього (на працю), особистого селянського й фермерського господарств.

У процесі кругообігу капіталу фермерського господарства за участю домогосподарства і особистого селянського господарства проявляються такі найважливіші сутнісні ознаки інвестицій, як їхня вартісна природа, особливості стратегічної мети та завдань, суб'єкти інвестування, сфера вкладення й

результативність. З урахуванням зазначеного, інвестиції фермерського господарства слід розглядати як вкладення усіх видів капіталу домогосподарства, особистого селянського і фермерського господарств у його створення та розвиток із метою одержання фермерського доходу й задоволення споживчих потреб фермера і членів його сім'ї, а також забезпечення попиту населення та інших суб'єктів економічної діяльності на продукцію і послуги господарства.

З огляду на потреби управління інвестиціями фермерського господарства у наукових дослідженнях і на практиці необхідно використовувати класифікацію інвестицій, що враховує такі їхні ознаки, як група біологічних активів, вид взаємозв'язаних у процесі діяльності фермерського господарства суб'єктів ринкової економіки, вид одержаного ефекту, форма вкладень капіталу, форма власності на інвестиції, строк освоєння, рівень дохідності, тип відтворення капіталу, напрям використання, вид економічної діяльності, рівень ризику, характер участі в інвестиційному процесі, джерело фінансування, сфера суспільної діяльності, рівень інноваційності, ступінь пріоритетності, джерело коштів, об'єкт інвестиційної діяльності та відношення до ринку збуту.

Найважливішою умовою здійснення фермерським господарством інвестицій є їхня ефективність. Дослідженнями методології оцінок ефективності інвестицій встановлено, що її необхідно визначати зіставленням економічних, соціальних й інших ефектів із витратами домогосподарства, особистого селянського та фермерського господарства, здійсненими з метою досягнення цих ефектів. Методологія і методичний інструментарій оцінок ефективності інвестицій для різних рівнів управління економікою мають свою специфіку. На рівні інвестиційного проекту фермерського господарства слід використовувати методологію проектного аналізу, що передбачає оцінку таких показників проекту, як чиста приведена вартість, норма прибутку, строк окупності, точка беззбитковості тощо. Ефективність інвестицій загалом по фермерському господарству або їх групі по регіону чи об'єднанню, наприклад, фермерського кооперативу, необхідно визнача-

ти зіставленням приросту чистого прибутку або іншого результату за звітний період порівняно з базовим з розрахунку на одиницю вкладень, що зумовили цей приріст. Ефективність інвестицій на макrorівні характеризуватимуть зведені по сукупності фермерських господарств показники.

В оцінках ефективності інвестицій фермерських господарств доцільно застосовувати систему вихідних, результативних основних і додаткових, а також факторних показників. Залежно від суб'єкта оцінок як основний показник ефективності інвестицій слід визначати приріст чистого доходу (прибутку), фермерського ефекту або макроекономічного ефекту, що були одержані з розрахунку на одиницю валових або чистих інвестицій. У поглиблених дослідженнях ефективності інвестицій необхідно додатково розраховувати показники, що характеризують зміну показників землевіддачі, капіталовіддачі, собівартості продукції та продуктивності праці у звітному періоді порівняно з базовим.

Аналітичними дослідженнями встановлено, що інвестиційний розвиток фермерських господарств України у різні періоди здійснювався нерівномірно. З огляду на це доцільно виділяти п'ять основних етапів їхнього розвитку, що характеризуються: перший (1992-1995 рр.) – масовим створенням фермерських господарств, виділенням їм у по-

стійне користування земель і запровадженням механізмів бюджетної підтримки; другий (1996-2000 рр.) – припиненням процесу створення нових фермерських господарств у зв'язку з використанням більшості земель запасу, уповільненням темпів розвитку їх матеріально-технічної бази, дооснащенням господарств переважно списаною технікою, а також низькою їх інвестиційною активністю; третій (2001-2004 рр.) – помірним зростанням кількості господарств, збільшенням площі землі та майна в їх володінні й користуванні на основі оренди, порівняно низькою інвестиційною активністю та недостатньою державною підтримкою; четвертий (2005-2008 рр.) – активізацією інвестиційної діяльності фермерських господарств, прискоренням процесів нагромадження їхнього капіталу, формуванням системи кредитної підтримки і нарощуванням технічного потенціалу; п'ятий (2009 і донині) – спадом інвестиційної активності й погіршенням умов державної кредитної та іншої інвестиційної підтримки господарств у 2009 році внаслідок фінансової кризи й активізацією інвестиційної діяльності господарств у 2010 році завдяки зростанню цін на їхню продукцію, а також частковим подоланням наслідків фінансової кризи. Динаміка інвестицій цих господарств у 2001 – 2010 роках показує хоча й нестійку, але загальну тенденцію активізації їх інвестиційної діяльності (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка інвестицій в основний і оборотний капітал фермерських господарств на 1 га сільськогосподарських угідь у 2001-2010 роках

Досліджувані фермерські господарства нині вкладають капітал у всі його основні форми. З розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь у 2010 році господарства здійснили 211 грн інвестиції в основний капітал, 64 – на приріст оборотного і 150 грн – на формування людського капіталу. Крім того, фермери надавали фінансову підтримку органам місцевого самоврядування, податковій службі, міліції, службі МНС, лікарням, школам, незахищеним верствам населення тощо. За даними проведеного анкетного опитування фермерських господарств Бобринецького району Кіровоградської області, на зазначені цілі тут у 2010 році з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь

було витрачено 50 грн. Основним напрямом інвестицій в основний капітал господарств було придбання технічних засобів (90%), а в оборотний – приріст матеріальних запасів і витрат (70 %).

Про структурні зрушення в джерелах фінансування інвестицій показують дані фермерських господарств Кіровоградської області, в яких у 2005-2010 роках збільшилася частка залучених і відповідно зменшилася питома вага власних джерел фінансування до рівня співвідношення між ними 2:1 та різко погіршилися умови кредитної підтримки у період фінансової кризи, а також майже повністю припинилася пряма бюджетна підтримка (табл. 1).

1. Динаміка структури джерел фінансування інвестицій в основний капітал фермерських господарств Кіровоградської області

Показник	Рік					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Інвестиції в основний капітал – усього, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
У тому числі за рахунок:						
коштів державного бюджету	0,8	0,2	0,4	0,3	0,5	0,7
кредитів банків та інших позик	28,3	28,0	29,1	32,9	4,4	15,4
власних коштів господарств й інших джерел	70,9	71,8	70,5	66,8	95,1	83,9

У процесі становлення та розвитку фермерських господарств змінювалися механізми державної підтримки. На перших етапах така підтримка надавалася переважно податковими пільгами, введенням спеціальних режимів оподаткування та компенсації витрат на придбання першого трактора, комбайна й автомобіля через Український фонд підтримки фермерських господарств. Проте нині така підтримка суттєво скоротилася. За 2010 рік витрати по компенсації ПДВ і на вирощування продукції у фермерських господарствах Кіровоградської області з розрахунку на 1 га становили 133 грн, а через зазначений фонд –

лише 20 грн. Загальний рівень державної підтримки досліджуваних господарств у 20 разів нижчий, ніж у країнах ЄС.

За попередніми даними, у 2011 році питоми обсяги інвестицій фермерських господарств як загалом по державі, так і в Кіровоградській області суттєво не змінилися. У структурі джерел фінансування інвестицій в основний капітал понад 80% мали власні кошти господарств.

За результатами аналітичних оцінок встановлено, що інвестиційна діяльність фермерських господарств Кіровоградської області була загалом прибутковою (табл. 2).

2. Основні показники ефективності інвестицій фермерських господарств Кіровоградської області

Інвестиції	Приріст ефекту в 2008 – 2010 рр. порівняно з 2005 – 2007 рр. з розрахунку на 1 грн інвестицій звітного періоду, грн			
	чистого доходу (виручки)	чистого прибутку	фермерського ефекту	макроекономічного ефекту
Валові	0,84	0,63	0,97	1,25
Чисті	0,95	0,71	1,25	1,49

Середній строк окупності інвестицій досліджуваних фермерських господарств приростом їхнього чистого прибутку порівняно з відповідним попереднім періодом за 2008

– 2010 роки становить чотири роки. Це свідчить про те, що твердження окремих авторів щодо низького рівня ефективності фермерських господарств є недостатньо обґрунто-

ваними, бо цей рівень значною мірою визначається їхнім вибором варіантів інвестиційних рішень.

Порівняно високий показник ефективності інвестицій фермерських господарств Кіровоградської області зумовлювався їхньою спеціалізацією на виробництві високодоходних видів продукції рослинництва, насамперед, соняшнику, сої, ріпаку, зернових і зернобобових, гречки та проса. Проте під дією переважно цінових факторів рівень ефективності інвестицій у динаміці помітно знижується.

Вищого рівня ефективності інвестицій досягають великі за розміром фермерські господарства (табл. 3), які забезпечують

також вищі, ніж у малих, показники землевіддачі, капіталовіддачі та продуктивності праці.

На ефективність інвестицій досліджуваних фермерських господарств суттєво впливають зовнішні чинники, зокрема, посилення конкуренції, відсутність фермерських кооперативних формувань, високі відсотки за кредити, складні механізми лізингу й державної підтримки фермерських проєктів, труднощі з оформленням прав на користування землею та водними ресурсами. Останніми роками посилюється тиск великих агроформувань і тіньової сфери на діяльність фермерських господарств, що вимагає вжиття заходів щодо їх захисту та підтримки.

3. Показники економічної ефективності інвестицій у різних за розміром групах фермерських господарств Бобринецького району Кіровоградської області

Група фермерського господарства за його розміром	Кількість господарств у групі, од.	Одержано у звітному періоді порівняно з базовим із розрахунку на 1 грн валових інвестицій приросту, грн			
		чистого доходу (виручки)	чистого прибутку	фермерського ефекту	макроекономічного ефекту
Мале	5	0,58	0,44	0,65	0,85
Середнє	11	0,86	0,62	0,97	1,24
Велике	7	1,00	0,73	1,10	1,43
Усі господарства	23	0,84	0,61	0,93	1,21

При формуванні ефективності інвестицій фермерських господарств важливе значення мають також внутрішні чинники, особливо підвищення рівня концентрації інвестицій, поліпшення співвідношення між основним і оборотним капіталом, збільшення обсягів внесення мінеральних добрив та оновлення технічної бази, забезпечення кваліфікованими працівниками тощо.

Інвестиційну діяльність фермерських господарств на всіх етапах їхнього розвитку стримував диспаритет цін. Якщо для придбання 1 т дизельного пального в 2000 році досліджуваним господарствам потрібно було реалізувати 2 т пшениці, 1 т соняшнику або 1 т молока, у 2006-му – відповідно 6, 4, 6, то в 2009 році – 11, 8 і 7 т. Негативні прояви диспаритету цін у фермерських господарствах порівняно глибші, ніж у великих сільськогосподарських підприємствах, оскільки середні ціни на продукцію в них нижчі, а ціни на ресурси, що споживаються, вищі через малі обсяги товарних партій продукції та спожитих ресурсів.

Статистичними групуваннями і кореляційно-регресійним аналізом виявлено, що

найбільший ефект від вкладень досягається у тих фермерських господарствах, де питомі розміри інвестицій перевищують 220 грн/га. Тісний взаємозв'язок встановлено між показниками ефективності інвестицій та вартості кредиту. На варіацію окремих показників ефективності інвестицій суттєво впливали такі фактори: на рентабельність інвестицій – їхня концентрація, підвищення рівня забезпеченості технікою і трудовими ресурсами ($R^2 = 0,58$, $F = 3,45$); на зміну рівня землевіддачі – підвищення капіталооснащеності одиниці площі, збільшення обсягів внесених мінеральних добрив та площі земель у користуванні ($R^2 = 0,82$, $F = 3,45$); на підвищення продуктивності праці – зростання капіталоозброєності, зміна розмірів інвестицій у технічні засоби й підвищення рівня механізації робіт ($R^2 = 0,68$, $F = 3,45$).

Розробляючи заходи щодо підвищення ефективності інвестицій фермерському господарству необхідно розпочинати з інвестиційної стратегії, реалізація якої забезпечила б досягнення стратегічних цілей і завдань його операційної діяльності. Для багатьох господарств нині залишаються актуальними

питання вибору напрямів не лише інвестиційної, а й операційної діяльності. Враховуючи, що ефективність інвестицій фермерських господарств суттєво залежить від їхніх розмірів доцільно формувати різні типи їх інвестиційних стратегій: для малих, що виробляють традиційну продукцію і порівняно менш конкурентоспроможні – стратегію максимальної економії витрат виробництва, скорочення споживання чистого прибутку та використання його на інвестування, поступову переорієнтацію на виробництво нової менш капітало-, трудо- й енергоємної продукції, орієнтованої на внутрішній ринок і реалізацію фермерських проектів із метою спільного просування такої продукції на ринки; для середніх – поглиблення спеціалізації та підвищення концентрації виробництва, пріоритетного використання доходів на інвестиції, кооперування й інтегрування з переробними підприємствами та участі в реалізації продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках; для великих – стратегію створення високотехнологічного й конкурентоспроможного виробництва продукції, потужностей з переробки, зберігання і збуту продукції, підсобних промислів, об'єктів із надання агротехнічних та інших послуг, а також кооперування й інтегрування з промисловими та іншими формуваннями, орієнтації не лише на внутрішні, а й на зовнішні ринки.

Досліджуванім фермерським та іншим господарствам слід віддавати перевагу досягненню стратегічних інвестиційних цілей і завдань щодо: для малих – спільного придбання й використання техніки, участі в заснуванні обслуговуючих агротехсервісних і збутових кооперативів, формування нового виробництва інноваційної продукції на основі залучення кредитних ресурсів та державної підтримки; для середніх – придбання технічних засобів, участі у створенні кооперативних елеваторів, реалізації інноваційних проектів виробництва плодів, ягід, овочів, органічної продукції, впровадження ЕМ-технологій і розвитку виробництва тваринницької продукції для задоволення місцевих потреб; для великих – впровадження високоефективних технологій виробництва й систем машин для диверсифікованого або спеціалізованого виробництва продукції з ура-

хуванням загальних особливостей регіону та місцевих ринків, будівництва зерносховищ, ферм і комплексів великої рогатої худоби та свиней, заснування обслуговуючих кооперативів, створення меліоративних об'єктів, реалізації проектів з органічного землеробства тощо.

При розробці інвестиційної політики фермерського господарства необхідно визначити його потребу в інвестиціях, виходячи з встановлених на перспективу темпів нагромадження капіталу. Розрахунками, здійсненими на основі середніх темпів нагромадження капіталу (5 – 6 % у рік), встановлено, що потреба фермерських господарств Кіровоградської області в інвестиціях в основний капітал на період до 2020 року становить 340 грн/га на рік, з них чистих – 210 грн. Якщо фактичні темпи розширеного відтворення капіталу на рівні 3 – 4 % на рік не підвищити, то в майбутньому більшість фермерських господарств буде неконкурентоспроможними. Досягнення середніх або високих темпів відтворення капіталу досліджуваних господарств можливе лише за умови, якщо темпи зростання цін на продукцію фермерів будуть вищі, ніж темпи підвищення цін на ресурси, що маловірогідно. Тому в Україні, як і більшості сусідніх країн, можливість збереження фермерських господарств у перспективі залежатиме від рівня їх державної підтримки.

З метою удосконалення механізму державної підтримки фермерських господарств і підвищення ефективності їхніх інвестицій слід, насамперед, збільшити обсяги цієї підтримки до рівня, що в коротко- та середньостроковій перспективі забезпечить конкурентоспроможність продукції, а в довгостроковому періоді – досягне рівня сусідніх країн. У зв'язку з цим необхідно здійснити заходи щодо: здешевлення банківських кредитів; підтримки створення кредитних спілок і виробничих кооперативів; відшкодування вартості розробки проектів відведення земельних ділянок для ведення фермерських господарств, компенсації частини витрат на будівництво тваринницьких приміщень, включаючи вартість проектно-кошторисних робіт; підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фермерів, членів їхніх

сімей і працівників; розширення досліджень із проблем організації ведення виробництва у фермерських господарствах, видання рекомендацій щодо використання господарствами досягнень науково-технічного прогресу; надання фінансової допомоги фермерам у сфері виробництва, переробки та збуту виробленої продукції; компенсації витрат на боротьбу з карантинними рослинами, шкідниками й хворобами сільськогосподарських рослин і тварин; фінансової підтримки виробництва продукції рослинництва та тваринництва; відшкодування частини витрат із забезпечення відокремлених фермерських садиб лініями електропередач, автомобільними шляхами, обладнанням для одержання альтернативних джерел енергії тощо.

Підвищенню ефективності інвестицій фермерських господарств сприятиме широке використання ними інноваційних проектів і рішень, що передбачають, зокрема, технічне переоснащення й модернізацію виробництва, постачання сортового і гібридного насіння й окремих видів запчастин, здешевлення сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин, біопрепаратів, запровадження органічного землеробства та ЕМ-технологій, розширення регіональної системи інформаційно-консультаційного забезпечення, дорадчих послуг тощо.

Важливим напрямом інвестиційного розвитку фермерських господарств є залучення їх до участі в кооперативних та інтегрованих формуваннях. Розв'язання цієї проблеми потребує, насамперед, формування у більшості фермерів відповідної психології й усвідомлення життєвої необхідності об'єднання їхніх зусиль, посилення пропаганди переваг кооперативного руху фермерських господарств, проведення на їх базі семінарів, круглих столів, конференцій, ярмарків, днів поля тощо. Слід збільшити обсяги бюджетних коштів, що виділяються через

Український державний фонд підтримки фермерських господарств і переорієнтувати використання цих коштів на створення мережі фермерських кооперативів, інтегрованих формувань та об'єктів ринкової інфраструктури регіонів.

Отже, з огляду на важливість інвестицій для розвитку фермерських господарств необхідно, щоб їх власники правильно розуміли сутність понять капіталу та інвестицій фермерського господарства, специфіку їх формування, класифікаційні ознаки й оцінки ефективності на всіх рівнях управління. У сучасних умовах досліджувані фермерські господарства ведуть ефективну інвестиційну діяльність, хоча недостатньо використовують внутрішні та зовнішні резерви її підвищення. Тому з метою підвищення рівня ефективності інвестицій кожному фермерському господарству залежно від його розміру варто розробляти інвестиційну стратегію, реалізація якої забезпечила б досягнення стратегічних цілей і завдань його операційної діяльності на основі інноваційної моделі розвитку. Для формування у фермерських господарствах конкурентоспроможного виробництва продукції необхідно прискорити середньорічні темпи нагромадження капіталу до рівня 5–6 % і вище. Також важливо скоротити транзакційні витрати господарств створенням мережі кооперативних фермерських формувань, які б забезпечили збалансований відповідно до економічних інтересів усіх учасників ринкових відносин розподіл їх кінцевого продукту й постачання частини ресурсів за економічно обґрунтованими цінами. Потрібно відновити дієву державну інвестиційну підтримку розвитку фермерських господарств, насамперед, у напрямі створення ними обслуговуючих кооперативів, використання бюджетних коштів на поворотній основі, надання кредитної, організаційної, дорадчої та іншої підтримки.

Визначено теоретико-методологічні засади і сучасні особливості інвестиційної діяльності фермерських господарств, а також напрями підвищення ефективності їхніх інвестицій.

Определены теоретико-методологические основы и современные особенности инвестиционной деятельности фермерских хозяйств, а также направления повышения эффективности их инвестиций.

An article defines theoretical and methodological foundations of investment activities of farms and suggests the guidelines for the enhancement of the efficiency of their investments.

*

Привабливість міжнародних інвестицій в Україні

Іноземні інвестиції є однією з поширених форм міжнародного руху капіталів. Увезення капіталу у формі прямих і портфельних інвестицій розглядається як засіб поліпшення стану платіжного балансу, а також є природним регулятором середнього рівня норми прибутку в країні.

В умовах глобалізації та інтернаціоналізації економічних процесів проблема інтенсифікації надходжень іноземних інвестицій на ринки держав із перехідною економікою суттєво ускладнилася. Вона вже не розв'язується за класичними схемами минулого, коли лібералізація, відкритість і прозорість були достатніми для включення "нових" ринків в орбіту інтересів потужних індустріальних країн. Ефективне функціонування в рамках глобальних геополітичних конструкцій – особливо для невеликих за потужністю економік – можливе лише за умови визначеності й постійного акцентування національних інтересів, сформованих з урахуванням впливів геополітичного оточення. На думку експертів ООН, "для залучення іноземних інвестицій багатьом країнам необхідно створити про себе уявлення як про сприятливе місце для реалізації інвестиційних проектів, вирізнити себе на умовній карті світу, якою користуються міжнародні інвестори"¹.

Проблемі залучення іноземних інвестицій останнім часом велика увага приділяється в наукових дослідженнях. Серед зарубіжних дослідників даною тематикою займаються А. Ганесан, Дж. Даннінг, П. Фішер та інші, а серед вітчизняних – Н.В. Дацій, П.І. Гайдучий, С.В. Захарін, Т.В. Мацибора й інші. Однак дослідження проблематики інвести-

ційної привабливості країн СНД потребують подальшого вивчення.

На сучасному етапі загально визнано, що прямі інвестиції – важливий ресурс функціонування і розвитку економік, особливо країн, що розвиваються.

Мета статті – проаналізувати особливості, загальні риси й економічні пріоритети залучення міжнародних інвестицій.

Залучаючи іноземних інвесторів, країна з перехідною економікою, як правило, розраховує на:

- зменшення дефіциту платіжного балансу;
- компенсацію загального дефіциту фінансових ресурсів для розвитку економіки та фінансування структурної перебудови, освоєння родовищ корисних копалин тощо;

- збільшення обсягів виробництва, створення нових експортоорієнтованих виробництв;

- збільшення внутрішнього попиту на товари виробничого призначення. Цей чинник спрацьовує не завжди, оскільки чим менш розвиненою є економіка країни-реципієнта, тим більшу кількість матеріалів і комплектуючих схильний імпортувати інвестор. Під час реалізації інвестиційного проекту, як правило, зростає імпорт інвестиційних товарів;

- збільшення доходів бюджету, підприємців та населення. Зазначений чинник можна вважати дійсним, якщо приплив іноземних інвестицій не веде до витіснення національних товарів і капіталів із внутрішніх ринків, скорочення кількості робочих місць;

- зменшення потреби в імпорті. Виконання іноземними інвестиціями такої функції потребує спеціального державного регулювання. Для цього продукція підприємства повинна бути орієнтованою переважно на реалізацію на внутрішньому ринку;

¹ Програма сприяння залученню інвестицій у місто Львів на 2011-2013 роки // <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

впровадження нових технологій виробництва, ввезення та освоєння нової техніки й устаткування;

активізацію конкуренції на внутрішньому ринку, диверсифікацію та вдосконалення методів і форм конкуренції. Таке міркування є прийнятним лише в разі залучення до країни виробника такої продукції, ринок якої в країні є монополізованим. Спроби налагодження конкуренції за рахунок залучення торговельного капіталу й імпорту відповідної продукції в нерозвиненій економіці ведуть здебільшого до придушення національного виробництва;

запровадження сучасних методів управління, здобуття нових знань у сфері маркетингу, менеджменту, збагачення кадрового потенціалу управлінського та фахового персоналу, підвищення правової й управлінської культури ведення бізнесу;

удосконалення загальних управлінських знань і технологій з урахуванням специфічності ситуації у країні. Працюючи в країні іноземна виробнича або інвестиційна компанія змушена пристосовувати методики тактичного й стратегічного управління, які вона застосовує, до специфіки даної країни. На жаль, процеси пристосування знаходяться здебільшого у зародковому стані, і національні компанії змушені одночасно оволодівати потрібними знаннями у "стандартному" вигляді та пристосовувати їх до специфічних умов;

прискорення розвитку слаборозвинених територій. Зокрема, з цією метою можна застосовувати механізм спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку;

полегшення інтеграції країни до міжнародного співтовариства. "Популярність" країни серед інвесторів, насиченість фондового ринку капіталами нерезидентів зумовлює більш зважене та поважливе ставлення до країни на міжнародній арені. Залучення великих інвесторів дає змогу одержувати в їхній особі своєрідну "протекцію" в національних і наднаціональних організаціях, входження до економічних та політичних об'єднань тощо.

Цілями залучення іноземних інвестицій в економіку України є: структурна перебудова агропромислового комплексу; сприяння досягненню сучасного технічного рівня розвитку на основі нових технологій; збільшення обсягів експортного потенціалу України; подолання залежності економіки від імпорту; створення виробництв із використанням місцевих природних ресурсів; сприяння розвитку приватного сектору.

Розширення обсягу виробництва в секторі з іноземною участю, що супроводжується підключенням до нього місцевих субпостачальників, сприяє розгортанню сполучених галузей. У результаті прискорюється ріст приймаючої економіки в цілому й виникає додатковий попит на кваліфіковану робочу силу, інженерів і вчених.

Здійснюючи імпортозаміщення, іноземний сектор здатний насичувати приймаючу економіку гостродефіцитною оригінальною продукцією, призначеною для модернізації її виробничої бази; він також уможливорює формувати сучасну модель споживання, захочувати конкуренцію, привносити й удосконалювати ринкові методи господарювання в країнах з економікою перехідного періоду. До того ж залучення іноземних фірм, що працюють на експорт, веде до збільшення експортних доходів країни-реципієнта. Зростає внесок таких доходів у приріст її ВВП¹.

В умовах ринкового трансформування економіки України дуже гострою є потреба в значних іноземних інвестиціях. Для більшості країн з перехідною економікою ефективно використаний іноземний капітал стає ключовим фактором їх розвитку. Звичайно, залучення іноземних інвестицій відіграє важливу роль і в структурі пріоритетів української економіки.

Україна потенційно може бути однією з провідних країн по залученню іноземних інвестицій. Цьому сприяє: її величезний внутрішній ринок; порівняно кваліфікована й водночас дешева робоча сила; вигідне географічне розташування країни; наяв-

¹ Програма сприяння залученню інвестицій у місто Львів на 2011-2013 роки // <http://www8.city-adm.lviv.ua>.

ність на ринку високоякісної і недорогої сировини, дешеві сільськогосподарські ресурси; значні промисловий та аграрний потенціали країни.

Проте притоку в інвестиційну сферу іноземного й приватного національного капіталу перешкоджають такі фактори, як¹:

часті та непередбачувані зміни у законодавчому забезпеченні інвестиційної діяльності взагалі й іноземних інвесторів зокрема. Суб'єкти інвестиційної діяльності повинні мати хоча б мінімальні гарантії стабільності для планування своєї діяльності;

високий рівень корупції вимагає створення такої системи відносин органів влади і бізнесу, яка мінімізує бюрократизм, спростить систему одержання дозволів, ліцензій та ін.;

нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури;

невисока купівельна спроможність більшості населення;

недосконалість податкової системи;

недосконалість в Україні механізмів обслуговування іноземних інвестицій.

Говорячи про проблеми залучення і здійснення інвестицій в Україну, слід зауважити, що ситуація протягом багатьох років залишається складною, незважаючи на всі заяви українських політиків про поліпшення інвестиційного клімату. Більше того, аналіз кроків українського уряду й парламенту у цій сфері дає змогу зробити невтішний підсумок: в Україні існує неформальна політика, спрямована на створення максимально несприятливого інвестиційного клімату².

На нинішній час іноземні інвестори, які все ж наважуються інвестувати в нашу економіку, вимагають законодавчих гарантій. Проте механізм реалізації правових гарантій поки що недостатньо відпрацьований.

Процеси ринкових реформ і структурних перетворень, які відбуваються в нашій дер-

жаві, вимагають значних капітальних вкладень.

Питання пошуку й залучення в її господарський комплекс фінансово-матеріальних ресурсів набувають особливої актуальності внаслідок необхідності оновлення діючих виробничих потужностей та основних фондів у більшості сільськогосподарських підприємств, вирішення завдань впровадження новітніх технологій, освоєння нових конкурентоспроможних видів продукції, нарощування потенціалу й створення нових робочих місць. В умовах вкрай обмежених внутрішніх можливостей для фінансування економічних проектів великого значення надається активнішому використанню інвестицій.

Істотною перешкодою на шляху до залучення та ефективного використання іноземних інвестицій є нерозвинена інфраструктура. З метою удосконалення шляхів надходження зарубіжного капіталу слід створити мережу спеціальних установ як державних, так і недержавних, які займатимуться підготовкою таких фахівців для України, готуватимуть відповідні інвестиційні проекти за міжнародними стандартами. Нині подекуди наші підприємці навіть не можуть чітко сформулювати свої потреби в інвестуванні, грамотно скласти проект чи заявку на одержання іноземної допомоги.

У нашій державі багато робиться для того, щоб значно активізувати процес залучення прямих іноземних інвестицій, багато ще треба зробити в майбутньому, проте іноземні інвестори добре усвідомлюють, що для створення привабливого інвестиційного клімату зі стабільними, несуперечливими та прозорими правовими рамками потрібні роки. Разом із тим можна з упевненістю стверджувати, що багато потенційних фінансових донорів готові до посилення своєї присутності й діяльності в Україні, якщо процеси реформ динамічно продовжуватимуться, якщо буде видно, що держава в особі центральних і місцевих органів виконавчої влади оперативно та цілеспрямовано працює над усуненням згаданих перешкод.

¹ Лихолат С.М. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України /С.М. Лихолат, Н.І. Фляк // Науковий вісник НЛТУ. – 2005. – №15. – С.311-313.

² Стратегія Львова із залучення інвестицій – третя в Європі // Економічна правда. – 2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/4b8291c2c7a4e/>

Залучення інвестицій можна здійснювати різними способами, головні з них¹: створення спільних підприємств; додаткова емісія акцій; залучення коштів міжнародних фінансових організацій; проведення конкурсів, які б передбачали зобов'язання щодо розвитку підприємств.

Досить привабливою є перспектива залучення додаткових коштів за допомогою вторинної емісії акцій. Щоправда, це може стосуватися лише стабільно працюючих виробництв. Такі підприємства можуть емітувати свої цінні папери для поповнення обсягу власних обігових коштів. Такий спосіб залучення інвестицій ще не досить поширений в Україні.

Активно почали працювати на українському ринку міжнародні фінансові установи. Програми надання кредитів українським підприємствам здійснюють Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Фонд №18 Enterprise – фонд сприяння розвитку підприємництва в нових незалежних державах і деякі інші. Вони постійно розширюють сферу своєї діяльності.

Іноземний капітал нині особливо необхідний в тих сферах економіки, активізація яких допоможе вивести її з кризового стану, зняти наростаюче соціальне напруження в суспільстві. Це, насамперед, виробництво продуктів харчування, товарів широкого попиту та послуг, ліків й іншої життєво важливої продукції.

У галузевому розрізі найпривабливішими для іноземних інвесторів і далі залишаються харчова та переробна промисловість сільгосппродукції, а також оптова торгівля й посередництво в торгівлі. При цьому західні компанії вкладають гроші в харчову промисловість, підприємства торгівлі, фінансовий сектор, фармацевтику, бо це дає швидкий оборот капіталу і мінімізує ризики. Привабливим є також інвестування в інфраструктуру бізнес-послуг для обслуговування, на-

самперед, підприємств з іноземними інвестиціями².

У реконструкції та модернізації за участю іноземного капіталу має потребу практично все агропромислове виробництво України, від первинних виробничих процесів у сільському господарстві до випуску кінцевого продукту й доведення його до споживачів. Тут вкрай необхідно підвищити продуктивність і знизити витрати, забезпечити більш глибоку та комплексну переробку первинної сировини з метою значного збільшення виходу кінцевої продукції й підвищення її споживчих якостей. Через технологічну відсталість в агропромисловій сфері економіки щорічно втрачаються мільйони тонн м'яса, не використовується близько половини молочного білка, гине 40% овочів і фруктів. У величезних кількостях витрачається або нерационально використовується вирощена зернова продукція.

Зниження втрат сільськогосподарської сировини та поглиблення її переробки стосується тих сфер, де за участю іноземного капіталу можна в короткі строки одержати значний економічний ефект, зокрема створення порівняно невеликих підприємств, що не потребують великих вкладень і забезпечують швидку окупність початкових витрат при невисокому ступені ризику для іноземних інвесторів. Бажана участь іноземного капіталу й у переведенні агропромислового виробництва на сучасну технологічну базу, в тому числі з використанням потужного науково-технічного та виробничого потенціалу оборонних галузей, що підлягають конверсії.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну на 1 січня 2011 року становив 44 млрд 708,0 млн дол, що на 11,6% більше за обсяг інвестицій на початок 2010 року, та з розрахунку на одну особу становив 978,5 дол. Про це повідомила Державна служба статистики України.

Інвестиції надійшли зі 125 країн світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які

¹ Фоміна К. Особливості інвестування в Україну / К.Фоміна // Правовий тиждень. – 2009. – № 32.

² Артемова Н.В. Залучення іноземних інвестицій до економіки України: автореф. дис. / Н.В. Артемова. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2004/fem/artemova/diss/index.htm>.

припадає понад 82% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр – 9 млрд 914,6 млн дол, Німеччина – 7 млрд 076,9 млн, Нідерланди – 4 млрд 707,8 млн, Російська Федерація – 3 млрд 402,8 млн, Австрія – 2 млрд 658,2 млн, Франція – 2 млрд 367,1 млн дол, Сполучене Королівство – 2 млрд 298,8 млн дол, Швеція – 1 млрд 729,9 млн дол, Британські Віргінські Острови – 1 млрд 460,8 млн та Сполучені Штати Америки – 1 млрд 192,4 млн дол.

Україна в теперішній час знаходиться на шляху всебічних економічних перетворень, а за таких умов налагодження стабільного інвестиційного процесу є справою особливого значення¹.

Для формування політики залучення іноземних інвестицій доцільно уважно аналізувати особливості світового ринку інвестицій, його технологічний потенціал і склад головних учасників.

Першочергову увагу потрібно приділити країнам ЄС, в яких функціонує велика кількість середніх ТНК – потенційних інвесторів. На цьому ринку Україні необхідно взяти курс на максимально швидке адаптування вітчизняного виробництва до економічних реалій сучасного ринку. До останнього часу не знайдено шляхів поліпшення структури торгівлі з Росією (збільшення експорту вітчизняних товарів проти імпорту енергоносіїв). Україна недооцінює потенційні можливості прикордонних держав (Польщі, Білорусі, Словаччини, Болгарії, Угорщини, Румунії, Туреччини, Грузії) в розширенні торговельно-економічних відносин, хоча вони формують великий потенційний ринок збуту української продукції. Україна також має враховувати інтеграційні процеси в країнах Азії².

Основними шляхами подолання державою інвестиційної кризи в галузях економіки є:

¹ Пашник Н.В. Проблеми та шляхи покращення інвестиційного клімату України: наукові конференції / Н.В. Пашник, А.О. Троїцька. – Режим доступу: <http://intkonf.org/pashnik-nv-trotska-ao-problemi-ta-shlvahi-pokraschennva-investitsivnogo-klimatu-ukravini/>.

² Там само.

вдосконалення законодавчої бази у сфері інвестування; підвищення ефективності діяльності антимонопольних органів України;

інвестиційну політику необхідно проводити виходячи із можливостей і потреб розвитку кожного регіону;

реформування української судової системи, яка на даний момент має невисокий рівень довіри серед іноземних інвесторів;

створення автоматизованої інформаційної системи, яка б забезпечила оперативний пошук партнерів;

удосконалення техніки діяльності фондових бірж, банків і страхових компаній України.

Створення ефективної системи залучення іноземних інвестицій потребує, насамперед, формування якісної законодавчої бази. Особливу увагу слід приділити інформаційному забезпеченню залучення іноземних інвестицій як найслабшій ланці у діючому механізмі регулювання цього процесу. Необхідно видавати інформаційні бюлетені й рекламну літературу з проблем іноземного інвестування, створити комп'ютерну мережу для обміну інформацією, систему статистичної інформації.

Доцільно підтримувати інвестиційні проекти, спрямовані на розвиток приватного сектора (насамперед малих і середніх підприємств агропромислового комплексу, які повинні одержати доступ до інвестиційних кредитів та страхування). Можна організувати виставки інвестиційних проектів, створювати контрактові біржі.

Одним із важливих шляхів залучення інвестицій в Україні є вітчизняні й міжнародні інвестиційні фонди. В Європі діє понад двадцять міжнародних інвестиційних фондів із капіталом понад 2 млрд дол. США, які створено з метою здійснення інвестиційної діяльності в основному в постсоціалістичних країнах. Взаємодія вітчизняних і зарубіжних інвестиційних фондів відкриває реальні можливості для нагромадження інвестиційного потенціалу, що потрібний для реформування економіки України. В Україні вже започаткували свою діяльність Фонд підтримки підприємств у нових незалежних країнах,

інвестиційний капітал якому надав Конгрес США через Агентство США з міжнародного розвитку, та фонд «Нью Сенчурі Кепітел Партіерс», який підтримується Корпорацією приватних інвестицій за кордоном¹.

Поряд із тим важливого значення набувають програми реструктуризації банківської системи, оскільки капітал українських банків становить приблизно 10% від ВВП. НБУ має проводити зважену політику з метою підвищення рівня надійності банківської системи України. Необхідно спростити правила залучення інвестицій у країну, які передбачають відкриття місцевих рахунків в українських банках та використання українських посередників².

Інвестиційний потенціал України характеризується високою неоднорідністю, тому інвестиційну політику необхідно проводити виходячи з можливостей і потреб розвитку кожного регіону.

Практика залучення іноземних інвестицій в Україну показує, що розмір іноземних капіталовкладень значно різняться в її регіонах. Так, інвестори віддають перевагу промислово розвинутим та географічно вигідно розташованим регіонам. До них, *наприклад*, належить і Львівська область. У структурі іноземних капіталовкладень, здійснених в регіони України, Львівщина впродовж багатьох років входить до чільної десятки³.

У 2008 році було прийнято обласну програму «Назустріч інвестору», покликану за п'ять років зробити Львівщину інвестиційно привабливішою й забезпечити збільшення припливу прямих іноземних та вітчизняних інвестицій в економіку регіону. Вважаємо, що досягти цього можливо за рахунок поліпшення регуляторного середовища в області, формування єдиної системи комплексного інформаційного обслуговування інвесторів, орієнтації діяльності органів місцевої

влади на першочергове задоволення потреб інвесторів, просування Львівської області на ринках капіталів тощо⁴.

Інвестиційна привабливість Львівщини ґрунтується на наступних факторах: велика ємність потенційного ринку; стратегічно вигідне розташування; розвинута комунікаційна й транспортна інфраструктура; розвинута промисловість.

В області розроблені регіональні проекти щодо залучення іноземних інвестицій⁵: понад три чверті обсягу іноземного капіталу забезпечили партнери з чотирьох країн: Польщі – 302 млн дол. США, Австрії – 143, Кіпру – 121 та США – 70 млн дол. США.

На 1 січня 2011 року найінвестованішою є фінансова діяльність (більше половини від загального обсягу інвестицій), а також операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям (16,7%), торгівля (8,1%), виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (7,2%).

Щодо сільського господарства, то згідно з даними головного управління агропромислового розвитку Львівської ОДА сільське господарство області – одна з провідних галузей виробництва і посідає третє місце після промисловості, транспорту та зв'язку. Його частка в загальному валовому випуску продукції становить 11,6%, зайнято майже 359,7 тис. осіб, або 35,6% населення працездатного віку. Тому проблема залучення інвестицій – один із головних чинників виходу сільського господарства з критичного стану й забезпечення конкурентоспроможного виробництва⁶.

Отже, можна константувати, що іноземні інвестиції відіграють значну роль для будь-якої держави незалежно від рівня її економічного розвитку та сприяють економічному зростанню приймаючої економіки на основі ефективнішого використання національних

¹ Фоміна К. Особливості інвестування в Україну / К. Фоміна // Правовий тиждень. – 2009. – № 32.

² Шапошникова О.М. Залучення іноземних інвестицій в економіку України / О.М.Шапошникова, Г.А. Єрьоміна // Экономические науки / Инвестиционная деятельность и фондовые рынки. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/2_0_PRNiT_2007/Economics/23913.doc.htm.

³ Дослідження інвестиційної привабливості. – Режим доступу: <http://www.alpha-amd.com.ua/page17.html>.

⁴ Львів: Залучення інвестиції в дії. – Режим доступу: http://zemregiony.blogspot.com/2008/07/blog-post_6401.html.

⁵ Дослідження інвестиційної привабливості. – Режим доступу: <http://www.alpha-amd.com.ua/page17.html>.

⁶ Нільський І. Шляхи залучення інвестиційного капіталу в аграрне виробництво Львівщини / І. Нільський. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/ChemBiol/Vldau/APK/2009/files/09biblap.pdf>.

ресурсів. При досягненні макроекономічної стабільності, активізації міжнародного економічного співробітництва можливо очікувати підвищення припливу іноземних інвестицій у розвиток економіки.

Стримувальним фактором тут є інвестиційний клімат, який продовжує залишатися несприятливим через економічну нестабільність, високий рівень криміногенності в підприємницькій діяльності, що змушує іноземних інвесторів проводити обережну політику у сфері інвестиційного співробітництва з Україною. Вищеназвані проблеми перевежують такі риси України, як багаті природні ресурси, потужний, хоча й технічно застарілий, виробничий потенціал, наявність

дешевої та кваліфікованої робочої сили, високий науково-технічний потенціал.

Отже, необхідні додаткові заходи щодо зниження дії негативних факторів на стан інвестиційного клімату в Україні. Серед них першочерговими є: вирівнювання економічних показників і боротьба з інфляцією; удосконалення правової бази інвестування; радикалізація боротьби зі злочинністю.

І насамкінець слід відзначити, що інвестиції внутрішні та зовнішні являють собою складний багатоступінчастий механізм, здатний значною мірою збільшити економічний потенціал держави, тому успіх, досягнутий у даній сфері, значною мірою визначає реалізацію всієї реформи взагалі.

Розкрито роль іноземних інвестицій як фактора економічного зростання країни, зокрема сільського господарства.

Раскрыта роль иностранных инвестиций как фактора экономического роста государства, в частности сельского хозяйства.

The role of foreign investments as a factor of the economic growth of the country (particularly agrarian sector) is exposed.

*

**О.Д. РАДЧЕНКО, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

**М.І. ЛАНОВА, старший викладач
Кіровоградський інститут комерції**

Бюджетна підтримка формування фінансових ресурсів переробних підприємств АПК

Діяльність переробних підприємств у ринкових умовах господарювання потребує їхнього фінансового забезпечення, що сприятиме виробництву конкурентоспроможної продукції, підвищенню рентабельності капіталу та виробництва, реконструкції виробничих потужностей, повнішому використанню переваг, які має Україна після вступу до СОТ. Формування фінансових ресурсів передбачає процес фінансування – авансування грошовим капіталом для використання в комерційних цілях і фінансове забезпечення, яке полягає у підтримці фінансовими ресурсами безперервності процесу виробництва. Воно є важливою складовою організа-

ційно-економічного механізму, оскільки формує взаємозв'язок переробних підприємств із суб'єктами зовнішнього середовища, відображає результативність діяльності, є вимірником раціональності споживання фінансових ресурсів – самофінансування, кредитування, оподаткування.

Проблемам механізму фінансування діяльності підприємств АПК приділяють увагу вітчизняні вчені: В.Г. Андрійчук, І.А. Бланк, О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, М.В. Зубець, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, П.А. Стецюк, О.О. Терещенко, Л.Д. Тулуш й ін. Проте з огляду на особливості діяльності переробних підприємств актуальним

ресурсів. При досягненні макроекономічної стабільності, активізації міжнародного економічного співробітництва можливо очікувати підвищення припливу іноземних інвестицій у розвиток економіки.

Стримувальним фактором тут є інвестиційний клімат, який продовжує залишатися несприятливим через економічну нестабільність, високий рівень криміногенності в підприємницькій діяльності, що змушує іноземних інвесторів проводити обережну політику у сфері інвестиційного співробітництва з Україною. Вищеназвані проблеми перевежують такі риси України, як багаті природні ресурси, потужний, хоча й технічно застарілий, виробничий потенціал, наявність

дешевої та кваліфікованої робочої сили, високий науково-технічний потенціал.

Отже, необхідні додаткові заходи щодо зниження дії негативних факторів на стан інвестиційного клімату в Україні. Серед них першочерговими є: вирівнювання економічних показників і боротьба з інфляцією; удосконалення правової бази інвестування; радикалізація боротьби зі злочинністю.

І насамкінець слід відзначити, що інвестиції внутрішні та зовнішні являють собою складний багатоступінчастий механізм, здатний значною мірою збільшити економічний потенціал держави, тому успіх, досягнутий у даній сфері, значною мірою визначає реалізацію всієї реформи взагалі.

Розкрито роль іноземних інвестицій як фактора економічного зростання країни, зокрема сільського господарства.

Раскрыта роль иностранных инвестиций как фактора экономического роста государства, в частности сельского хозяйства.

The role of foreign investments as a factor of the economic growth of the country (particularly agrarian sector) is exposed.

*

**О.Д. РАДЧЕНКО, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

**М.І. ЛАНОВА, старший викладач
Кіровоградський інститут комерції**

Бюджетна підтримка формування фінансових ресурсів переробних підприємств АПК

Діяльність переробних підприємств у ринкових умовах господарювання потребує їхнього фінансового забезпечення, що сприятиме виробництву конкурентоспроможної продукції, підвищенню рентабельності капіталу та виробництва, реконструкції виробничих потужностей, повнішому використанню переваг, які має Україна після вступу до СОТ. Формування фінансових ресурсів передбачає процес фінансування – авансування грошовим капіталом для використання в комерційних цілях і фінансове забезпечення, яке полягає у підтримці фінансовими ресурсами безперервності процесу виробництва. Воно є важливою складовою організа-

ційно-економічного механізму, оскільки формує взаємозв'язок переробних підприємств із суб'єктами зовнішнього середовища, відображає результативність діяльності, є вимірником раціональності споживання фінансових ресурсів – самофінансування, кредитування, оподаткування.

Проблемам механізму фінансування діяльності підприємств АПК приділяють увагу вітчизняні вчені: В.Г. Андрійчук, І.А. Бланк, О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, М.В. Зубець, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, П.А. Стецюк, О.О. Терещенко, Л.Д. Тулуш й ін. Проте з огляду на особливості діяльності переробних підприємств актуальним

є вивчення окремих аспектів формування їхніх фінансових ресурсів. Необхідність проведення дослідження зумовлена потребою систематизації інформації про їх стан і структуру, наявність і використання ресурсного потенціалу, щоб одержати інформацію про процеси, що відбуваються в переробних підприємствах, і, відповідно, сформулювати ефективну аграрну й продовольчу політику.

Мета статті – визначення особливостей фінансування господарської діяльності переробних підприємств АПК та їхньої бюджетної підтримки.

Важливою умовою стабільної діяльності переробних підприємств є безперервний процес модернізації виробництва. Але в багатьох із них зношеність устаткування становить 45% (табл. 1). За 2007-2010 роки вартість основних засобів зросла на 43,4% й у 2010 році становила 81778 млн грн. Введен-

ня в дію основних засобів скоротилося на 20%, що частково спричинено фінансовою кризою, одночасно на 30% зменшилися прямі інвестиції в основний капітал і на 29% зросли іноземні інвестиції. Фінансовий стан більшості підприємств залишається складним, рентабельність досить низька й не перевищує 5%.

За аналізований період спостерігається збільшення обсягів реалізації продукції переробними підприємствами. Так, у 2007 році цей показник становив 109959,9 млн грн, а в 2010 році зріс до 192154,1 млн грн, тобто на 75%. За 9 міс. 2011 року виробництво продукції переробних підприємств зросло на 9,6%¹. Але операційні витрати збільшувалися ще вищими темпами, тому рівень чистого прибутку за аналізований період залишається майже незмінним.

1. Окремі показники розвитку переробних підприємств*, млн грн

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до до 2007 р., %
Основні засоби	57037	65749	73659	81778	143,4
Ступінь зносу, %	45,5	44,1	47,4	45,3	99,6
Введення в дію нових основних засобів	7202	7895	6418	5763	80,0
Інвестиції в основний капітал	11830	13130	10458	8297	70,1
Іноземні інвестиції, млн дол.	1561,2	1685,9	1828,4	1858,7	119,1
Обсяг реалізації продукції	109959,9	139892,4	159550,1	192154,1	174,7
Операційні витрати на реалізацію продукції	-	-	144660,9	180728,7	-
Фінансові результати	3711,3	-5468,6	5856,5	4912,5	132,4
Чистий прибуток (збиток)	2096,8	-6676,0	3510,7	2265,8	108,1
Рівень рентабельності, %	4,7	1,9	5,4	4,5	95,7

* Харчові продукти, напої та тютюнові вироби

Джерело: Статистичний збірник «Промисловість України у 2007-2010 роках» / за ред. Л.М. Овденко. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 308 с.

Слід зазначити, що кредитна, податкова, цінова й інвестиційна політика, недостатня державна підтримка розвитку поставила на межу банкрутства багато переробних підприємств. Їм важко уникнути підвищення цін на продукцію – лише завдяки державній політиці підтримки ціни залишаються на мінімальному рівні. Наприклад, для Кіровоградської області ціни виробників у 2010 році в підприємствах із виробництва м'яса та м'ясних продуктів зросли на 4,2%, що на

7 в.п. менше, ніж у 2009 році. На 4–5,4% подорожчали ковбасні вироби, м'ясо, включаючи субпродукти I категорії, напівфабрикати м'ясні (рис. 1).

Оскільки потужності харчової промисловості не в повній мірі відповідають ресурсам сільськогосподарської продукції, вимогам споживачів на внутрішньому ринку, інтересам розбудови експортного сектора спрямування іноземних інвестицій, вдосконалення технологій землеробства, розвитку тварин-

¹ Монетарний огляд III квартал 2011 року // Бюлетень БНУ http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publ5_u.htm.

ництва, плодоовочевого господарства, здійснення комплексних екологічних програм, тому особливу роль відіграє бюджетна система їх підтримки. Регулюючий вплив держави через бюджет закладається на стадії планування його дохідної та витратної частин. Держава може забезпечити пріоритетний розвиток найефективніших галузей і міжгалузевих виробничих комплексів при розподілі через бюджет не менше як 35% одержаного у виробництві прибутку.

Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами діяльності,

наведені в таблиці 2, показують, що між показниками сільського господарства та переробними підприємствами наявний тісний взаємозв'язок. Так, майже ідентичні показники росту випуску за 2005-2010 роки, – 104%, тоді як загалом по економіці випуск зріс на 140%. Проміжне споживання в аналізованих галузях також знаходиться на однаковому рівні й становить ріст 106% для сільського господарства і 109% для переробної промисловості.

1. Індекси цін виробників на м'ясо та м'ясні продукти¹ (до попереднього місяця, %)

Валова додана вартість за цей же період у сільському господарстві зросла на 104%, а в переробній промисловості – на 83%. Усього по економіці ріст становить 146%. У валовій доданій вартості валовий прибуток для сільського господарства дорівнював 85% у 2005 році та 79% у 2010-му. Для переробної промисловості таке співвідношення у 2005 році становило 35%, а у 2010-му – 36%. По економіці у 2005-2010 роках валовий прибуток дорівнював 43% ВДВ. Така динаміка показує, що у переробній галузі значна частка валової доданої вартості використана на оплату праці – до 62% за аналізований період, тоді як у сільському господарстві – 17-21%, а по економіці – 55%. Податки, пов'язані з виробництвом, у сільському господарстві становили 1,8-0,8% валової доданої вартості за 2005-2011 роки, у переробній промисловості – 3,0-3,6%, по економіці за-

галом – 2,2%. Як бачимо, спостерігається тенденція до зниження рівня оподаткування у сільському господарстві, а оподаткування переробних підприємств вище, ніж по економіці загалом.

Типова класифікація² за видами фінансових ресурсів: прибуток, амортизація основних засобів, грошові надходження, асигнування з бюджету і цільових фондів, кредити стосується й переробних підприємств. Притаманними для них є окремі особливості, спричинені величиною їх бізнесу та державним регулюванням окремих сторін діяльності.

Загальновизнано, що фінансування переробних підприємств напряму залежить від їх взаємовідносини із суб'єктами зовнішнього середовища та формуються під впливом багатьох чинників.

¹ Виробництво та переробка м'яса. Економічна доповідь. Головне управління статистики у Кіровоградській області // www.kirstat.kr.ua.

² Клименко С.О. Регулювання використання капіталу переробних підприємств / С.О. Клименко // Електронний ресурс. Джерело доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_4/Klimenko_410.htm.

2. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності за 2005-2010 рр. (у фактичних цінах, млн грн)

Галузь	Рік	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість	У тому числі			
					оплата праці найманих працівників	інші податки, пов'язані з виробництвом	інші субсидії, пов'язані з виробництвом	валовий прибуток, змішаний дохід
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2005	94801	54259	40542	6887	760	-1597	34492
	2006	98410	57404	41006	8448	468	-2208	34298
	2007	113149	65732	47417	11869	515	-2926	37959
	2008	156072	90924	65148	14330	246	-3174	53746
	2009	157867	92109	65758	14143	720	-966	51861
	2010	194132	111491	82641	17536	718	-1023	65410
2010 у % до 2005		204,8	205,5	203,8	254,6	94,5	-	189,6
Переробна промисловість	2005	399039	312176	86863	53891	2673	-251	30550
	2006	456729	347313	109416	62673	3293	-372	43822
	2007	588203	444775	143428	80946	4118	-1726	60090
	2008	751615	586880	164735	96439	5384	-6878	69790
	2009	628232	486354	141878	81504	4227	-3680	59827
	2010	812068	653585	158483	97401	5600	-2808	58290
2010 у % до 2005		203,5	209,4	182,5	180,7	209,5	-	190,8
Усього (в основних цінах)	2005	995630	607029	388601	216600	8594	-5368	168775
	2006	1182179	708056	474123	268631	10759	-7303	202036
	2007	1565055	930261	634794	351936	13018	-11114	280954
	2008	2072172	1247996	824176	470464	16174	-23272	360810
	2009	1955685	1159204	796481	451343	14854	-16392	346676
	2010	2388289	1434130	954159	540651	18645	-15716	410579
2010 у % до 2005		239,9	236,3	245,5	249,6	217,0	-	243,3

Джерело: Держкомстат України, 1998-2010, <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У нинішній час, через недосконалу нормативно-правову базу в регулюванні фінансово-економічних відносин щодо забезпечення діяльності переробних підприємств, наявні проблеми, до яких належать: недосконале правове поле в регулюванні фінансово-економічних відносин щодо забезпечення діяльності переробних підприємств АПК; недостатня фінансова підтримка переробних підприємств; пасивність держави щодо втручання в процеси ціноутворення, яке б передбачило розв'язання проблем продовольчого забезпечення населення, його соціальний захист і гарантію товаровиробникам збуту їхньої продукції; незначне зростання видатків Державного бюджету України через механізм здешевлення короткострокових та довгострокових кредитів, що вкрай суттєво, оскільки є недоступність кредитних ресурсів через відсутність заставного майна і запровадження простого чи розширеного відтворення та надзвичайно високі відсоткові ставки для переробних підприємств; недовіра банківських установ до строковості у сплаті за кредит переробними підприємствами АПК.

Стан інвестицій в основний капітал переробних підприємств наведено у таблиці 3.

Як видно з даних таблиці 3, формування фінансових ресурсів за рахунок коштів державного бюджету становило 5,5% у 2005 році та 6,3% у 2010-му. Удвічі за ці роки знизився рівень фінансування за рахунок коштів місцевих бюджетів – з 4,2 до 2,9%. Власні кошти переробних підприємств залишаються стабільно на рівні 57-55% усіх джерел фінансування, досягши найвищого рівня у 2006 році – 63,3%. Кредити банків у 2010 році становили 13,7% загального рівня інвестування, кошти іноземних інвесторів – 2,3%. Інші кошти зросли на 135% у 2010 році проти 2005-го. Станом на кінець грудня 2011 року кредити, надані в переробну промисловість, за видами валют і строками погашення на виробництво харчових продуктів, напоїв усього становили 36,811 тис. грн, у тому числі за строками: до 1 року – 13,625, від 1 року до 5 років – 18,440, більше 5 років – 4,746 тис. грн.

3. Інвестиції в основний капітал переробних підприємств за джерелами фінансування у фактичних цінах, млн грн

Показники	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.*	2010 р. до 2005 р., %
Усього	93096	125254	188486	233081	151777	150667	161,8
у т. ч. за рахунок:							
коштів державного бюджету	5077	6846	10458	11576	6687	9479	186,7
коштів місцевих бюджетів	3915	5446	7324	9918	4161	4357	111,3
власних коштів підприємств та організацій	53424	72337	106520	132138	96019	83997	157,2
кредитів банків та інших позик	13740	19406	31182	40451	21581	20611	150,0
коштів іноземних інвесторів	4688	4583	6660	7591	6859	3429	73,1
інших джерел фінансування	12252	16636	26342	31407	16470	28794	235,0

* Без ПДВ.

Динаміка кредитування підприємств агропромислового комплексу наведена у таблиці 4. За даними таблиці видно, що за період 2005-2010 рр., стан кредитування підприємств значно погіршився. У 2010 році кількість підприємств, що залучили кредити, склала лише 17% рівня 2005 року. Для переробних підприємств цей показник дещо вищий – 32%. Питома вага переробних підприємств у загальній кількості підприємств АПК, що залучали пільгові кредити незначна – 3-5 % за весь аналізований період. Обсяги наданих кредитів залишаються стабільними у 2010 році у порівнянні з 2005 роком, але довгострокові мають явну тенденцію до зниження. Бюджетні програми залучення кредитів підприємствами АПК за роками залежать від розмірів видатків бюджету на ці цілі, але залишаються стабільними, державна підтримка за цим напрямом

має за мету формування інституційної основи державного регулювання галузі. Тенденція залучення кредитів на 100 грн компенсації має чітко виражену тенденцію до скорочення – з 1838 грн у 2005 році скоротилась до 232 грн у 2010 році.

Згідно з даними служби казначейства¹, фактичні надходження до Зведеного бюджету станом на 01.01.2012 року по харчовій промисловості та переробленню сільськогосподарських продуктів склали 34915,4 млн грн, що на 16,4% вище рівня 2011 року. З цих надходжень за вказаний період на ПДВ припадає 6720,8 млн грн, або на 28,9% більше рівня попереднього року, на акцизний збір – 22296,1 млн грн, або на 15,1% більше рівня 2011 року та податок на прибуток 2868,6 млн грн, або на 7,6% більше рівня 2011 року.

4. Динаміка кредитування підприємств агропромислового комплексу України за 2005-2010 рр., млн грн

Показники	Роки						2010 р. до 2005 р., %
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Кількість підприємств, які залучили кредити	13044	14708	9785	9409	2231	2238	17,16
В т.ч. які залучили пільгові кредити - всього	10870	12257	8065	7841	824	609	5,60
з них – сільгосппідприємства	10281	11644	7258	7564	548	422	4,10
переробні підприємства АПК	589	613	807	277	247	187	31,75
Питома вага переробних підприємств у загальній кількості, %	5	5	10	4	3	3	60,00
Обсяги наданих кредитів – всього	10400	12701	11599	20053	5800	10134	97,44
з них: короткострокові	6656	8016	6238	10293	3970	7045	105,84
довгострокові	3744	4685	5361	9760	1830	1671	44,63

¹ Зведений та державний бюджет // www.minagro.gov.ua/

Отримано пільгових кредитів – всього	7647	7800	7755	15131	2600	1442	18,86
з них: короткострокові	4835	3203	5505	9008	2200	615	12,72
довгострокові	2812	3843	2250	3722	400	751	26,71
Передбачено коштів в державному бюджеті – всього	416	320	658	1347	1240	600	144,23
Фактично компенсовано з бюджету - всього	416	320	551	1022	619	621	149,28
Залучено пільгових кредитів на 100 грн компенсації кредитних ставок (грн)	1838	2335	1407	1481	786	232	12,62
Рівень повернення кредитів, %	75	77	87	78	72	76	101,33

Джерело: розроблено за даними НБУ України <http://www.bank.gov.ua/>

Для підприємств Кіровоградської області¹ фінансування інвестиційної діяльності за джерелами та видами промислової діяльності у 2010 році по виробництву харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів всього становило 608852,4 тис. грн, з них власні джерела – 532711,7 тис. грн, кредитів – 75910,7, інших джерел – 230,0 тис. грн. Інноваційні витрати за напрямками діяльності були наступними: внутрішні НДР – 3363,6 тис. грн, зовнішні НДР 4985,0, придбання машин та обладнання і програмного забезпечення – 509116,2, інші зовнішні знання – 15187,7, інші цілі – 76199,9 тис. грн. За 9 місяців 2010 року у підприємства з виробництва м'яса та м'ясних продуктів спрямовано 9 млн грн, що становило 5,5% інвестицій в основний капітал, спрямованих у виробництво харчових продуктів та напоїв, і 1,8% – у промисловість. Обсяги капіталовкладень у підприємства даного виду діяльності порівняно з відповідним періодом минулого року зросли у 2,5 рази.

При загальній тенденції до зростання обсягів фінансової підтримки аграрного сектору економіки з боку держави протягом останніх років має місце недофінансування державних програм та неефективне використання наданих коштів, що свідчить про відсутність ефективної бюджетної підтримки, зокрема, недосконалість механізмів розподілу на надання бюджетних асигнувань, наслідками якої є відсутність необхідного розміру асигнувань у переробні підприємства АПК.

Державна підтримка фінансових ресурсів переробних підприємств АПК здійснюється за напрямками: вдосконалення нормативно-правової бази через вирівнювання умов гос-

подарювання різних організаційно-правових форм і фінансово-кредитна підтримка через окремі бюджетні програми. Створення концепції оптимального формування фінансових ресурсів повинно відбуватися одночасно за цими двома напрямками відповідно до довготривалих перспектив розвитку переробної галузі. До питань фінансування переробних підприємств АПК варто підходити комплексно, оскільки кожне підприємство має розвиватися заданими темпами. Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення діяльності переробних підприємств має трансформуватися, постійно адаптуючись до завдань, які висуває ринкова економіка. При цьому важливим є те, що соціальний і відтворювальний потенціали будь-якого переробного підприємства зосереджений у тісному взаємозв'язку з розвитком ринкових відносин, власними та залученими фінансовими ресурсами і обсягом та якістю переробленої сільськогосподарської сировини.

Отже, фінансове забезпечення переробних підприємств АПК слід здійснювати через досконале налагодження функціонування організаційно-економічного механізму, що можливе через нижченаведені елементи: інтеграція й поділ елементів організаційно-економічного механізму як організаційної, так і економічної підсистем, що дає змогу переробним підприємствам управляти системою; дотримання всіх принципів організаційно-економічного механізму, бо саме через організацію фінансового забезпечення відбувається вибір рішень щодо оптимальних форм фінансування переробних підприємств; наближення й освоєння організаційно-економічного механізму для прийняття не лише управлінських рішень, які б макси-

¹ Виробництво та переробка м'яса. Економічна доповідь. Головне управління статистики у Кіровоградській області // www.kirstat.kr.ua.

мально враховували всі чинники переробних підприємств АПК, а й компромісних; пошук нових внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування.

Використовуючи різноманітні методи дії, державна підтримка підприємствам перероб-

ної промисловості має здійснюватися за напрямами: кредити на закупівлю сільськогосподарської сировини; інвестиційні кредити; бюджетні кредити на лізинг та інвестиційні проекти.

Розкрито окремі проблеми формування фінансових ресурсів переробних підприємств. Проведено аналіз їх виробництва, реалізації, прибутковості та стану основних засобів. Досліджено окремі аспекти ролі бюджетного фінансування в інвестиціях в основний капітал, визначено його недоліки і шляхи усунення.

Раскрыты отдельные проблемы формирования финансовых ресурсов перерабатывающих предприятий. Проведен анализ их производства, реализации, прибыльности и состояния основных средств. Исследованы отдельные аспекты роли бюджетного финансирования в инвестициях в основной капитал, определены его недостатки и пути устранения.

The separate problems of forming of financial resources of processing enterprises are exposed. The analysis of their production, realization, profitability and state of basic facilities is conducted. The separate aspects of role of the budgetary financing in investments in the fixed assets are explored, its drawbacks and ways to solve them are pointed out.

*

Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, в.о. доцента
Закарпатська філія Київського славістичного університету

Інвестиційний розвиток харчової промисловості Закарпаття

Харчова промисловість – одна з найважливіших галузей агропромислового комплексу Закарпатської області. Перспективи інтенсивного функціонування переробної сфери АПК пов'язуються із формуванням інноваційної моделі її економічного розвитку. З урахуванням світових інтеграційних процесів ця складна й багатомірна проблема відзначається пріоритетною актуальністю для харчової промисловості регіону, адже розвиток сучасних тенденцій харчо-промислового виробництва за змістом відповідає параметрам, властивим динамічно-інтенсивному типу економічного зростання на основі інновацій вже не один десяток років.

Необхідною передумовою досягнення стабільних темпів економічного зростання в харчовій промисловості Закарпатської області, високої якості та конкурентоспроможності продукції є створення такої матеріально-технічної бази, яка б за своїм техніко-технологічним рівнем відповідала європейським стандартам. Однак, незважаючи на те, що окремі галузі харчової промисловості (виноробна, коньячна, кондитерська, вироб-

ництво соків і безалкогольних напоїв, мінеральної води) вийшли в лідери за темпами модернізації виробництва, технічний рівень значної кількості харчових та переробних підприємств не відповідає вимогам сьогодення. Лише 20 % активної частини виробничих фондів регіону має сучасний європейський рівень, питома вага застарілої техніки, яка потребує невідкладної заміни, становить майже 35 %.

Спрацьованість активної частини основних засобів у різних галузях харчової промисловості – 65 %, середній термін служби їх перевищує норматив у 4-5 разів, а коефіцієнт відновлення нижче нормативного у 6-7 разів. Потреба в найважливіших видах обладнання задовольняється на 45 %.

Інвестиції є основою відтворення виробничого потенціалу підприємств харчової промисловості. Однією з головних причин техніко-технологічної відсталості харчової промисловості Закарпаття є уповільнення і невпорядкованість інвестиційних та інноваційних процесів у більшій частині підприємств цієї галузі.

мально враховували всі чинники переробних підприємств АПК, а й компромісних; пошук нових внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування.

Використовуючи різноманітні методи дії, державна підтримка підприємствам перероб-

ної промисловості має здійснюватися за напрямами: кредити на закупівлю сільськогосподарської сировини; інвестиційні кредити; бюджетні кредити на лізинг та інвестиційні проекти.

Розкрито окремі проблеми формування фінансових ресурсів переробних підприємств. Проведено аналіз їх виробництва, реалізації, прибутковості та стану основних засобів. Досліджено окремі аспекти ролі бюджетного фінансування в інвестиціях в основний капітал, визначено його недоліки і шляхи усунення.

Раскрыты отдельные проблемы формирования финансовых ресурсов перерабатывающих предприятий. Проведен анализ их производства, реализации, прибыльности и состояния основных средств. Исследованы отдельные аспекты роли бюджетного финансирования в инвестициях в основной капитал, определены его недостатки и пути устранения.

The separate problems of forming of financial resources of processing enterprises are exposed. The analysis of their production, realization, profitability and state of basic facilities is conducted. The separate aspects of role of the budgetary financing in investments in the fixed assets are explored, its drawbacks and ways to solve them are pointed out.

*

Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, в.о. доцента
Закарпатська філія Київського славістичного університету

Інвестиційний розвиток харчової промисловості Закарпаття

Харчова промисловість – одна з найважливіших галузей агропромислового комплексу Закарпатської області. Перспективи інтенсивного функціонування переробної сфери АПК пов'язуються із формуванням інноваційної моделі її економічного розвитку. З урахуванням світових інтеграційних процесів ця складна й багатомірна проблема відзначається пріоритетною актуальністю для харчової промисловості регіону, адже розвиток сучасних тенденцій харчо-промислового виробництва за змістом відповідає параметрам, властивим динамічно-інтенсивному типу економічного зростання на основі інновацій вже не один десяток років.

Необхідною передумовою досягнення стабільних темпів економічного зростання в харчовій промисловості Закарпатської області, високої якості та конкурентоспроможності продукції є створення такої матеріально-технічної бази, яка б за своїм техніко-технологічним рівнем відповідала європейським стандартам. Однак, незважаючи на те, що окремі галузі харчової промисловості (виноробна, коньячна, кондитерська, вироб-

ництво соків і безалкогольних напоїв, мінеральної води) вийшли в лідери за темпами модернізації виробництва, технічний рівень значної кількості харчових та переробних підприємств не відповідає вимогам сьогодення. Лише 20 % активної частини виробничих фондів регіону має сучасний європейський рівень, питома вага застарілої техніки, яка потребує невідкладної заміни, становить майже 35 %.

Спрацьованість активної частини основних засобів у різних галузях харчової промисловості – 65 %, середній термін служби їх перевищує норматив у 4-5 разів, а коефіцієнт відновлення нижче нормативного у 6-7 разів. Потреба в найважливіших видах обладнання задовольняється на 45 %.

Інвестиції є основою відтворення виробничого потенціалу підприємств харчової промисловості. Однією з головних причин техніко-технологічної відсталості харчової промисловості Закарпаття є уповільнення і невпорядкованість інвестиційних та інноваційних процесів у більшій частині підприємств цієї галузі.

Велику увагу проблемам, пов'язаним з інвестиціями, у своїх наукових працях приділяють багато вчених, серед яких: В.М. Яценко, І.Р. Юхновський, Д.Ф. Крисанов, О.Б. Смаглій, М.Ю. Коденська, О.В. Мертенс, П.Т. Саблук, В.К. Савчук, П.А. Стецюк та ін. Проте не всі питання цієї сфери до кінця вирішені, особливо на регіональному рівні. Мета статті – розглянути пріоритетні напрями інвестування інноваційних процесів і забезпечення залучення й ефективне використання всіх можливих джерел надходження коштів.

Щодо інвестицій у харчову промисловість, то слід відзначити, що багато науковців під ними розуміють довгострокові вкладення коштів із метою створення нових і модернізації діючих підприємств, освоєння нових технологій та видів техніки, що забезпечують збільшення прибутків підприємств харчової промисловості. Але інвестування капіталу можливе й у такі фінансові інструменти, як цінні папери (особливо облігації та акції). Тому, на наш погляд, правильним є твердження А.Г. Бидика, який розглядає інвестиції як із фінансового, так і з економічного погляду. Щодо фінансових інвестицій – це всі активи, вкладені в господарську діяльність із метою одержання доходу; з економічного погляду – це витрати на створення, розширення, реконструкцію й технічне переозброєння основного капіталу, а також пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, що залежить від витрат на основний капітал¹.

У Законі України „Про інвестиційну діяльність” інвестиції визначено як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності, в результаті якої створюються прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Нині основні напрями інвестицій у харчову промисловість Закарпатського регіону – це вкладення коштів у рухоме і нерухоме майно; придбання акцій, облігацій, інших цінних паперів; цільові грошові (банківські) вклади; придбання нематеріальних активів; придбання часток у капіталі інших підприємств.

Негативні процеси, пов'язані з оновленням виробничого апарату, тривають вже більше 25 років.

Для згладжування галузевих диспропорцій в інвестиційному забезпеченні харчової промисловості Закарпатського регіону й стимулювання інноваційно-інвестиційних процесів важливо зробити правильний вибір пріоритетних напрямів інвестування та забезпечити залучення й ефективно використання всіх можливих джерел надходження інвестицій.

Відносно галузевих пріоритетів інвестиційної діяльності в регіоні слід зауважити, що вважаємо дискусійними пропозиції деяких авторів про спрямування інвестицій лише для розширення виробничих потужностей підприємств стійких підгалузей харчової промисловості регіону: кондитерської, масложирової, молочної, виробництва соків, безалкогольних напоїв, мінеральної води, виноробної, коньячної. Інвестування в ці галузі забезпечує нині високий і швидкий економічний ефект. Згортання в районах Закарпаття таких видів економічної діяльності, як виробництво тютюнових виробів, молочних продуктів і морозива, переробка м'яса та субпродуктів, виробництво сирів (включаючи бринзу), маргаринової продукції, солі є неприпустимим (табл. 1).

Отже, один із основних показників розвитку харчової промисловості – випуск продукції (у натуральному вимірі) показує, що наслідки економічних негараздів у переробній сфері АПК області ще не подолано. Поряд із позитивними моментами в динаміці абсолютних обсягів виробництва найважливіших видів продукції зберігаються стійкі негативні тенденції.

На нашу думку, з боку держави необхідна широкомасштабна компанія щодо переоснащення виробництв основних видів продукції галузі, що передбачає активний пошук і мобілізацію значних інвестиційних коштів та державну підтримку. Використання нового обладнання й впровадження новітніх високоефективних технологій дасть можливість у короткий термін поліпшити якісні та економічні показники харчових виробництв регіону і вивести їх на лідируючі позиції з погляду їхньої інвестиційної привабливості.

¹ Бидик А.Г. Основні методичні аспекти оцінки інноваційних інвестицій / А.Г. Бидик // Економіка АПК. – 2007. - №4. – С. 68-71.

1. Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за роками*

Продукція	1990	2000	2003	2005	2008	2009	2010
Вироби ковбасні, тис. т	9,5	1,6	1,2	0,8	0,6	0,4	0,3
Виробництво тютюну, тис. т	2,2	0,1	0,1	-	-	-	-
Масло тваринне, т	1,3	0,1	0,03	-	-	-	-
М'ясо, тис. т	29,5	1,2	2,1	1,2	-	-	-
Сир жирний (включаючи бринзу), тис. т	4,3	0,1	0,05	0,05	-	-	-
Продукти кисломолочні, т	3,2	0,2	1,4	1,2	0,4	0,2	0,3
Борошно, тис. т	350,8	29,7	30,8	34,5	29,2	23,5	26,9
Крупа, тис. т	6,8	0,4	0,5	0,4	1,1	0,7	0,8
Маргаринова продукція, тис. т	32,0	0,8	-	-	-	-	-
Олія, тис. т	3,4	0,4	0,2	-	-	-	-
Сіль, тис. т	900,0	246,5	132,3	124,3	0,1	0,3	0,1
Кондитерські вироби, тис. т	18,4	6,9	8,8	8,6	6,4	1,1	0,7
Безалкогольні напої, млн дал	2,3	0,1	1,0	1,0	0,7	0,4	0,3
Вино, млн дал	1,5	0,9	1,5	2,1	2,4	2,0	1,8
Консерви, млн муб	148,8	22,2	98,2	207,6	267,0	224,3	78,6
Мін. вода, млн дал	5,7	4,6	5,6	10,4	14,2	12,9	14,2
Пиво, млн дал	1,6	0,1	0,1	0,2	0,1	2,6	3,2
Корми, млн т	111,5	10,8	8,2	4,8	5,0	5,9	9,4
Шоколад, т	-	-	-	3487,0	5623,0	4307,0	4344,0
Макарони, т	1055,5	955,0	805,0	544,0	293,3	111,8	741,8

* Джерело: Дані Статистичного управління Закарпатської області за 2003 та 2010 р. – Ужгород, 2004, 2011. Власні розрахунки.

Основними джерелами інвестицій у харчову промисловість нині є власні кошти підприємств, іноземний капітал та державні капітальні вкладення (нині останні мають особливе значення) (табл. 2).

Через великі ризики сектор кредитних і банківських послуг не виявляє інтересу до проектів інвестування в таких підгалузях, як

спиртова, виробництво молочних продуктів, олії та тваринних жирів. Внутрішні приватні інвестиції та заощадження населення не відіграють ролі в інвестиційному забезпеченні галузі регіону. Щодо останніх, то характерні для ринкової економіки способи їх трансформації в інвестиції нині в Закарпатській області практично зовсім не реалізуються.

2. Джерела фінансування технологічних інновацій у харчовій промисловості Закарпаття в 2010 році, тис. грн*

Джерело фінансування	Виробництво					Для харчової промисловості в цілому
	готових кормів для тварин	олії та тваринних жирів	напоїв	молочних продуктів і морозива	інших видів продуктів харчування	
Усього	-	-	22,0	-	1791,3	1813,3
У тому числі за рахунок коштів: власних	-	-	22,0	-	1791,3	1813,3
державного бюджету	-	-	-	-	-	-
місцевих бюджетів	-	-	-	-	-	-
позабюджетних фондів	-	-	-	-	-	-
вітчизняних інвесторів	-	-	-	-	-	-
іноземних інвесторів	-	-	-	-	-	-
кредити	-	-	-	-	-	-

* Джерело: Дані Статистичного управління Закарпатської області за 2010 р. – Ужгород, 2011. Власні розрахунки.

Власні ж кошти підприємств харчової промисловості, як відомо, формуються за рахунок їхнього прибутку й амортизаційних відрахувань. Однак протягом останніх років прибутковість галузі в регіоні постійно знижується, а для 35 % підприємств, які останніми роками були збитковими, єдиним власним джерелом інвестування залишаються амортизаційні відрахування. Тому найбільше навантаження у вирішенні інвестиційного забезпечення харчових підприємств за рахунок власних джерел припадає на амортизаційну систему.

Нарахування сум амортизаційних відрахувань регламентує ст. 8. Закону України (згідно з чинним Законом) „Про оподаткування прибутку підприємств”, яка передбачає, „що суми амортизаційних відрахувань включенню до бюджету не підлягають, а також не можуть бути базою для нарахування будь-яких податків та зборів”. У Законі йдеться також про те, що здійснення амортизаційних нарахувань за нелінійною схемою, яка дає змогу в скорочений строк накопичити амортизаційні кошти з відповідним зменшенням податкових платежів. Однак згаданим Законом не передбачені будь-які зобов'язання в разі застосування прискореної амортизації, в результаті чого значна частина підприємств харчової промисловості використовує її, насамперед, на зменшення сплачуваних обов'язкових податків, приховування прибутків, а не на належне оновлення виробничих основних фондів. Вважаємо, що актуальним є посилення державного регулювання і контролю в цій сфері. Амортизаційна політика держави має передбачати надання податкових пільг у вигляді прискореної амортизації лише тим підприємствам харчової промисловості регіону, які забезпечують високі темпи оновлення виробничого процесу й проводять активну інвестиційну діяльність. Вважаємо також, що доцільно переглянути діючі норми прогресивних груп машин і обладнання в напрямі доведення їх до сучасного європейського стандарту, за якими нормативні строки служби такого обладнання в 1,5-2,5 рази нижчі, а також запровадити метод прискореного списання вартості обладнання, яке вводиться в перші роки його експлуатації.

Державні капітальні вкладення нині спрямовуються, головним чином, на відтворення та розвиток матеріально-технічної бази підприємств харчової промисловості регіону, які знаходяться у державній власності, проте незначний обсяг коштів не дає змоги підтримувати виробничі фонди підприємств у належному стані. Нестача бюджетних коштів обмежує роль держави у здійсненні науково-технічної політики в харчовій промисловості Закарпатського регіону.

Настав час для радикальної перебудови інвестиційної політики і в регіоні, оскільки зменшення ролі держави в цьому процесі не було компенсовано можливостями ринкової самоорганізації інвестиційних процесів. З урахуванням діючого ринкового механізму необхідне відновлення державних регулювальних, стимулюючих, контролювальних та інформаційних функцій в інвестиційній діяльності харчової промисловості регіону.

Державне регулювання інвестиційної діяльності має здійснюватися створенням сприятливих умов для її розвитку й через безпосередню участь у ній. До основних важелів державного стимулювання інвестиційної діяльності можливо віднести наступні:

1. Фінансово-кредитні стимули / безпроцентні кредити, пільгові кредити, інвестиційні гарантії, фінансовий лізинг/.

2. Податкове стимулювання /зниження ставки податку, податкові угоди з іншими країнами, злиття податків на реінвестиції, безмитний імпорт обладнання та сировини, прискорена амортизація, податкові кредити/.

3. Стимулювання інфраструктурного забезпечення / надання пільг у користуванні землею й іншими природними ресурсами, надання будівельних споруд у безкоштовне користування або за пільговими цінами, субсидії за користування електроенергією, транспортні гранти, пільги щодо фрахту та інше/.

4. Стимулювання конкретних інвестиційних та інноваційних проектів / цільове фінансування найбільш ефективних соціально значимих проектів, цільове фінансування проектів, спрямованих на підвищення кваліфікації кадрів, поліпшення умов праці, сприяння техніко-економічному обґрунту-

ванню інвестиційних й інноваційних проєктів/.

5. Протекціоністські заходи /тарифні та нетарифні інструменти, захист від постачання морально застарілих технологій і обладнання/.

Поряд із цим державна політика щодо залучення іноземних інвестицій у харчову промисловість повинна мати досконалу систему технічного регулювання безпечності та якості продукції, яка б забезпечувала конкурентоспроможність продукції в умовах глобалізації економіки, жорсткої міжнародної конкуренції й поділу праці.

Ураховуючи підвищення самостійності регіону в здійсненні інвестування розвитку переробних галузей, необхідно визначити регіональні потреби суб'єктів господарювання в інвестиціях і можливості останніх освоїти очікувані їх суми. Метою інвестиційної політики держави та її регіонів є залучення інвесторів до певної території й об'єкта, що здійснюється за допомогою системи конкретних заходів, які в свою чергу сприяють мобілізації інвестиційних ресурсів окремого регіону.

Отже, інвестиційна політика в харчовій промисловості Закарпаття має виходити із стратегічних завдань розвитку агропромислового комплексу регіону і враховувати особливості кожного із підкомплексів та галузей. Вона має бути орієнтована на пайову підтримку з боку держави, реконструкцію й технічне переозброєння на інноваційній основі, створення високоефективних і швидкоореалізовуваних інвестиційно-інноваційних проєктів. Підтримка держави в цьому напрямі повинна здійснюватися переважно активним сприянням функціонуванню ринкових механізмів, оновленню мобільного ринку капіталів регіону та інструментальних інвесторів.

Систематизовано й оцінено позитивні здобутки і негативні наслідки, пов'язані зі входженням інвесторів у вітчизняну харчову промисловість, розкрито можливі напрями залучення інвестицій у регіон.

Систематизированы и оценены позитивные достижения и негативные последствия, связанные с входжением инвесторов в отечественную пищевую промышленность, раскрыты возможные направления привлечения инвестиций в регион.

The positive achievements and negative consequences of investments in domestic food industry are analysed. The guidelines for the attraction of the investments are suggested.

*

Основними завданнями інвестиційної політики у найближчій перспективі мають бути:

формування й ефективне використання (включаючи координування) всіх джерел інвестування;

встановлення оптимального співвідношення участі вітчизняних та іноземних інвесторів;

розширення фінансово-інвестиційних можливостей області у проведенні активної інноваційно-інвестиційної політики, створенні привабливого інвестиційного клімату;

створення мотивацій для довгострокового вкладення інвестицій в оновлення харчової промисловості;

підвищення ролі внутрішніх джерел накопичень для фінансування інвестиційних джерел;

підвищення ролі амортизаційних відрахувань як одного з основних джерел інвестування харчової промисловості;

подолання явищ тінізації, внаслідок чого доходи підприємств Закарпаття не легалізуються, виводяться з господарського обігу, що ускладнює або неможливе їх трансформацію в капітальні інвестиції;

розвиток інвестиційної інфраструктури, що відповідає ринковій економіці;

розвиток ресурсозберігаючого й наукомісткого інвестування;

акумулювання інвестиційних ресурсів для реалізації цілісної сукупності інвестиційних проєктів, що забезпечуватимуть соціально-економічний ефект;

формування й розвиток державного інвестиційного попиту в Закарпатській області;

підтримка сприятливого інвестиційного клімату в стратегічно важливих галузях харчової промисловості області заходами кредитної та податкової політики.

Кредит і кредитна політика: пряма та зворотна залежність

Невід'ємним елементом економічного розвитку та опорою сучасної економіки є кредит. При цьому в розвитку кредитування заінтересовані як одержувачі кредиту, так і його надавачі, оскільки юридичні особи, що володіють вільними ресурсами, тільки завдяки їх передачі позичальнику мають можливість одержати від нього додаткові грошові надходження, а позичальникам без кредитної підтримки неможливо забезпечити швидке й достойне становлення своїх господарств чи підприємств, запровадження інших видів підприємницької діяльності на економічному просторі.

Теоретичне обґрунтування окремих питань кредитної політики, сутності кредитів, їх змісту та ролі у розвитку підприємницької діяльності викладені у працях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, вивченню ролі й завдань і розкриттю сутності кредиту та кредитної політики приділили увагу О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, Є.О. Підгорна, М.Й. Малік, П.А. Стецюк, О.Г. Дмитрієва, Б. Коласс, А.В. Чупіс та ін.

Мета статті – пошук адекватної теоретичної платформи й опрацювання підходів і практичних рекомендацій, спрямованих на визначення сутності кредитів, кредитної політики та їхньої взаємозалежності.

Для підприємств аграрної сфери у зв'язку із сезонністю виробництва кредит необхідний для підтримання безперервності кругообігу фондів, обслуговування процесу реалізації продукції, що особливо важливо в умовах становлення ринкових відносин.

Так, дослідження провідних науковців країни показують, що для здійснення виробничих програм в аграрному секторі 2668 підприємств у 2011 році залучили кредитів на суму 14,9 млрд грн, що в 1,5 раза більше 2010 року. Як і в попередні роки, переважають короткострокові кредити, частка яких

становила 69%, або 10,3 млрд грн (табл.). Із загальної кількості 601 підприємство одержало пільгові кредити на 4,1 млрд грн, банківські ставки кредитування становили від 20 до 22%. Крім того, через програму здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів у регіони спрямовано 624,6 млн грн. Також 114 підприємствам здійснена пролонгація кредитів на загальну суму 770 млн грн¹.

Останніми роками фахівці відзначають дедалі зростаючий вплив кредитної політики банків на розвиток їхньої діяльності та економіки країни в цілому й окремих її сфер.

В економічній науці існує думка, що коли ми говоримо „кредитна” політика, то маємо на увазі, що ця політика співвідноситься з управлінням руху кредиту в усіх його формах і різновидах². Саме тому кредитна політика – це політика як у галузі надання кредиту (кредитування, види позик), так і в галузі його здобуття (позики). Однак вивчення й критичний аналіз опублікованих із даної проблеми методологічних концепцій, методичних підходів і практичних розробок переконують, що багато завдань стосовно теоретичних основ кредиту та кредитної політики, проблем їх практичної реалізації, аналізу конкретного досвіду формування кредитної політики банків при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери в посткризовий період залишаються недостатньо розробленими як у науковому, так і в управлінсько-практичному аспектах.

¹ Безуглий М. Д. Стан, основні тенденції розвитку сільського господарства України протягом 2011 року та напрями розвитку в 2012 році / М.Д.Безуглий, С.М.Кваша // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 3-13.

² Бакстер Норман. Система управління кредитами / Н. Бакстер. – К.: Национальний центр підготовки банківських работников України, 1998. – 394 с.

Стан залучення кредитних коштів підприємствами агропромислового комплексу в 2011 році*

Показник	Сума млн грн
Кількість підприємств, які залучили кредити - всього	2668
у т.ч. пільгові	601
Залучено кредитів – усього	14885,2
У % до одержаних кредитних ресурсів у відповідному періоді 2010 року	147,9
у т.ч.: короткострокових	10268,9
середньострокових	2845,5
довгострокових	1770,7
Із загального обсягу залучено пільгових кредитів	4134,7
у т.ч.: короткострокових	3315,7
середньострокових	705,4
довгострокових	113,7
Обсяги пільгових кредитів, залучених у 2007-2010 роках, за якими фактично одержано компенсацію у 2011 році - всього	6754,3
у т.ч.: короткострокових	2288,9
середньострокових	1994,0
довгострокових	2471,3

* Джерело: Безуглий М.Д. Стан, основні тенденції розвитку сільського господарства України протягом 2011 року та напрямки розвитку в 2012 році / М.Д.Безуглий, С.М.Кваша // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 3-13.

Існують різні погляди на сутність кредиту. У західній економічній літературі під кредитом зазвичай розуміють „... довіра, якою користується особа, що взяла на себе зобов'язання майбутнього платежу, з боку особи, що має право на цей платіж, – тобто довіра, яку кредитор надає боржникові”¹. Це визначення наведено на початку ХХ ст. відомим німецьким економістом В. Лексисом, який, проте, далі спростовує це твердження. Він пише: „...щоденний досвід показує, що кредитори мають по відношенню до платоспроможності боржників більше недовіри, ніж довіри; тому вони вимагають гарантій для забезпечення можливо повнішого захисту своїх інтересів від втрат, пов'язаних із кредитними стосунками. Таким чином, довіра кредитора для природи кредиту вирішального значення не має”².

Виникає питання: що ж розуміється в такому разі під позикою. Відповідаючи на нього, В. Лексис пише: „Позика найпростіша і водночас найбільш загальна форма кредитних операцій”³. На наш погляд, із таким розумінням кредиту й позики складно погодитися, оскільки воно підкреслює лише зовнішній бік кредитних стосунків, не досліджуючи при цьому сутності економічного

явища. У зв'язку з цим ми погоджуємося з думкою А. Трахтенберга, який ще в 1931 році підкреслював, що: а) кредит – це категорія не технічна, а соціальна; б) категорія історично обмежена і в) кредит повинен вивчатися як безперервне явище, що діалектично розвивається.

Пізніше в роботах Ю.Е. Шенгера, В.І. Рибіна, О.І. Лаврушина, І.В. Льовчука та інших авторів детальніше досліджувалися кредитні стосунки, формувалося розуміння кредиту як економічної категорії. „Кредит як економічна категорія – це, безумовно, абстракція, оскільки ми розглядаємо кредит як суспільне явище в цілому безвідносно до особливостей і умов, в яких здійснюється кожна конкретна кредитна операція. Водночас кредит не є аморфним, він стає категорією саме тому, що ввібрав у себе сукупність кредитних операцій, всі загальні риси, властиві стосункам між кредитором і позичальником”⁴. Таким чином, розуміння кредиту як позики (надання коштів або товарів у борг із сплатою відсотків) не протирічить наведеному вище визначенню.

Кредит як економічна категорія проявляє свою сутність, з одного боку, у вигляді сукупності економічних відносин із приводу

¹ Лексис В. Кредит и банки / В. Лексис. – М.: Перспектива, 1993. – С. 5.

² Там само.

³ Там само. – С.7.

⁴ Лаврушин О.И. Кредит как стоимостная категория социалистического воспроизводства / О.И. Лаврушин. – М.: Финансы и статистика, 1989. – С.21.

поворотного руху вартості, а з іншого, – у вигляді позики (позики товарів або коштів). Тому специфіка кредиту як економічної категорії виявляється, як справедливо зазначив О.І. Лаврушин¹, у його суб'єктах, якими є кредитор і позичальник. Рух форми вартості становить внутрішній зміст кредиту.

Отже, модель „кредиту взагалі”, або „кредиту в його чистому вигляді” – це не гола, а наочна абстракція, яка відображає специфічність кредиту як самостійної економічної категорії. Вона є теоретичною абстракцією, яку являє собою конкретно-історичну форму кредиту, а також постійно відтворювану елементарну схему кредитних стосунків. Тому кредитні стосунки, на думку М.А. Косого, яку ми підтримуємо, у низці випадків прямо регулюються об'єктивними економічними законами і відбувається це за допомогою кредитної політики, яка є найбільш гнучким провідником вимог законів і постійно шукає шляхи для максимального їх здійснення у сфері кредитних відносин².

У сучасній вітчизняній банківській практиці немає однозначного розуміння дефініції „кредитна політика”.

„Вироблення й реалізація політики означає інтеграцію організаційних потреб, правил, законів та управлінської філософії. Це сприяє розвитку корпоративної культури. При виробленні політики зміцнюється імідж банку і закладається основа для майбутніх результатів, а також для внутрішнього й зовнішнього аудиту. Потреба в чіткій конкретній політиці зростає у міру розширення, децентралізації та підвищення самостійності банку. Банківська політика, зазвичай, зачіпає основні функції: кредитування, інвестиції в цінні папери й дочірні компанії, витрати на фінансування капітальних вкладень, персонал, внутрішній контроль і фінансове управління. Пропозиції по цих питаннях виробляються так, щоб управляти й співробітниками тих відділів, які вони зачіпають. Вироблення політики часто ґрунтується на галузевій політиці, традиціях і рекомендаціях керівників та ради директорів. Банк також може скористатися допомогою із зовнішніх

джерел. При цьому будь-які зовнішні запозичення мають бути адаптовані до потреб банку. Зазвичай, нові процедури й політика схвалюються радою директорів”³. Аналіз наведених вище визначень кредитної політики дає змогу зробити висновок про неоднозначне трактування цього поняття в сучасній вітчизняній і зарубіжній економічній літературі, у зв'язку з чим виникає необхідність визначити сутність кредитної політики.

На нашу думку, дослідження кредитної політики доцільно вести по двох напрямках – це рівень розвитку, підготовленості, поперше, об'єктивних основ економічного життя для природного використання можливостей кредитної політики як регульовальника грошово-кредитних і розрахункових стосунків банків та їхніх клієнтів, а по-друге, суб'єктивного підходу до розуміння необхідності й можливості використання кредитної політики у розв'язанні реальних проблем економічного життя, у тому числі також запозичення досвіду світової практики і його адаптації до посткризових умов України.

Суб'єктивний підхід до трактування кредитної політики практично повністю виключає необхідність та можливість об'єктивного аналізу в процесі формування і використання кредитної політики, що необхідно через прямі взаємозв'язки кредиту як економічної категорії, його конкретні форми та їхній прояв на практиці в процесі реалізації кредитної політики.

З іншого боку, абсолютизація, перебільшення значущості об'єктивних чинників у процесі формування та реалізації кредитної політики банку, гіпертрофоване підкреслення зв'язків кредитної політики з базисом і визначення останнього базисною надбудовною категорією⁴, як її трактує М.А. Косой, на наш погляд, не відповідає дійсності. Вочевидь, що теоретичні основи розуміння кредитної політики лежать передусім у визначенні сутності таких понять, як „кредит” і „політика”, з'ясуванні їх взаємозв'язків та взаємозумовленості.

¹ Лаврушин О.И. Кредит как стоимостная категория социалистического воспроизводства / О.И. Лаврушин. – М.: Финансы и статистика, 1989. – С.21.

² Косой М.А. Дис. ... канд. экон. наук / М.А. Косой. – М: МФИ, 1983. – С.49.

³ Банковское дело и финансирование инвестиций / [под ред. Н.Брука, Всемирный банк реконструкции и развития]. – т. II, ч. 1, 1995. – С.338.

⁴ Косой М.А. Дис. ... канд. экон. наук / М.А. Косой. – М: МФИ, 1983. – С. 178.

Важливо підкреслити, що теоретичною основою визначення політики взагалі й кредитної політики зокрема є розуміння політики як надбудовної категорії.

Кредит виражає певні суспільні (виробничі) стосунки, що дає змогу трактувати його як базисну економічну категорію. За Марксом: „... сукупність виробничих стосунків становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому зростає юридична і політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільного осмислення”¹.

Досліджуючи міру „об’єктивності” кредитної політики, М.А. Косой доходить до висновку, що „у міру розширення процесу усупільнення виробництва ... змінюються положення кредитної політики у сфері надбудовних структур. Суспільна власність на кредитні ресурси і наявність планомірного зв’язку кредиту з кінцевими виробничими результатами привели до тісного зближення кредитної політики з економічним базисом суспільства. З певною мірою умовності в структурі кредитної політики можна виділити два прошарки: низовий прошарок, безпосередньо пов’язаний з кредитуванням підприємств і організацій, та верхній прошарок, що охоплює регулювання кредитних стосунків між державою і населенням, між двома дружніми класами суспільства, а також міждержавних зв’язків”².

Подібне, по суті справи, двояке відношення до сутності кредитної політики (як надбудовної категорії, з одного боку, і частково базисної, з іншого) викликає багато заперечень. Для їхнього обґрунтування використовуємо метод, що одержав в економічній науці назву методу „від абстрактного до конкретного”, де „процес абстрактного мислення, висхідний від простого до складного, відповідає дійсному історичному процесу”³. Цей метод сповна застосовний до дослідження сутності кредиту і, як результат, кредитної політики. Проте складність само-

го поняття виробничих відносин виявляється на практиці в тому, що одні їхні форми мають найбільш загальний, соціальний характер (наприклад, кредит), інші є конкретнішими формами виробничих відносин (форми кредиту), а треті пов’язані з виробничими відносинами лише побічно, опосередковано (кредитна політика).

Аналіз сутності кредитної політики показав, що політика має продуктивний початок. Кредитна політика банку при обслуговуванні суб’єктів аграрної сфери пов’язана з рухом кредиту за одним із методів його надання. Отже, кредитні взаємини між кредитором і позичальником можуть набувати різних обрисів.

У зв’язку з цим очевидним стає взаємозв’язок базисної й надбудовної категорій (кредит і кредитна політика банку), а також їх субкатегорій (види кредиту та кредитної політики), що набувають конкретного прояву на практиці.

Отже, саме кредит визначає кредитну політику банку, оскільки кредитні стосунки є об’єктивною основою для розробки кредитної політики конкретного банку. Але є і зворотна залежність. Вивчивши інтереси суб’єктів аграрної сфери, їхні потреби, банки можуть точніше формулювати пріоритети кредитної політики у взаєминах із суб’єктами аграрної сфери.

Комплексна розробка теоретичних і практичних питань формування та реалізації кредитної політики банку при обслуговуванні суб’єктів аграрної сфери в посткризовий період є важливою економічною проблемою, розв’язання якої дасть змогу забезпечити запровадження системи комплексного банківського обслуговування суб’єктів аграрної сфери, адекватної сучасній економічній ситуації в Україні, створити механізм для гармонізації цієї системи з міжнародно визнаною практикою обслуговування суб’єктів цієї сфери, а також істотно поліпшити його якість.

☞ Розглянуто сутність кредиту та кредитної політики, їх пряму й зворотну залежність.

☞ Рассмотрена сущность кредита и кредитной политики, их прямая и обратная зависимость.

☞ An article considers the essence of credit and credit policy, their direct and inverse relation are defined.

*

¹ Маркс К. Сочинения в томах / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 13. – М.: Госполитиздат, 1860. – С.6-7.

² Косой М.А. Дис. ... канд. экон. наук. – М: МФИ, 1983. – С. 178.

³ Маркс К. Сочинения в томах. Экономические рукописи / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 46. – Ч.1. – М.: Госполитиздат. – С. 37, 30.

Формування фінансових ресурсів в антикризовому управлінні сільськогосподарським підприємством

Виважене формування фінансових ресурсів посідає важливе місце у забезпеченні матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства, підвищенні ефективності його роботи, зміцненні фінансової стійкості, підтримуванні платоспроможності тощо. В умовах впливу фінансово-економічних криз значення формування фінансових ресурсів особливо посилюється, адже неоптимальна структура капіталу, завищення ціни залучення коштів з окремих джерел та середньозваженої вартості капіталу, неврахування динаміки руху грошових потоків при формуванні плану-графіка оплати боргових зобов'язань можуть унеможливити повноцінну роботу господарюючого суб'єкта й знизити його здатність опиратися негативному впливу дестабілізуючих чинників. З цих причин розв'язання проблеми ефективного формування фінансових ресурсів відіграє важливу роль у забезпеченні антикризового управління сільськогосподарським підприємством.

Підходи, методи і механізми формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств поглиблено досліджують учені-економісти М. Я. Дем'яненко, О. Є. Гудзь, П. А. Стецюк¹ і багато інших. Водночас поширення набуває нині наукове обґрунтування засад переборення негативного впливу фінансово-економічних криз та налагодження ефективної системи антикризового менеджменту, чому присвячені праці С. М. Іванюти, А. І. Пушкаря, А. Н. Тридіда,

А. Л. Колоса, С. К. Рамазанова, О. П. Степаненка, Л. А. Тимашової² та інших. Проте питання щодо оптимізації формування фінансових ресурсів у сільськогосподарських підприємствах в умовах фінансово-економічних криз до кінця не вивчені.

Зокрема, недостатньо досліджень, присвячених аналізу впливу криз на процеси формування фінансових ресурсів, визначенню причин втрати власного капіталу й чинників, які ускладнюють залучення коштів на позикових засадах, обґрунтуванню методів і механізмів активізації процесів формування фінансових ресурсів та оптимізації структури капіталу в умовах фінансово-економічних криз.

Мета статті – виявити особливості та оцінити вплив фінансово-економічних криз на процеси формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств, а також визначити основні засади антикризового управління цими процесами.

Поглиблене дослідження здійснювалося за матеріалами вибіркової сукупності сільськогосподарських підприємств Хмельницької області (56 випадків) у 1995-2011 роках. Вибірка формувалася за принципом випадкового вибору, коли всі одиниці генеральної сукупності мали однакову можливість потрапити до неї. Згідно з інформацією органів статистики, за досліджуваний період фінансово-майновий стан і результати діяльності підприємств вибірки відповідають усередненим значенням по області та Україні в цілому, що дає можливість вивчати

¹ Дем'яненко М.Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика): моногр. / М.Я. Дем'яненко, О.Є. Гудзь, П.А. Стецюк. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2008. – 302 с.; Гудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств / О. Є. Гудзь. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2007. – 578 с.; Стецюк П. А. Стратегія і тактика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія / П. А. Стецюк. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. – 370 с.

² Іванюта С. М. Антикризові заходи в підприємствах АПК / С.М. Іванюта. – Полтава: ПДАА, 2003. – 300 с.; Пушкарь А. І. Антикризове управління: моделі, стратегії, механізми: наукове издание / А.І. Пушкарь, А.Н. Тридел, А.Л. Колос. – Х.: Модель Вселенної, 2001. – 452 с.; Рамазанов С. К. Технології антикризового управління: моногр. / С.К. Рамазанов, О.П. Степаненко, Л.А. Тимашова. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2004. – 192 с.

проблему впливу криз на діяльність сільськогосподарських підприємства, а результати дослідження вважати такими, що репрезентативно відображають генеральну сукупність. Для поглиблення дослідження упродовж аналізованого періоду було виділено чотири часові проміжки, в яких макроекономічна динаміка набувала відмінних тенденцій: 1995–1997 роки, коли відбувалася фінансова дестабілізація внаслідок трансформаційної кризи 1990-х років; 2001–2003 роки – початкова фінансова стабілізація; 2005–2007 роки – стадія найбільшої фінансової стабільності; 2008–2010 роки – виникнення і поширення світової фінансово-економічної кризи та посткризової депресії. Дослідження здійснене з використанням статистичних методів, зокрема розрахунково-конструктивного, середніх і від-

носних величин, дослідження рядів динаміки, аналізу фінансових коефіцієнтів, монографічного.

Встановлено, що перебіг фінансово-економічних криз позначається на діяльності сільськогосподарських підприємств зниженням рентабельності та збитковістю, погіршенням ділової активності, нераціональним формуванням майна, неплатоспроможністю й іншими деструктивними процесами. Разом із тим знижується забезпеченість товаровиробників фінансовими ресурсами і порушується їхня оптимальна структура. Згодом це стає чинником погіршення фінансового стану й результатів господарювання підприємств та посилює негативний вплив фінансово-економічних криз, що наочно підтверджується даними таблиці 1.

1. Вплив рівня фінансової незалежності на фінансовий стан і результати господарювання у досліджуваних сільськогосподарських підприємствах

Показник	Група підприємств за значенням коефіцієнта заборгованості								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Межі коливання коефіцієнта фінансової незалежності	≥ 0,875	0,874-0,750	0,749-0,62	0,624-0,500	0,499-0,325	0,324-0,250	0,249-0,125	0,124-0,000	< 0,000
Усереднене значення коефіцієнта фінансової незалежності	0,93	0,81	0,68	0,55	0,46	0,30	0,17	0,03	-0,12
Значення коефіцієнтів: фінансової стійкості	0,94	0,87	0,73	0,59	0,57	0,35	0,26	0,25	0,21
інвестування	6,27	2,45	2,29	1,69	1,86	1,35	0,65	0,23	-0,68
маневреності власного капіталу	0,55	0,46	0,39	0,22	0,37	-0,39	-0,49	–	–
Частка, %: нерозподіленого прибутку у власному капіталі	35,7	33,0	31,6	23,0	38,2	35,5	-14,4	-71,2	–
операційного прибутку у виручці	26,9	19,5	20,1	8,9	1,2	0,0	-2,8	-3,0	-5,1
Рентабельність, %: активів	22,9	17,8	16,8	11,4	7,9	4,0	-12,9	-8,3	-12,7
операційної діяльності	35,2	25,8	20,6	8,4	3,4	0,0	-6,8	-16,3	-14,9
Достатність (+, -) для фінансування необоротних активів і запасів: власного капіталу	+	+	+	–	–	–	–	–	–
основних джерел	+	+	+	+	+	+	–	–	–

Як бачимо, по мірі втрати сільськогосподарським підприємством фінансової незалежності знижується його фінансова стійкість. Дана тенденція супроводжується погіршенням інвестування і маневреності та відбувається на тлі нераціонального розміщення залучених коштів в активах.

Виявлено, що рівень фінансової незалежності та структура джерел фінансування впливають на платоспроможність і ліквід-

ність підприємств. Зокрема, із погіршенням автономії знижуються коефіцієнти покриття поточних зобов'язань, швидкої й абсолютної платоспроможності, оборотності активів. Проте зв'язок між цими характеристиками фінансового стану недостатньо міцний і вирізняється значною варіативністю по підприємствах вибіркової сукупності. Водночас більш наочними й міцними виявилися взаємозв'язки забезпеченості фінансовими ре-

сурсами та незалежності з ефективністю роботи досліджуваних товаровиробників. Так, зменшення фінансової незалежності супроводжувалося зниженням рентабельності використання активів і операційної діяльності, частки операційного прибутку у виручці. Це цілком логічно, адже, з одного боку, посилення боргового тягаря спричинює сплату частини власних доходів у вигляді відсотка, чим знижує загальну ефективність, а з іншого – низький рівень дохідності ускладнює формування власних фінансових джерел через нестачу тезаврованого прибутку.

Було також виявлено тісний зв'язок криволінійного типу між рівнем концентрації оборотного капіталу на одиницю земельної площі та зміною джерел його фінансування. При цьому підвищення концентрації капіталу супроводжується зростанням частки короткострокових позик у структурі джерел фінансування оборотного капіталу, внаслідок чого підвищується рівень фінансових ризиків, небезпека втрати платоспроможності й фінансо-

вої стійкості, що зумовлює виникнення кризових ситуацій у діяльності підприємств.

У результаті досліджень встановлено, що зміна забезпеченості сільськогосподарських підприємств фінансовими ресурсами в умовах фінансово-економічних криз характеризується двома негативними процесами – ускладненням залучення позикових коштів на вигідних умовах і втратою власних джерел фінансування. Як показують дані таблиці 2, під час трансформаційної кризи й посткризової депресії у 1995–1997 роках переважна частина підприємств менше 20% капіталу залучала на позикових засадах, а максимальна частка заборгованості серед підприємств вибірки у цей період не перевищувала 37,3 % від сукупного розміру фінансових джерел. Важливо те, що майже весь обсяг позикових коштів було залучено через формування кредиторської заборгованості, тоді як короткостроковими кредитами банків періодично користувалися лише два підприємства із досліджених, довгостроковими – у 1995 році одне, а в 1996-1997 – жодного.

2. Розподіл досліджуваних сільськогосподарських підприємств за часткою позикового капіталу в структурі джерел фінансування, %

Рік	Частка позикових джерел у сукупному капіталі, %				
	До 10	10–15	15–20	20–25	Понад 25
<i>У період трансформаційної кризи 1990-х років:</i>					
1995	25,00	36,11	25,00	8,33	5,56
1996	64,87	27,03	5,41	2,69	0,00
1997	32,43	35,14	18,91	5,41	8,11
<i>Після 2000 р.</i>					
<i>На початку фінансової стабілізації:</i>					
2001	29,82	17,54	19,30	17,55	15,79
2002	16,67	25,00	10,42	22,91	25,00
2003	8,51	23,40	10,64	14,90	42,55
<i>У стабільному періоді:</i>					
2005	5,71	25,71	14,29	17,14	37,15
2006	11,11	18,52	11,11	25,93	33,33
2007	15,63	12,50	28,13	18,74	25,00
<i>Під час кризи 2008–2009 рр. та у наступні роки:</i>					
2008	11,07	10,58	32,01	28,27	18,07
2009	14,37	11,15	31,23	27,83	15,42
2010	18,04	12,32	31,23	28,18	10,23
2011	16,05	13,95	29,41	28,45	12,14

Хоча низький рівень заборгованості зазвичай свідчить про достатню фінансову незалежність досліджуваних підприємств, їх-

ню фінансову стійкість та переважання у структурі фінансових джерел власного капіталу, у даному разі виявлені тенденції не

слід оцінювати позитивно. Адже скорочення обсягу позикових джерел фінансування у 1990-х роках було виключно наслідками фінансової кризи, нестачі кредитних ресурсів, низької кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств і недовіри з боку кредиторів. Кредити не надходили у сільське господарство на тлі яскраво вираженої нестачі власних коштів. За таких умов підприємства не могли поновлювати діяльність у необхідних обсягах та поступово втрачали фінансову стійкість навіть за умов високого рівня фінансової незалежності.

На початку періоду фінансової стабілізації ситуація кардинально змінилася. З 2001 року 52,6% досліджуваних підприємств більшу частку фінансових ресурсів залучили на позикових засадах, 2002-го – у 58,3%, 2003 року – у 68,3%. Проте жодне з них у 2001 році не змогло одержати довгостроковий банківський кредит, а короткострокові кредити було надано 38,9% підприємств лише завдяки запровадженню активної державної підтримки. З 2002 року кредитна ситуація поліпшується – від 2,8 до 34,3% підприємств упродовж наступних шести років користувалися довгостроковими кредитами, від 36,8 до 59,3% – короткостроковими. При цьому у 2005-2007 роках близько 70% підприємств залучали більшу частку фінансових ресурсів на позикових засадах.

Такі тенденції стали результатом не лише підвищення кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств, активізації банківського кредитування та оптимізації сис-

теми розрахунків із відстроченням оплати одержаних аграріями товарів і послуг. Вагомим чинником зростання частки позикових джерел фінансування стала втрата сільськогосподарськими підприємствами власного капіталу. Як видно з даних таблиці 2, на початку періоду фінансової стабілізації стрімко (від 15,79 до 42,55%) зростала частка підприємств, в яких сума позикових коштів перевищувала суму сукупних джерел фінансування, тобто вартість усього майна. По суті це підприємства, які перебували у стадії комерційного банкрутства і в яких обсяг накопичених на балансі непокритих збитків був настільки значним, що перевищив вартість власного капіталу, призвівши до цілковитої втрати останнього. Від визнання факту банкрутства в юридичному порядку такі підприємства рятував лише запроваджений мораторій на визнання сільськогосподарських товаровиробників банкрутами у провадженнях справ про неплатоспроможність. Хоча стабільна макроекономічна ситуація у подальшому й уможливила знизити рівень збитковості та скоротити частку підприємств із від'ємним значенням власного капіталу.

Упродовж 90-х років частка підприємств з непокритими збитками у складі власного капіталу зростала і в 2001 році склала 56,9% (табл. 3). У цілому макроекономічна стабільність сприяла поглибленню диференціації збиткових і прибуткових підприємств та зростанню частки останніх, тоді як криза в економіці з часом призводила до зворотних процесів.

3. Розподіл досліджуваних сільськогосподарських підприємств за часткою нерозподіленого прибутку у власному капіталі, %

Рік	Частка нерозподіленого прибутку у власному капіталі, %		
	менше 0 (наявний збиток)	0 – 10	понад 10
У період трансформаційної кризи 1990-х років:			
1995	0,00	58,33	41,67
1996	0,00	100,00	0,00
1997	0,00	100,00	0,00
На початку фінансової стабілізації:			
2001	56,90	18,96	24,14
2002	45,83	10,41	43,75
2003	36,17	8,51	55,32

У стабільному періоді 2005	20,00	5,71	74,29
2006	37,04	7,41	55,56
2007	21,88	9,38	68,75
Під час кризи 2008–2009 рр. та у наступні роки: 2008	21,15	9,69	69,17
2009	15,27	20,63	64,10
2010	13,00	18,47	68,53
2011	11,58	19,22	69,20

Антикризове управління сільськогосподарським підприємством має ґрунтуватися на визначених особливостях впливу фінансово-економічних криз на процеси формування фінансових ресурсів. Зокрема реалізація антикризових заходів має бути подовженою. Адже результати дослідження показали, що у цілому фінансово-економічні кризи, які спричиняють дестабілізацію процесів формування фінансових ресурсів, є тривалими.

На різних стадіях економічної динаміки спрямованість та інтенсивність антикризових заходів мають вирізнятися, оскільки проблеми щодо формування фінансових ресурсів можуть започатковуватися у періоди макроекономічних криз, а проявлятися у найбільш гострій стадії значно пізніше, коли економіка країни стабілізується. У такому разі вони спочатку пов'язані зі складністю щодо залучення коштів із різних джерел, а згодом – з нераціональним їх розміщенням в активах. Крім того, фінансові проблеми можуть проявлятися як різким скороченням позикового фінансування, так і, навпаки, надмірним зростанням боргового тягаря. При цьому чергування у часі різних проявів кризи взаємозв'язане та є елементами одного й того самого процесу. У такому разі одна фаза кризи зумовлює виникнення через певний проміжок часу іншої, по суті протилежної фази.

Антикризові заходи можуть бути універсальними для багатьох товаровиробників, адже проблеми із формування фінансових ресурсів не мають чітко вираженої територіальної специфіки і значною мірою не залежать від розміщення виробництва. Поряд із тим вони мають одночасно спрямовуватися

на підвищення ефективності господарювання, оскільки проблеми фінансування позначаються на рівні рентабельності й часто стають як причиною погіршення останньої, так і наслідком.

Антикризове управління має підкріплюватися активною державною підтримкою, адже формування фінансових ресурсів значною мірою залежить не тільки від кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств, а й від ситуації на фінансовому і кредитному ринках та інших зовнішніх умов, що некеровані з боку менеджменту товаровиробників.

За результатами проведеного дослідження зроблено *висновок*, що вплив фінансово-економічних криз на процеси формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств значно детермінований у часі. У періоди макроекономічних криз зазвичай швидко проявляється і за тривалістю збігається з часом стагнації кредитного ринку, характеризується неспроможністю сільськогосподарських підприємств залучати позикові кошти на фінансування поточних потреб. На початку макроекономічної стабілізації характер кризи змінюється, структура джерел фінансування вирізняється дисбалансом власних та позикових джерел, надмірним зростання боргового тягаря на тлі втрати власного капіталу. Проблеми формування фінансових ресурсів не мають територіальної специфіки, вирізняються інертністю суттєво впливають на ефективність господарювання. Ці особливості слід враховувати при визначенні засад антикризового управління сільськогосподарським підприємством. Водночас реалізація антикризових заходів із метою активі-

зації формування фінансових ресурсів потребує активної державної підтримки.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у необхідності обгру-

нтування засад державної підтримки фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників.

Обгрунтовано підходи до формування фінансових ресурсів в антикризовому управлінні сільськогосподарським підприємством. Виявлено особливості та оцінено вплив фінансово-економічних криз на процеси формування фінансових ресурсів, визначено основні напрями антикризового управління цими процесами.

Обоснованы подходы к формированию финансовых ресурсов в антикризисном управлении сельскохозяйственным предприятием. Выявлены особенности и оценено влияние финансово-экономических кризисов на процессы формирования финансовых ресурсов, определены основные направления антикризисного управления этими процессами.

The approaches towards the formation of financial resources in crisis management of an agricultural enterprise are substantiated in the article. The peculiarities of this problem are exposed, the influence of financial and economic crisis on the formation of financial resources is evaluated, the main lines for crisis management of these processes are suggested.

*

**Н.А. ТКАЧЕНКО, науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Облікове забезпечення складання звітності з оплати праці

Звітність з оплати праці є складовою частиною загальної форми звітності підприємств. Оплата праці – один із найважливіших показників соціального, економічного та демографічного стану країни. Саме тому відповідно до Закону України від 16.07.1999 року «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»¹ всі юридичні особи, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність.

Дані бухгалтерського обліку узагальнюються, насамперед, у фінансовій звітності, загальною метою складання якої є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої й неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства. Звітність за витратами про оплату праці передбачена і для суб'єктів малого підприємництва, лише спрощена за показниками. Але цих даних буває недостатньо для користувачів, тому інформація про оплату праці та супутні її показ-

ники передбачені й у статистичній та податковій звітності.

Переважна більшість інформації про витрати на оплату праці формується в бухгалтерському обліку, який є обов'язковим видом обліку, що ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична й інші види звітності, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку² відповідно до законодавства про оплату праці³. Отже, звітності з оплати праці належить велика роль, адже її показники входять до складу форм фінансової, податкової та статистичної звітності. Аналіз усіх форм звітності дає уявлення про склад фонду оплати праці працівників підприємства, фонд основної і додаткової заробітної плати, виплату заробітної плати працівникам, суму заборгованості із неї, витрати на оплату праці, поточні зобов'язання за розрахунками з оплати праці. На основі цього приймаються оптимальні управлінські рішення для поліпшення роботи всього підприємства, підвищення продуктивності праці та ефективності

¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=478874.

² Там само.

³ Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=478590.

зації формування фінансових ресурсів потребує активної державної підтримки.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у необхідності обгру-

нтування засад державної підтримки фінансового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників.

Обгрунтовано підходи до формування фінансових ресурсів в антикризовому управлінні сільськогосподарським підприємством. Виявлено особливості та оцінено вплив фінансово-економічних криз на процеси формування фінансових ресурсів, визначено основні напрями антикризового управління цими процесами.

Обоснованы подходы к формированию финансовых ресурсов в антикризисном управлении сельскохозяйственным предприятием. Выявлены особенности и оценено влияние финансово-экономических кризисов на процессы формирования финансовых ресурсов, определены основные направления антикризисного управления этими процессами.

The approaches towards the formation of financial resources in crisis management of an agricultural enterprise are substantiated in the article. The peculiarities of this problem are exposed, the influence of financial and economic crisis on the formation of financial resources is evaluated, the main lines for crisis management of these processes are suggested.

*

**Н.А. ТКАЧЕНКО, науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Облікове забезпечення складання звітності з оплати праці

Звітність з оплати праці є складовою частиною загальної форми звітності підприємств. Оплата праці – один із найважливіших показників соціального, економічного та демографічного стану країни. Саме тому відповідно до Закону України від 16.07.1999 року «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»¹ всі юридичні особи, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність.

Дані бухгалтерського обліку узагальнюються, насамперед, у фінансовій звітності, загальною метою складання якої є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої й неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства. Звітність за витратами про оплату праці передбачена і для суб'єктів малого підприємництва, лише спрощена за показниками. Але цих даних буває недостатньо для користувачів, тому інформація про оплату праці та супутні її показ-

ники передбачені й у статистичній та податковій звітності.

Переважна більшість інформації про витрати на оплату праці формується в бухгалтерському обліку, який є обов'язковим видом обліку, що ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична й інші види звітності, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку² відповідно до законодавства про оплату праці³. Отже, звітності з оплати праці належить велика роль, адже її показники входять до складу форм фінансової, податкової та статистичної звітності. Аналіз усіх форм звітності дає уявлення про склад фонду оплати праці працівників підприємства, фонд основної і додаткової заробітної плати, виплату заробітної плати працівникам, суму заборгованості із неї, витрати на оплату праці, поточні зобов'язання за розрахунками з оплати праці. На основі цього приймаються оптимальні управлінські рішення для поліпшення роботи всього підприємства, підвищення продуктивності праці та ефективності

¹ Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=478874.

² Там само.

³ Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=478590.

роботи сільськогосподарських підприємств, галузі й економіки в цілому.

Питання звітності висвітлювали такі вчені в галузі бухгалтерського обліку, як П.Я. Хомин, М.С. Пушкар, Ф.Ф. Бутинець, В.М. Пархоменко, С.Ф. Голов, В.М. Жук, В.Б. Моссаковський та інші. Досить повне регламентування дане питання одержало й у законодавчому регулюванні. Проте умови господарювання щоразу ставлять нові вимоги до надання інформації у звітності, що вимагає постійного удосконалення облікового забезпечення складання звітності з оплати праці.

Метою статті є облікове забезпечення відображення показників з оплати праці в формах фінансової, податкової та статистичної

звітності сільськогосподарських підприємств.

Оплата праці має важливе значення як складова процесу виробництва, так само як і складова відтворення робочої сили. Саме за рівнем затрат праці на виробництво продукції аналізують продуктивність праці, що в свою чергу характеризує рівень застосування новітніх технологій, конкурентоспроможність виробництва та загальну ефективність. За показниками звітності, що характеризує розміри оплати праці, можна аналізувати й перспективи розвитку сільських територій. Стан витрат на оплату праці та супутні з нею показники, доступні для аналізу за даними видів звітності, наведені в таблиці 1.

1. Економічні показники оплати праці у сільському господарстві за 2005-2010 рр.

Показник	Рік					
	2005	2007	2008	2009	2010	2010 у % 2005
Середньооблікова чисельність найманих працівників*, тис. осіб	1137	868	783	699	665	58,5
% до загальної чисельності	10,0	7,6	7,0	6,6	6,2	62,0
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників*, грн	437	771	1101	1220	1467	335,7
% до загальної кількості	54,2	57,1	61,0	64,0	65,5	120,8
Валова продукція с-г. підпр.– усього у порівнянних цінах 2005 р., грн	33802,4	35439,8	47865,4	45780,4	45149,2	133,6
у т.ч. продукція:						
рослинництва	21731,5	20657,6	32136,1	28498,7	26443,9	121,7
тваринництва	12070,9	14782,2	15729,3	17281,7	18705,3	155,0
Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах на 1 зайнятого в с.-г. виробництві у порівнянних цінах 2005 р., грн	33736,1	42171,0	60095,5	62452,0	63668,4	188,7
у т.ч.: рослинництво	33644,3	36937,1	57978,0	55475,0	52879,3	157,2
тваринництво	33902,5	52583,8	64941,3	78794,1	89476,9	263,9
Динаміка продуктивності праці до 1990 р. – усього, %	131,6	164,5	234,5	243,7	248,3	188,7
рослинництво	133,5	146,5	230,0	220,1	209,8	157,2
тваринництво	130,1	201,8	249,2	302,4	343,4	264,0
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	14,6	15,1	7,7	8,7	16,8	115,1

* Сільське господарство, мисливство, лісове господарство. Джерело: Веб-сайт Державної служби статистики України.

Проаналізувавши статистичні дані, робимо висновок про зростання всіх економічних показників та оплати праці в сільському господарстві, за винятком середньооблікової кількості найманих працівників. Зокрема, середньомісячна номінальна заробітна плата зросла на 235,7%. При цьому показники продуктивності не зростали такими темпами: загалом валова продукція зросла на 33,6%, а продуктивність праці за нею – на 88,7%.

Узагальнення даних по оплаті праці в основних видах і формах бухгалтерської звітності наведено в таблиці 2, з якої бачимо, що нині у звітності сільськогосподарських підприємств інформації щодо розмірів та заборгованості з оплати праці приділяється недостатньо уваги. Аналіз чинних форм звітності свідчить про наступне.

Фінансова звітність. Інформація про витрачання коштів на оплату праці працівни-

ків відображається в бухгалтерському балансі¹. В розділі IV пасиву балансу (Ф. 1) у статті “Поточні зобов’язання за розрахунками з оплати праці” (рядок 580, дані з К-ту 66 рах.) відображають заборгованість по нарахованій, але не виплаченій оплаті праці (за всіма видами заробітної плати, премій, допомоги тощо) як облікового, так і необлікового складу підприємства, а також розрахунки за неодержану персоналом у встановлений термін суму з оплати праці (розрахунки з депонентами).

У разі виникнення переоплати працівникам заробітної плати така інформація відображається в активі Балансу розділу II “Оборотні активи” у рядку 210 – стаття “Інша поточна дебіторська заборгованість” (дані з Д-ту 66 рах.).

Для малих форм господарювання існує форма звітності 1-М.

У звіті про фінансові результати (Ф.2)², стаття “Витрати на оплату праці” (рядок 240, дебетовий оборот рахунків 23,91,92,93,94 та кредитовий оборот рахунка 66) представлена в розділі II звіту “Елементи операційних витрат”. У цьому рядку відображаються витрати, пов’язані з оплатою праці всього персоналу підприємства. До складу таких витрат включаються: заробітна плата за окладами і тарифами; премії й заохочення відповідно до системи оплати праці, яка застосовується в підприємстві, матеріальна допомога; компенсаційні виплати; оплата відпусток та іншого невідпрацьованого часу; інші витрати на оплату праці. (Для малих форм господарювання застосовується форма 2-М).

2. Наявність інформації щодо оплати праці у статистичній, фінансовій та податковій звітності

Показники	Фінансова звітність	Статистична звітність	Податкова звітність
Форма	1. Баланс (Ф. 1) 2. Звіт про фінансові результати (Ф. 2)	1. Звіт 50 с-г 2. № 2-ферм 3. Таблиця 6 форми № Д4 4. Форма № 1-ПВ (місячна) 5. № 1-ПВ (квартальна), 6. № 1-ПВ (умови праці) 7. № 6-ПВ	Форма № 1 ДФ
Інформація	Інформація про витрати: заробітної плати, премій та заохочень, матеріальної допомоги, компенсаційних виплат, оплати відпусток, інших витрат на оплату праці та відрядження	Спостереження проводяться за виплатою заробітної плати, чисельністю працівників, використанням робочого часу	Показує нарахування та сплату податку на доходи фізичних осіб до бюджету
Відображення у звітності	1. Рядок 580 пасиву Балансу 2. Рядок 210 активу Балансу 3. Рядок 240 розділу II Звіту про фінансові результати	1. Довідка 1 стовпчик 8 табл. 1 стовпчик 7 табл. 2; Розділ II рядок 0280 <i>Звіту 50-сг</i> 2. Розділ III рядок 201 3. Графи 15, 16 табл. 6 <i>форми № Д4</i> 4. Рядки 1010 та 1070 розділу I; Рядок 2010 розділу II <i>форми 1-ПВ (місячна)</i> 5. Рядки 5010-5030 розділу III; Рядки 7010-7040 розділу V <i>форми 1-ПВ (квартальна)</i>	Графи 3а і 3
Періодичність подання	Один раз на квартал	1. Один раз на рік 2. Один раз на рік 3. Один раз на місяць 4. Один раз на місяць 5. Один раз на квартал 6. Один раз на два роки 7. Один раз на місяць	Один раз на квартал

Отже, форми фінансової звітності містять показники щодо розрахунків з оплати праці, які, в цілому, не розкривають інформацію щодо розрахунків із працівниками, обліко-

вого забезпечення праці та її оплати. Це ускладнює процес її використання при прийнятті кадрових і управлінських рішень для відпрацювання аграрної політики.

¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 2 “Баланс”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року № 87: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0396-99>.

² Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати”, затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 року № 87: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0397-99>.

Податкова звітність з оплати праці регулюється Податковим кодексом України і показує нарахування та сплату податку на доходи фізичних осіб до бюджету. Форма 1ДФ звітності «Податковий розрахунок сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платника податку, і сум утриманого з них податку». Суми нарахованого та виплаченого доходу показані в графах 3а і 3 форми. Контроль за правильністю нарахування й сплати податку забезпечує територіальна податкова інспекція¹.

Статистична звітність сільськогосподарських підприємств регулюється Законом України «Про державну статистику». Відповідно до цього Закону всі юридичні особи незалежно від форм власності подають достовірні первинні дані для проведення державних статистичних спостережень. Ці дані використовуються для зведених статистичних робіт, складання збірників, оглядів соціально-економічного середовища, проведення наукових досліджень. Спостереження проводяться за виплатою заробітної плати, чисельністю працівників у підприємствах, використанням робочого часу.

Інформацію з питань оплати праці в сільському господарстві містить *статистична форма № 50-сг* «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств»². У цій формі в Довідці 1 містяться показники прямих витрат на оплату праці в структурі виробничої собівартості за видами сільськогосподарської продукції (стовпчик 8 таблиці 1 (рослинництво); стовпчик 7 таблиці 2 (тваринництво) (Д-т 23, К-т 66). Оплата праці виділяється як елемент витрат у структурі витрат на виробництво по галузях рослинництва й тваринництва (розділ II рядок 0280). Таким чином, закладена у формі № 50-сг система звітних показників вимагає відповідної організації бухгалтерського обліку оплати праці в підприємствах АПК.

Методологія фінансового обліку і звітності з оплати праці будується на судженнях, що така інформація є комерційною таємницею. Отже, звітність з оплати праці – це прерогатива управлінського обліку. Більше

того, Мінфін України та Держкомстат України неодноразово ставили питання про відміну форми № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств». Лише зусиллями відомчого міністерства форма № 50-сг залишилася обов'язковою для звітності.

Фермерські господарства складають і подають до відповідних органів статистики форму статистичної звітності № 2 (*ферм*), затверджену Наказом Держслужби статистики України 22.04.2011 року № 97. Всі дані цієї звітності мають конфіденційний характер. У розділі III «Витрати на виробництво» у рядку 201 «Витрати на оплату праці» відображені пряма основна і додаткова оплата праці всього персоналу основної діяльності господарства, включаючи найнятих і залучених осіб, торгівлі, капітального ремонту будівель і споруд, капітального будівництва й інших видів діяльності плюс сума відрахувань на соціальні заходи. В 2012 році буде розроблена нова форма.

Статистична звітність із праці представлена наступними формами: № 1-ПВ (місячна, квартальна) "Звіт з праці", № 1-ПВ (умови праці) (один раз на два роки) "Звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці", № 6-ПВ (річна) "Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання"³.

Визначення показників форми № 1-ПВ (місячна, квартальна) здійснюється відповідно до Інструкції зі статистики кількості працівників та Інструкції зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Держкомстату від 13.01.2004 № 5. Тут відображають кількість працівників і суму фонду оплати праці, використання робочого часу штатних працівників, розподіл працівників за розмірами оплати праці, кількість та фонд оплати праці окремих категорій працівників, витрати на утримання робочої сили, що не входять до складу фонду оплати праці, інформацію про укладення колективних договорів, а також заборгованість перед працівниками із заробітної плати та виплатах із соціального страхування.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: Закон еліт. – 2010–2011.

² Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 50-сг "Основні економічні показники роботи сільгоспідприємств за 200__ рік". Затверджено Наказом Державного комітету статистики України 05.11.2004 № 607.

³ Про затвердження форм державних статистичних спостережень зі статистики праці. Наказ Державного комітету статистики України від 29 червня 2011 р. № 163; Про затвердження Інструкції зі статистики заробітної плати. Наказ Держкомстату від 13 січня 2004 року № 5; Держкомстат. Наказ від 21 червня 2010 року № 234 Про затвердження форм державних статистичних спостережень у галузі сільського та рибного господарства // www.ukrstat.gov.ua.

Форма державного статистичного спостереження № 1-ПВ (умови праці) "Звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу із шкідливими умовами праці" відображає оцінку стану умов праці на підставі результатів проведеної атестації робочих місць за умовами праці, а також дані щодо працівників, які одержують пільги й компенсації за роботу із шкідливими і важкими умовами праці, за особливий характер праці, та мають право на пенсії на пільгових умовах. Форма № 6-ПВ (річна) містить дані про кількість працівників за якісним складом на 31 грудня звітного року, підготовку кадрів і підвищення кваліфікації.

Сільськогосподарські підприємства щомісячно подають до територіальних органів Пенсійного фонду України персоналізовані звіти про суми нарахованої заробітної плати (доходу) застрахованих осіб, на які нараховано та з яких сплачено єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування¹.

Крім того, підприємства додатково звітують перед органами виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасного випадку на виробництві й професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, у випадку наявності заборгованості зі сплати страхових коштів до Фонду. Також звіт подається до Пенсійного фонду України після настання страхового випадку (нещасний випадок чи професійне захворювання) протягом двох днів відповідно до Порядку 22-2 (форма Д7); до Фонду з тимчасової втрати працездатності подається звіт Ф4-ФСС з ТВП (Звіт по коштах загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням) щоквартально не пізніше 20 числа місяця, що настає за звітним періодом; у Центр зайнятості Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття подаються форми 3-ПН, 4-ПН, 5-ПН.

Отже, для забезпечення складання форм звітності, бухгалтерський облік у підприємстві має забезпечувати: точний розрахунок заробітної плати кожного працівника у співвідношенні з кількістю та якістю затраченої

праці, діючими формами й системами її оплати, а також правильний розрахунок утримань із заробітної плати, контроль за дисципліною праці, використанням часу і виконанням норм виробітку, виявленням резервів подальшого зростання продуктивності праці; правильне нарахування та розподіл за напрямками витрат відрахувань на соціальне страхування і відрахувань у Пенсійний фонд України.

Аналітична інформація для обліку розрахунків з оплати праці формується на рахунку 66 "Розрахунки з оплати праці". Тут ведеться узагальнення інформації про розрахунки з персоналом, який належить як до облікового, так і до не облікового складу підприємства, з оплати праці (за всіма видами заробітної плати, премій, допомоги тощо), а також розрахунки за не одержану персоналом у встановлений термін суму з оплати праці (розрахунки з депонентами) – рахунок 671.

За кредитом рахунка 66 "Розрахунки з оплати праці" відображається нарахована працівникам підприємства основна та додаткова заробітна плата, премії, допомога з тимчасової непрацездатності, інші нарахування; за дебетом – виплата заробітної плати, премій, допомоги тощо, а також суми утриманих податків, платежів за виконавчими документами, вартість одержаних матеріалів, продукції й товарів у рахунок заробітної плати та інші утримання із сум оплати праці персоналу.

Аналітичний облік розрахунків із персоналом здійснюється за кожним працівником, видами виплат і утримань. Сума всіх нарахувань заробітної плати за кожним аналітичним рахунком (за кожним працівником) дорівнює кредитовому обороту синтетичного рахунка 66 за звітний місяць, тобто сумі нарахованої заробітної плати по відділу та по підприємству в цілому. Сума всіх утримань за аналітичними рахунками дорівнює дебетовому обороту синтетичного рахунка 66 "Розрахунки з оплати праці". За кредитом субрахунка 661 "Розрахунки за заробітною платою" відображається нарахована заробітна плата працівникам за звітний місяць. Суми допомоги, які нараховуються з тимчасової непрацездатності, й інші суми, що виплачуються за рахунок відрахувань на соціальне страхування, відносяться з кредиту

¹ Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

субрахунка 661 у дебет рахунка 65 “Розрахунки за страхуванням”.

Організація обліку витрат на оплату праці потребує багато часу, тому, як правило, цю ділянку роботи намагаються автоматизувати однією з перших. Це сприяє скороченню матеріальних і трудових витрат на збирання, оброблення й аналіз даних із питань праці та її оплати з метою прийняття виважених оперативних управлінських рішень.

Основними напрямками організації обліку праці та її оплати мають бути: правильний облік особового складу, робочого часу, виробітку та нарахування заробітної плати, суворе дотримання законодавства про оплату праці, точні та своєчасні розрахунками з оплати праці. Всі ці заходи сприяють належному розкриттю інформації у перелічених формах звітності.

Отже, звітність показників із праці в підприємстві поділяється на облікову, податкову й статистичну, причому оперативному рівню приділено мало уваги. Найширшу та достовірну інформацію про результати запровадження програм із праці, управління і розвитку персоналу надає державна статистична звітність підприємств із питань праці. Остання складається зі статистичної звітності про працю, про стан заборгованості щодо виплати заробітної плати та про використання робочого часу. Звітність з оплати праці та її продуктивності є вкрай важливою для прийняття управлінських рішень відпрацьованої дієвої аграрної політики. Методологія фінансової звітності з оплати праці має бути переглянута.

Найважливішими завданнями обліку оплати праці є забезпечення повної зайнятості та високої продуктивності праці, створення сприятливих умов для роботи персоналу і підвищення рівня оплати праці, досягнення високої якості трудового життя працівників.

При цьому оцінку ефективності діяльності персоналу можна розглядати як головну, глобальну мету звітності з оплати праці. Проміжними цілями виступають оцінки ефективності трудових відносин, мотивації та оплати праці тощо.

Значення звітності в трудовій сфері проявляється в тому, що дає змогу впевнитися у відповідності діяльності підприємства з управління персоналом і стратегії його розвитку, а також регламентації соціально-трудових відносин законам, правилам, інструкціям, які визначають цю діяльність. Дані щодо звітності з оплати праці можна розглядати у трьох основних аспектах: організаційно-технологічному – наявність документації й аналіз показників, які свідчать про легітимність та ефективність діяльності підприємства; соціально-психологічному – оцінка соціально-трудових відносин у підприємстві, яка включає разом із забезпеченням документацією проведення соціологічних обстежень – опитувань, анкетувань тощо; економічному – визначення конкурентоспроможності підприємства у сфері праці, яка оцінюється порівнянням економічних і соціальних показників діяльності підприємства із законодавчо установленими нормами та нормативами, з середніми і кращими в галузі показниками в аналогічних підприємствах; визначення ефективності функціонування служби управління персоналом, виявлення її ролі у підвищенні конкурентоспроможності підприємства; розрахунок економічної ефективності.

У формі № 50-сг потрібно відновити показники прямих затрат праці на виробництво сільськогосподарської продукції в розрізі її видів в людино-годинах, відмінені Держкомстатом з 2007 року, за допомогою яких можна визначити продуктивність праці. Це питання не один раз піднімається науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки», але поки що воно позитивно не вирішене.

Прoаналізовано проблеми забезпечення збору та узагальнення у звітності інформації щодо формування фонду оплати праці та окремих його складових, що стосуються чисельності працівників, продуктивності та нормування праці, віднесення на витрати.

Прoанализированы проблемы обеспечения сбора и обобщения в отчетности информации относительно формирования фонда оплаты труда и отдельных его составляющих, что касается численности работников, производительности и нормирования труда, отнесения на расходы.

An article analyses problems of providing of gathering and generalization of accounting data in relation to forming of fund of payment of labour and its separate constituents, due to the quantity of workers, charges, productivity and setting of norms of labour.

* * *

*О.В. ОЛІЙНИК, доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи*

*Т.В. КАЛАШНИКОВА, кандидат економічних наук, докторант
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Державна підтримка матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств

Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників є однією з основних умов розвитку агропромислового виробництва. За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО) при найвищому рівні розораності земель – 56% (у середньому в світі – 10,8%) та досить високому рівні зайнятих у сільському господарстві – 13,1%, Україна має низький рівень продуктивності аграрної праці: виробництво сільгосппродукції з розрахунку на душу населення становить 900 дол., на 1 га ріллі – 169 дол. (для порівняння, в середньому у світі – відповідно 498 і 920 дол., Японії – 21494 та 17632 дол., Німеччині – 13460 і 1770, США – 21968 та 743 дол.¹). Одним з основних чинників при цьому є значне відставання у рівні технічного забезпечення аграрної галузі країни. Якщо в цілому у світі з розрахунку на 1000 га ріллі припадає 2,9 зернозбиральних комбайнів і 20,1 тракторів, в Японії – 223 та 438, Італії – 7,1 і 242,2, Німеччині – 11,3 та 79,4, США – 2,4 і 27,6, то в Україні – лише 1,8 та 11 відповідно. Водночас із наявних у нашій країні 59,9 тис. зернозбиральних комбайнів, 44 тис. відпрацювали амортизаційний строк, і лише 6 тис. є високопродуктивними². Можна стверджувати, що морально й фізично зношена технічна база агропромислового виробництва є основною перешкодою його переходу на інноваційну модель розвитку.

Питання формування матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва всебічно розглядаються в наукових працях В.Г. Андрійчука, М.І. Кісіля, М.Г. Лобаса, Г.М. Підлісецького, В.М. Петрова, В.В. Россохи, П.Т. Саблука, В.С. Шибаніна, Г.В. Черевка³ та ін. Фінансові аспекти формування матеріально-технічної бази, у тому числі за державної підтримки, висвітлюються у працях Я.К. Білоуська, М.Я. Дем'яненка, О.С. Гудзь⁴ й ін. Проте, на наш погляд, потребує детальнішого аналізу механізм реалізації окремих програм державної підтримки матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, зокрема державної програми часткової компенсації вартості складної сільгосптехніки вітчизняного виробництва.

В умовах, коли щороку сільгосппідприємства списують у 8-10 разів більше техніки, ніж купують нової, для відтворення МТП та досягнення рівня технологічної потреби тільки по зернозбиральних комбайнах необхідна щорічна поставка 7500 одиниць техніки. На практиці ж у 2010 році їх парк

¹ ЕСС. Статистический ежегодник ФАО 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.fao.org/statistics-division.../statistical-yearbooks/>>.

² Іщенко Г. На полях з'являється "Скіфі" / Г. Іщенко // Уряд. кур'єр. – 2011. – 1 верес. – №159.

³ Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.; Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / В.П. Яковенко, Я.К. Білоусько, А.М. Головка та ін.; за ред. Г.М. Підлісецького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 216 с.; Россоха В.В. Формування інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки: монографія / В.В. Россоха, О.М. Гусак. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 242 с.; Шибанін В.С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства / В.С. Шибанін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 276 с.

⁴ Білоусько Я.К. Державна підтримка техніко-технологічного оснащення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 56 с.; Дем'яненко М.Я. Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 67-74; Гудзь О.С. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: монографія / О.С. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 578 с.

поповнено на 1149 од. (із них 68,7% іноземні), у 2011 році – відповідно 586 (із них 78,7% іноземні), що становить лише 15,3 та 7,8% від потреби. Експансія іноземної сільгосптехніки показує, що вітчизняне машинобудування для агропромислового комплексу не забезпечує виробництва у необхідній кількості конкурентоспроможної техніки, що надалі може призвести до втрати вітчизняного виробничого потенціалу галузі, залежності аграрного сектору від імпортних ресурсів, впливу значних фінансових ресурсів із національної економіки.

Відповідно до “Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 року” основними способами розв’язання даної проблеми є: підвищення стимулюючої ролі держави в техніко-технологічному переоснащенні аграрного сектору і забезпечення його інноваційного розвитку; сприяння суб’єктам господарювання, що провадять діяльність в агропромисловому комплексі, у придбанні технічних засобів із метою зменшення затрат ручної праці на виробництво сільськогосподарської продукції¹.

Конкретними інструментами реалізації державної підтримки матеріально-технічного оснащення аграрних підприємств є часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва; придбання сільськогосподарської техніки й обладнання вітчизняного виробництва на умовах фінансового лізингу; здешевлення кредитів для придбання сіль-

госптехніки і матеріально-технічних та енергетичних засобів. Часткова компенсація, запроваджена у 2002 році, надається на безповоротній основі в розмірі 30 % вартості складної сільгосптехніки вітчизняного виробництва без урахування сум ПДВ згідно з переліком, затвердженим Міжвідомчою експертною радою з питань визначення пріоритетів у виробництві техніки та обладнання для сільськогосподарських товаровиробників. Відшкодування вартості сільгосптехніки здійснюється на конкурсній основі, виходячи з таких критеріїв: 1) відсутність заборгованості понад півроку з виплати заробітної плати й обов’язкових платежів; 2) відсутність простроченої заборгованості за іноземними кредитами під державні гарантії для закупівлі техніки іноземного виробництва, переданої сільгосптоваровиробникам, та за користування технікою вітчизняного виробництва, отриманою на умовах фінансового лізингу, за минулі роки; 3) рівень забезпеченості сільськогосподарських товаровиробників технікою (підприємствам, що закупили зернозбиральні, кормозбиральні комбайни і трактори, часткова компенсація вартості техніки надається згідно з нормативом завантаженості, визначеним Мінагрополітики та продовольства, виходячи із площі землі, що припадає на одиницю техніки).

Видатки за даною програмою підтримки суттєво коливаються за роками: з певною позитивною динамікою до 2008 року, припиненням фінансування у 2009-му і значним скороченням у посткризовий період (табл. 1).

1. Динаміка державних видатків на компенсацію вартості складної сільгосптехніки вітчизняного виробництва в Україні у 2002-2011 рр., млн грн

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011 у % до 2002
Видатки на компенсацію	16	18	36	270	20	131	100	-	30	10	62,5

Аналіз обсягів бюджетного фінансування за програмою компенсації частини вартості складної сільгосптехніки в Україні у 2010-2011 роках (табл. 2) показав, що внаслідок скорочення обсягів фінансування вартість сільгосптехніки вітчизняного виробництва, закупленої на умовах часткової компенсації,

знизилася втричі. У 2010 році кошти на відшкодування вартості сільгосптехніки одержали 193 підприємства із 21 регіону країни: степової зони – 52,8%, лісостепової – 31,1, поліської – 16,0%. При цьому підприємствами степової зони одержано 56,1% суми компенсації, лісостепової – 31,2, поліської –

¹ Державна цільова програма реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 року: Постанова КМУ від 30.05.2007 р. № 785: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>.

12,7%. Лідерами за обсягами одержаної у 2010 році компенсації у степовій зоні є: Одеська – 15,1%, Запорізька – 9,9, Херсонська – 7,3, Дніпропетровська – 6,1, Луганська – 4,9% області; у Лісостепу: Полтавська – 11,6%, Сумська – 4,8%; на Поліссі Чернігівська – 4,9%. У середньому на підприємство Степу на умовах часткової компенсації придбано техніки на суму 656,6 тис. грн, Лісостепу – 625,4, на Поліссі – 490,1 тис. грн. У 2011 році спостерігаємо кардинальні зміни, пов'язані, по-перше, зі скороченням у 24 ра-

зи кількості підприємств, що беруть участь у даній програмі підтримки; по-друге, з підвищенням вартості закупленої на умовах часткової компенсації сільгосптехніки з розрахунку на підприємство з 620,2 до 5017,1 тис. грн (або у 8,1 раза). За таких умов даною програмою підтримки скористалися лише вісім підприємств із п'яти регіонів країни: Київська область одержала 2,3% виділених на компенсацію коштів, Херсонська – 3,7, Дніпропетровська – 4, Одеська – 15,9, Сумська – 74,1%.

2. Компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва в Україні у 2010-2011 рр.

Зона, регіон	2010 р.						2011 р.					
	К-сть підприємств	К-сть од. техніки	Вартість закупленої техніки, тис. грн		Компенсація вартості, тис. грн		К-сть підприємств	К-сть од. техніки	Вартість закупленої техніки, тис. грн		Компенсація вартості, тис. грн	
			усього	на 1 під-во	усього	на 1 гос-во			усього	на 1 під-во	усього	на 1 під-во
Степ	102	118	66977,6	656,6	16845,4	165,2	6	6	9471,6	2367,9	1578,6	394,6
АР Крим	4	5	3929,4	982,4	982,4	245,6	-	-	-	-	-	-
Дніпропетровська	12	12	7362,6	613,6	1840,6	153,4	1	1	1595,1	398,8	1595,1	398,8
Донецька	10	12	4985,6	498,6	1246,4	124,6	-	-	-	-	-	-
Запорізька	15	20	11869,7	791,3	2967,4	197,8	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська	5	6	2918,0	583,6	729,5	145,9	-	-	-	-	-	-
Луганська	8	8	6243,9	780,5	1561,0	195,1	-	-	-	-	-	-
Миколаївська	5	5	3116,5	623,3	779,1	155,8	-	-	-	-	-	-
Одеська	29	34	18151,6	625,9	4537,9	156,5	4	4	6380,4	1595,1	1595,1	398,8
Херсонська	14	16	8400,3	600,0	2201,1	157,2	1	1	1496,1	374,0	1496,1	374,0
Лісостеп	60	462	37526,1	625,4	9356,0	155,9	2	22	30665,1	7632,1	15332,6	3816,1
Вінницька	11	17	6082,6	553,0	1520,6	138,2	-	-	-	-	-	-
Київська	7	8	2633,4	376,2	658,3	94,0	1	1	932,2	230,8	923,2	230,8
Полтавська	10	20	13912,4	1391,4	3478,1	347,8	-	-	-	-	-	-
Сумська	9	10	5730,1	636,7	1432,5	159,2	1	21	29741,9	7401,3	29741,9	7401,3
Тернопільська	5	5	1099,0	219,8	274,8	55,0	-	-	-	-	-	-
Харківська	9	12	4699,0	522,1	1174,8	130,5	-	-	-	-	-	-
Хмельницька	1	1	799,8	799,8	174,5	174,5	-	-	-	-	-	-
Черкаська	8	389	2569,8	321,2	642,4	80,3	-	-	-	-	-	-
Чернівецька	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Полісся	31	35	15194	490,1	3798,6	122,5	-	-	-	-	-	-
Волинська	4	4	591,5	147,9	147,9	37,0	-	-	-	-	-	-
Житомирська	8	8	5769,0	721,1	1442,3	180,3	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ів.-Франківська	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	3	3	1303,0	434,3	325,8	108,6	-	-	-	-	-	-
Рівненська	9	9	1630,2	181,1	407,5	45,3	-	-	-	-	-	-
Чернігівська	7	11	5900,3	842,9	1475,1	210,7	-	-	-	-	-	-
Україна	193	615	119697,7	620,2	30000,0	155,4	8	28	40136,7	5017,1	10000,0	1250,0

Джерело: Складено авторами за даними офіційного сайту Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.minagro.gov.ua>>.

Отже, Полісся взагалі не одержало бюджетних коштів, до підприємств Степу надійшло 23,7% коштів, Лісостепу – 76,3%. Нерівномірність розподілу бюджетних коштів посилює той факт, що компенсація в розмірі 7,4 млн грн (або 74% виділених державою на рік коштів) для придбання 21 зернозбирального комбайна на суму 29,7 млн грн виділена одному державному підприємству “Агрофірма “Діамант” Сумського

району Сумської області. Якщо у 2010 році основними учасниками програми компенсації вартості сільгосптехніки були господарські товариства і приватні підприємства (53,7% коштів) та фермерські господарства (40,2%), то у 2011 році левову частку бюджетних коштів за цією програмою одержали саме державні підприємства (76,4%) (табл. 3).

3. Розподіл компенсації вартості складної сільгосптехніки в Україні між сільськогосподарськими підприємствами різних форм господарювання у 2010-2011 рр.

Рік	Кількість підприємств		Кількість закупленої техніки		Вартість закупленої техніки		Компенсація вартості с.-г. техніки тис. грн
	од.	%	од.	%	тис. грн	%	
Фермерські господарства							
2010	80	41,5	82	13,4	48175,3	40,2	12043,8
2011	3	37,5	3	10,7	4686,3	11,7	1171,6
Кооперативи							
2010	10	5,2	13	2,1	5979,8	5,0	1494,9
2011	1	12,5	1	3,6	1595,1	4,0	398,8
Державні підприємства							
2010	2	1,0	2	0,3	1426,4	1,1	356,6
2011	2	25,0	22	78,6	30665,1	76,4	7632,1
Інші організаційно-правові форми							
2010	101	52,3	518	84,2	64116,3	53,7	16104,6
2011	2	25,0	2	7,1	3190,2	7,9	797,6
Усього по підприємствах							
2010	193	100,0	615	100,0	119697,7	100,0	30000,0
2011	8	100,0	28	100,0	40136,7	100,0	10000,0

Джерело: Складено авторами за даними офіційного сайту Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.minagro.gov.ua>>.

Слід зазначити, що державні підприємства мають досить низький рівень ефективності порівняно з іншими формами господарювання сільськогосподарських підприємств¹.

Одержані нами результати дають змогу стверджувати, що:

десятирічний досвід застосування даної програми державної підтримки характеризується нерівномірністю виділення коштів з державного бюджету та відсутністю прозорості при відборі учасників;

існуючий порядок розподілу бюджетних коштів, в основу якого покладено площу зе-

млі на одиницю техніки, не враховує показники ефективності діяльності господарюючих суб'єктів (продуктивності праці, ефективності використання земель, ділової активності); орієнтований на екстенсивний шлях розвитку; створює нерівні умови для різних за розмірами та формами господарювання сільськогосподарських підприємств;

доступ до одержання 30% компенсації вартості сільгосптехніки мають підприємства, що в змозі віднайти фінансові ресурси для її придбання, а реальний розмір повернення коштів з бюджету з урахуванням ПДВ становить 25% вартості закупленої техніки. При цьому держава обмежує можливості вибору для сільгоспідприємств, визначаю-

¹ Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С.451-452.

чи перелік і граничні ціни на техніку, що підлягає компенсації.

Ознайомившись із цим документом констатуємо, що за 2011 рік по основних позиціях даного переліку відбулося суттєве підвищення вартості техніки: по зернозбиральних комбайнах виробництва ТОВ НВП “БілоцерківМАЗ” КЗС-812СХ – на 11,7%, КЗС-1218СХ – на 13,8%; “Дон-Лан-Акрос” із двигуном “Каммінс” виробництва ТОВ СУРВП “Дон-Лан” – на 23,2% без удосконалення їх технологічних характеристик. Відповідно до Податкового кодексу України (набрав чинності з 1.01.2011 р.), положення якого спрямовані на прискорений розвиток економіки на інвестиційно-інноваційній основі, передбачено не оподатковувати протягом 10 років прибуток підприємств машинобудування для агропромислового комплексу¹. Отже, таке підвищення цін виробниками сільгосптехніки не можна вважати цілком виправданим.

Слід зазначити, що результати досліджень, проведених експертами міжнародних організацій, підтверджують ефективність і право на існування даної бюджетної програми. Зокрема, за підрахунками О. Ярославського, на 1 грн бюджетних коштів за програмою компенсації вартості сільгосптехніки у 2005 році було залучено 2,3 грн приватних інвестицій в оновлення технічними засобами аграрних підприємств² (за нашими розрахунками, у 2010-2011 роках на 1 грн компенсації з бюджету припадає 3 грн приватних коштів у підвищення матеріально-технічного забезпечення аграрних товаровиробників). С. Зоря зазначає, що програма компенсації вартості сільгосптехніки як з економічного, так і з фінансового погляду є найбільш ефективною для стимулювання придбання сільськогосподарської техніки й пропонує перерозподілити кошти за програмами “жовтого” кошика, а саме: через скорочення прямих виплат виробникам на площу посівів і поголів’я худоби, збільшити

виплати на інвестиційні гранти сільськогосподарським товаровиробникам, зокрема за програмою часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки³.

Попри це, у Державному бюджеті на 2012 рік код програмної класифікації видатків 2801430 “Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва” взагалі відсутній. У зв’язку з оптимізацією кількості бюджетних програм в одну бюджетну програму КПКВ 2801180 “Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі” об’єднано кошти на: стабілізацію й розвиток галузі тваринництва та рослинництва; державну підтримку сільськогосподарських кооперативів; часткове відшкодування вартості будівництва нових тепличних комплексів, будівництва й реконструкції тваринницьких ферм і комплексів; часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської техніки; здешевлення кредитів на придбання складної техніки вітчизняного виробництва. На ці заходи в бюджеті передбачено 1,182 млрд грн⁴. Такий підхід до розподілу бюджетних коштів, на наш погляд, значно ускладнює контроль за виконанням принципу цільового їх використання; створює можливості для зловживань; не забезпечує ефективності використання державних ресурсів. З огляду на це вважаємо за доцільне при формуванні проекту Державного бюджету на 2013 рік повернутися до попередньої програмної класифікації видатків бюджету, особливо по програмах, що мають інвестиційну спрямованість в аграрній сфері.

Узагальнюючи результати дослідження доходимо до таких висновків:

недостатні обсяги фінансування, нерівномірність виділення коштів, відсутність прозорості при відборі учасників і недосконалий порядок розподілу бюджетних коштів, направлених на часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської

¹ Податковий кодекс України: Закон України від 2.12.2010 р. №2755-УІ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

² Ярославський О. Лізинг в аграрному секторі економіки України / О. Ярославський. – К., 2006: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.leasing.org.ua/files/LeasingReport.pdf>.

³ Зоря С. Покращення фіскальної політики щодо сільського господарства України/ С.Зоря. – Вашингтон: Світовий банк, 2006. – 30 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org/>.

⁴ Розподіл видатків Державного бюджету України на 2012 рік : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=41157>.

техніки вітчизняного виробництва, не дали можливості реалізувати всі переваги даної програми державної підтримки як механізму часткового стимулювання державою попиту на сільськогосподарську техніку з боку приватного капіталу;

є необхідність подальшого розвитку бюджетної програми "Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва" (КПКВ 2801430) із визначенням реальних джерел фінансування;

слід докорінно змінити ставлення до фінансування та здійснення заходів щодо надання підтримки вітчизняному сільгосптоваровиробнику оснащенням його ефективною, конкурентоспроможною й доступною за ціною технікою вітчизняного виробництва з урахуванням стратегічних інтересів держави, її продовольчої безпеки, для чого посилити державний контроль за якістю та граничними цінами на вітчизняну сільгосптехніку.

📖 Проаналізовано механізм реалізації державної програми часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. Визначено основні напрями удосконалення державної підтримки матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств.

📖 Проанализирован механизм реализации государственной программы частичной компенсации стоимости сложной сельскохозяйственной техники отечественного производства. Определены основные пути совершенствования государственной поддержки материально-технического обеспечения аграрных предприятий.

📖 An article analyses the mechanism of the state program of partial compensation of costs of agricultural machinery of domestic production. The guidelines for enhancement of public support logistics of agricultural enterprises

* * *

*С.М. ОНИСЬКО, кандидат економічних наук, професор
І.Б. МОРШНЄВА, аспірант**
Львівський національний аграрний університет

Удосконалення кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств Львівської області

Кадровий потенціал є невід'ємною частиною ефективно побудованого механізму розвитку аграрного підприємства. В ринкових умовах підприємство потребує фахівців не лише кваліфікованих, але й здатних при виконанні поставлених завдань самостійно приймати рішення та нести повну відповідальність за бездоганно виконану роботу. З роками в сільському господарстві відбувається плінність кадрів, що негативно впливає на якість роботи сільськогосподарських підприємств і агропромислового комплексу України. Досить часто молоді спеціалісти, які успішно закінчують профільний ВНЗ, маючи направлення на роботу, не використовують шанс, а обирають інші галузі виробництва. Серед причин такої тенденції – низька оплата праці, недостатня її мотивація, невідповідність умов праці міжнародним стандартам, що часто відлякує молодих фахівців та змушує переходити на роботу в перспективніші галузі економіки. Саме тому удосконалення соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств потребує системного й поступового удосконалення кадрового забезпечення.

Дослідженням проблем формування та ефективного використання кадрового потенціалу вже багато років займаються такі видатні науковці-дослідники, як: М.І. Долішній, П.Т. Саблук, К.І. Якуба, В.В. Липчук, В.В. Юрчишин, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк й ін. Проте в сучасних умовах соціально-економічного розвитку проблеми ефективного забезпечення сільськогоспо-

дарських підприємств трудовими ресурсами набувають дедалі більшої актуальності та потребують новітніх методів дослідження, подальшого вивчення й аналізу.

Мета статті – пошук основних шляхів удосконалення системи кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств Львівської області на основі визначення інтегрального індексу ефективного використання трудового потенціалу регіону.

У сучасних умовах розвитку переважна більшість областей України має нестачу економічно активного населення, особливо у віддалених сільських територіях. Суттєве зменшення чисельності сільського населення внаслідок науково-технічного прогресу та міграції значно вплинуло на процес формування кадрового потенціалу в сільськогосподарських підприємствах. Хоча така тенденція має дещо неоднорідний характер, адже на заміну скороченню кадрового потенціалу приходять сучасне високотехнологічне устаткування, яке потребує значно менших затрат живої праці. Механізм відтворення робочої сили, що застосовується на нинішній час, є ще мало відпрацьованим і недосконалим, тому з кожним роком спостерігається зниження якості трудових ресурсів.

Для кожного сільськогосподарського підприємства як цілісної системи трудовий потенціал відіграє надзвичайно важливу роль, адже суттєво впливає та безпосередньо взаємодіє з іншим ресурсним потенціалом підприємства, таким як грошові надходження, земельні ресурси, матеріально-технічне забезпечення. Ефективність роботи персо-

* Науковий керівник – С.М. Онисько, кандидат економічних наук, професор.

налу залежить від зміни багатьох взаємозв'язаних між собою чинників, рівня працездатності, матеріального стимулювання й мотивації праці, естетичних і санітарно-гігієнічних умов, що прямо чи опосередковано впливають на стан здоров'я та моральну поведінку працівників. Саме тому система формування кадрового потенціалу, яка здатна забезпечувати нормальний процес відтворення в підприємстві, повинна систематично розвиватися й удосконалюватися.

Основні соціально-економічні показники розвитку Львівської області впродовж тривалого періоду підтверджують про аграрне спрямування економіки регіону, тому доцільним було б провести дослідження зміни ефективного використання трудового потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. Для аналізу ефективності забезпечення останніх трудовим потенціалом використано інтегральний показник.¹ Дослідження проведено на основі п'яти показників соціально-економічного розвитку сільськогосподарських підприємств 20 районів Львівської області:

X1 – середньоорічна чисельність працівників, зайнятих у виробництві сільськогосподарської продукції рослинництва й тваринництва сільськогосподарських підприємств, тис. осіб;

X2 – виробництво валової продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у сільськогосподарських підприємствах, тис. грн.;

X3 – продукція сільського господарства з розрахунку на одну особу в сільськогосподарських підприємствах, тис. грн.;

X4 – площа сільськогосподарських угідь, що припадає на одного працівника у сільськогосподарських підприємствах, тис. га;

X5 – середньомісячна заробітна плата одного працівника, грн.

Одним із показників, що яскраво відображають вплив трудового потенціалу на діяльність аграрного підприємства, є середньорічна чисельність працівників у рослинництві та тваринництві, яку розраховують

згідно з плановими обсягами виготовленої продукції, нормами виробітку, виконаними роботами й послугами. У рослинництві затрати праці обчислюють добутком показників затрат праці з розрахунку на 1 га площі сільськогосподарських культур на посівні площі, що заплановані (або обсяги виконаних робіт). Поділивши одержану величину на річний фонд робочого часу одного працівника одержують середньорічну чисельність працівників у підприємстві.

З метою визначення забезпеченості трудовим потенціалом, а також виявлення надлишку чи нестачі у працівниках у кожному аграрному підприємстві складають баланс трудових ресурсів. Основними статтями балансу є запаси праці, що розраховуються у людино-годинах, а також потреба у додаткових ресурсах. Така організація праці в підприємстві, на наш погляд, є надзвичайно ефективною, оскільки дає змогу визначити щомісячну та щорічну потребу в працівниках і таким чином підвищувати обсяги випуску сільськогосподарської продукції, раціонально використовувати трудовий потенціал й у результаті одержувати більші прибутки.

Ще одним показником, який використовується для розрахунку інтегрального індексу та впливає на забезпеченість трудовим потенціалом, є виробництво валової продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, що характеризує ефективність використання таких важливих для випуску сільськогосподарської продукції засобів, як земельні ресурси. Даний показник обчислюється діленням обсягу валової продукції сільського господарства у порівнянних цінах на площу сільськогосподарських угідь (ріллі) і множенням знайдених величин на 100. Відповідно його зростання показує поліпшення господарської діяльності підприємства, а спад – навпаки².

Інтенсивність використання трудового потенціалу в підприємстві можна визначити також за допомогою показника виробництва продукції на одну особу діленням загально-

¹ Долішній М. Про рівномірність економічного розвитку регіонів України / М. Долішній, Я. Побурко, В. Карпов // Регіональна економіка. – 2002. – №2. – С. 7-17.

² Руснак П.П. Економіка підприємства / [П.П. Руснак, В.Г. Андрійчук, А.А. Ільєнко, Г.В. Черевко, В.М. Микитюк, І.І. Мальченко, Т.І. Яворська]. – Біла Церква, 2003. – 32 с.

го обсягу валової продукції в порівнянних цінах на середньорічну чисельність працівників. Кінцевий результат виготовлення продукції на одного середньорічного працівника залежить від рівня продуктивності праці та порівнянних цін на продукцію підприємства попереднього періоду. Недостатня забезпеченість трудовим потенціалом призводить до невиконання плану запланованого обсягу випуску сільськогосподарської продукції, а надлишок робочої сили – до неповного використання, що в результаті значно впливає на її ефективність.

Визначення кількості сільськогосподарських угідь, що припадають на одного працівника у сільськогосподарських підприємствах розраховують для оцінки земельного забезпечення. Необхідну величину одержують діленням площі сільськогосподарських угідь на чисельність працездатних осіб, до яких належать: чоловіки 16-60 років і жінки 16-55 років.

Показник середньомісячної заробітної плати одного працівника в сільськогосподарському підприємстві розраховують діленням сум, що нараховані із загального фонду оплати праці працівників як у грошовій, так і натуральній формах, на середньоблікову чисельність працівників, що береться для розрахунку середньої заробітної плати й інших середніх показників (середньоблікову чисельність усього персоналу в еквіваленті повної зайнятості) за відповідний період. Визначення даного показника дає можливість у комплексі проаналізувати забезпеченість сільськогосподарських підприємств області трудовим потенціалом і показати динаміку його зміни в роках.

Динаміку темпів ефективного забезпечення сільськогосподарських підприємств Львівської області трудовим потенціалом показано шляхом визначення інтегрального індексу ефективного використання трудового потенціалу регіону за формулою:

$$\sqrt[n]{\prod_{j=1}^n (1 + I_{ij})} - 1, \quad (1)$$

де I_i – інтегральний показник ефективного використання зайнятих у сільськогоспо-

дарському виробництві i -го району Львівської області до попереднього періоду;

I_{ij} – первинний індекс ефективного використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств i -го району Львівської області, визначений за j -м показником,

i – номер району;

j – номер показника;

n – кількість показників ($n = 5$).

У процесі аналізу необхідно також провести розрахунок первинних індексів ефективного використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств досліджуваного регіону до попереднього періоду за формулою:

$$I_{ij} = \frac{L^1_{ij}}{L^0_{ij}} \quad j=1,5, \quad (2)$$

де I_{ij} – первинний індекс ефективного використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств i -го району Львівської області, визначений за j -м показником;

L^1_{ij} – значення j -го показника для i -го району Львівської області у поточному році;

L^0_{ij} – значення j -го показника для i -го району Львівської області у попередньому році;

i – номер району;

j – номер показника;

n – кількість показників ($n = 5$).

Позитивні результати господарської діяльності підприємства залежать від ефективності використання живої праці як найбільш активного й вирішального фактора виробництва. Раціональне забезпечення сільськогосподарських підприємств трудовим потенціалом та його використання сприяє збільшенню обсягів виробництва продукції, підвищенню рівня продуктивності праці, зниженню собівартості й зростанню прибутку через ефективне використання технологічного устаткування¹.

¹ Булавка О.Г. Оцінка ефективності використання трудових ресурсів сільського господарства / О.Г. Булавка // Всеукраїнський науково-виробничий журнал "Сталий розвиток економіки". – 2011. – № 4. – С.66.

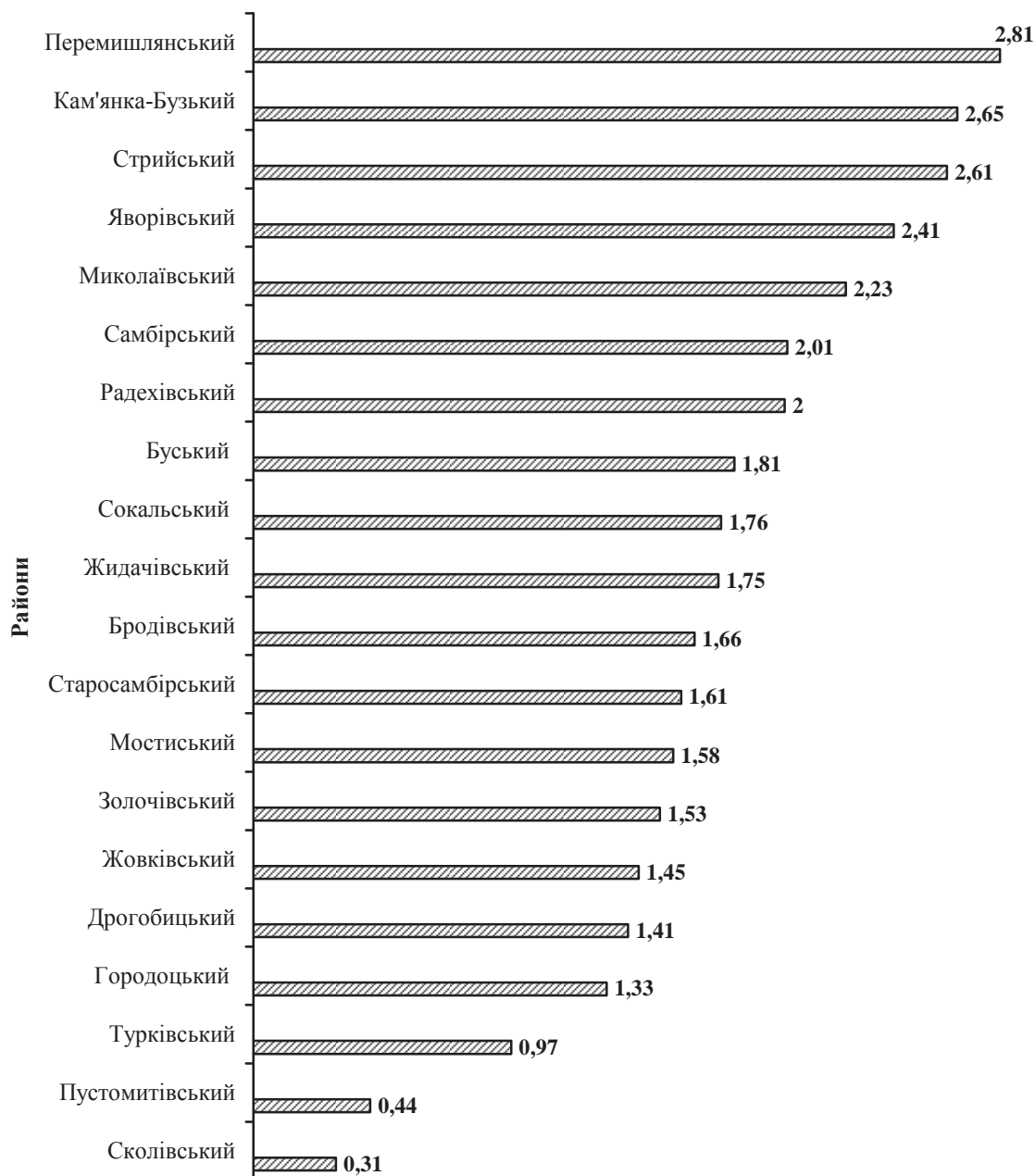

Рис. 1. Динаміка зміни інтегрального показника ефективного використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2010 році порівняно з 2005 роком

З роками в процесі становлення ринкових відносин змінюється сам процес виробництва, умови якості та рівня життя людей, що значною мірою впливає на стан забезпеченості сільськогосподарського підприємства трудовим потенціалом. Відповідно вплив основних соціально-економічних показників на діяльність сільськогосподарського підприємства має в різні періоди неоднакову вагомість, значення одних зростає, а інших зменшується – й навпаки. У процесі проведеного дослідження можна зробити висновок, що найефективніше у 2010 році порів-

няно із 2005-м сільськогосподарські підприємства використовували трудовий потенціал у Перемишлянському районі, де інтегральний показник становив 2,81, що на 2,5 більше, ніж у Сколівському (рис. 1). Зростання аналізованих показників досягнуто за рахунок підвищення продуктивності праці трудових ресурсів, зростання середньомісячної заробітної плати, поліпшення земельного забезпечення та зростання випуску валової продукції в підприємствах досліджуваного району.

Найефективніше у Львівській області, виходячи з результатів дослідження, працюють сільськогосподарські підприємства Перемишлянського, Кам'янка-Бузького та Стрийського районів. Соціально-економічні показники розвитку сільськогосподарських підприємств Перемишлянського району зросли у 2010 році по відношенню до 2005-го удвічі.

Середньорічна чисельність працівників у Перемишлянському районі скоротилася на 3%, хоча середньомісячна заробітна плата одного працівника в сільськогосподарських підприємствах зросла на 13%, що відповідно вплинуло на незначне зростання виробництва продукції сільського господарства з розрахунку на одну особу, на 1,07% і зростання випуску валової продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь на 10%.

Якщо порівняти показники зміни ефективності використання трудового потенціалу сільськогосподарськими підприємствами Перемишлянського й Радехівського районів, то можна побачити, що інтегральний індекс останнього менший на 81%.

Проведений аналіз показує, що в досліджуваних районах соціально-економічні показники господарювання погіршилися, зокрема у сільськогосподарських підприємствах Турківського, Пустомитівського та Сколівського районів, де зниження показників відбулося на 97, 44 і 31% відповідно. У Турківському районі така тенденція характерна внаслідок зменшення темпів випуску продукції сільського господарства з розрахунку на одну особу на 86% та зменшення площі сільськогосподарських угідь, що припадає на одного працівника, на 98%.

За результатами аналізу динаміки використання трудових ресурсів сільськогосподарськими підприємствами регіону видно, що розрив між районами, в яких забезпечуваність трудовим потенціалом найкраща (Перемишлянський) і найгірша (Сколівський), досить високий, що підтверджує неефективність використання трудового потенціалу у Львівській області загалом.

Оцінка основних показників розвитку сільськогосподарських підприємств Львівського регіону показує, що на шляху їх ефе-

ктивного забезпечення кадровим потенціалом існує багато перешкод. Серед основних слід виділити такі: відсутність соціального розвитку в підприємстві, невідповідність оплати праці кваліфікації персоналу, невідповідність санітарно-гігієнічних та естетичних умов праці міжнародним стандартам, що шкідливо впливає на здоров'я та якість життя сільського населення, використання застарілих технологій, трудові конфлікти у зв'язку з несвоєчасною виплатою заробітної плати, відсутність матеріального заохочення працівників, малорозвинена система мотивації праці персоналу, низька продуктивність праці, відсутність страхових відшкодувань на випадок виробничих і побутових травм.

Ефективність забезпечення трудовим потенціалом залежить від раціонально побудованої соціальної та економічної політики, моральної й культурної роботи. Як відомо, в основі формування кадрового потенціалу аграрного підприємства лежить демографічна ситуація сільських населених пунктів, адже переважна більшість з них працює саме на селі. Збільшення смертності, зниження рівня народжуваності, міграція, особливо осіб молодого працездатного віку, у сільській місцевості погіршує стан забезпеченості кадровим потенціалом сільськогосподарських підприємств.

Також найкраще відображають якість роботи трудового потенціалу в сільськогосподарському підприємстві продуктивність праці одного зайнятого у виробництві та обсяги випуску валової продукції, що є основними важелями впливу на результативність їх господарської й виробничої діяльності (рис. 2). Із результатів графічного аналізу видно, що випуск валової продукції сільського господарства, загалом до 2000 року, мав тенденцію до спаду, а вже починаючи з 2005-го почав позитивно зростати і в 2010 році становив 4181,4 млн грн. Виробництво валової продукції у сільськогосподарських підприємствах Львівської області зменшилося у 2010 році порівняно з 1990-м на 1903,4 млн грн, або на 36,58%, що не вплинуло на продуктивність праці, яка зросла на 44%, що в основному пов'язано із специфікою регіонального ведення сільського гос-

подарства. Якщо аналізувати продуктивність праці одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві у 2010 році, порівняно з 2005-м, то відбулося зростання на 69292 млн грн, або на 4,4%, що відповідно

вплинуло на незначне збільшення обсягів випуску валової продукції у сільськогосподарських підприємствах на 675,6 млн грн, або на 2,6%.

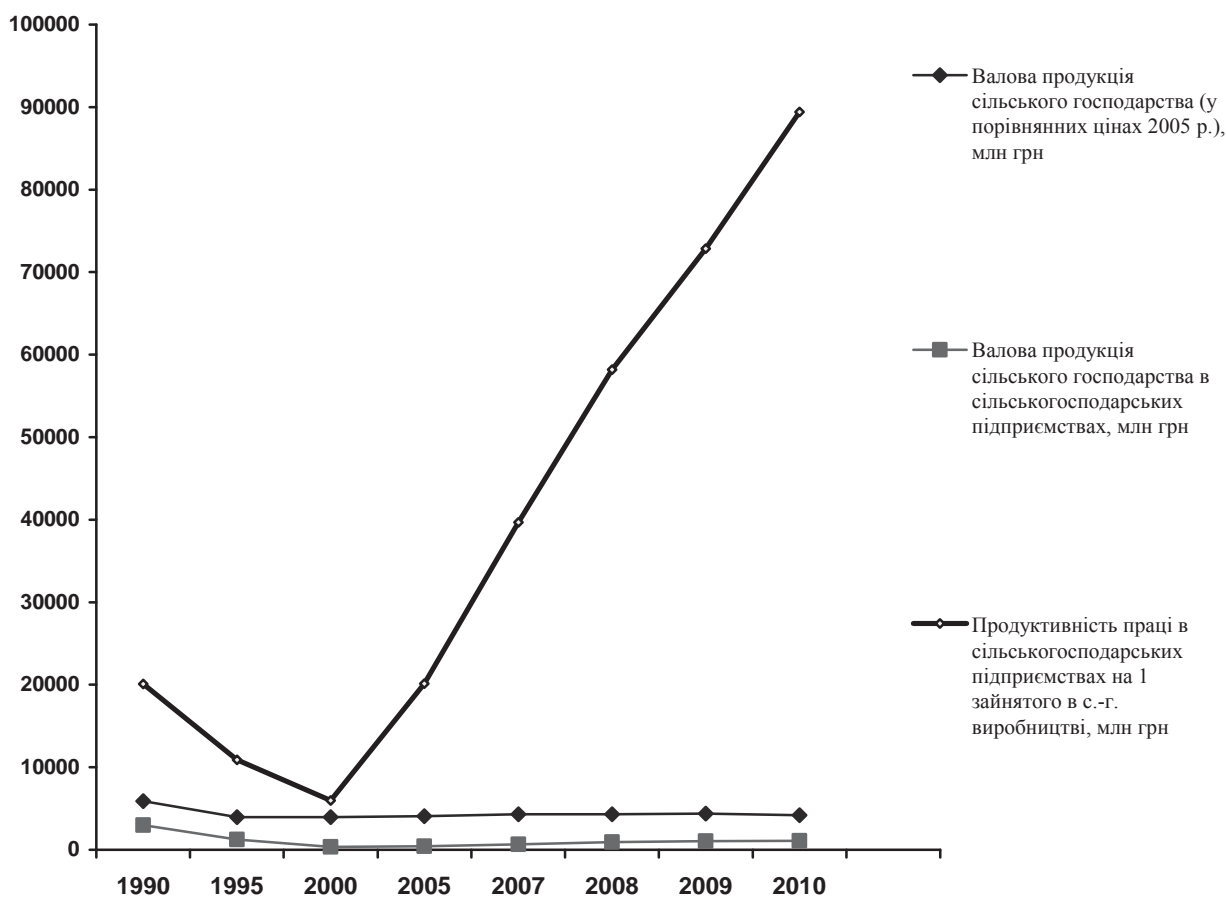

Рис. 2. Виробництво валової продукції сільськогосподарського господарства та продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах Львівської області*

* Статистичний збірник Головного управління статистики у Львівській області // Сільське господарство Львівщини, 2011.

Таким чином, на рівні сільськогосподарського підприємства удосконалення системи кадрового забезпечення потребує: зростання зайнятості працівників через створення нових робочих місць; розробку відповідного диференційованого режиму дня; віддання переваг жінкам та особам із вадами шляхом вивільнення їх від шкідливих умов праці, уникнення трудових конфліктів у колективах, проведення різного роду тренінгів із метою підвищення кваліфікації персоналу, забезпечення належної охорони здоров'я; організації активного відпочинку; створення можливості оздоровлення працівників у санітарно-курортних та профілактичних закладах відпочинку на пільгових умовах.

Вагомою причиною недосконалої системи забезпечення сільськогосподарських підприємств трудовими ресурсами й соціального розвитку залишаються недостатні фінансові можливості, оскільки на соціальні витрати в сучасних умовах підприємство закладає дуже мало коштів. Як правило, керівники підприємств не мають бажання та вважають недоцільним витрачати кошти на навчання персоналу й підвищення кваліфікації побоюючись, що працівники можуть перейти на іншу, вищеоплачувану роботу¹.

¹ Трещов М.М. Кадрова політика як фактор підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства / М.М. Трещов // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2011. – № 1 (25). – С.27.

Багато сільськогосподарських підприємств працюють за принципом раціоналізації, тобто керівництву вигідніше зменшити чисельність працівників і підвищити їм заробітну плату, ніж приймати на роботу більше працівників за меншої оплати праці. Тому часто кваліфіковані працівники сільського господарства переходять на роботу в галузі економіки, де вища оплата праці, а решта після втрати роботи мігрує або зовсім деградує.

Тому необхідними передумовами розв'язання основних проблем, що виникли, є:

застосування системи планування кадрів у сільськогосподарському підприємстві шляхом врахування особливостей матеріально-технічної бази та фінансових можливостей підприємства;

підбір кадрів за професійно-кваліфікаційним рівнем;

перепідготовка кадрів, підвищення кваліфікації працюючих працівників і залучення молодих широкопрофільних спеціалістів;

підняття рівня заробітної плати в сільському господарстві до середнього в економіці держави;

безпосереднє поєднання професійних й особистісних характеристик персоналу;

дотримання принципу взаємної відповідальності між керівним складом та обслуговуючим персоналом за допомогою створення їм належних умов праці;

налагодження корпоративної культури з метою уникнення конфліктів;

Отже, виходячи із проведеного аналізу, кваліфікований персонал є одним із основних ресурсів, за допомогою якого сільськогосподарське підприємство здатне ефективно працювати, розвиватися, досягати найкращих результатів і бути основним конкурентом на ринку сільськогосподарської продукції. На рівні сучасного аграрного підприємства слід зміцнювати фінансовий стан підвищенням соціальної й економічної ефективності, досягненням оптимального рівня оплати праці в загальній собівартості продукції при одночасному зменшенні матеріальних витрат, поетапно долати масове (приховане) безробіття та забезпечувати зростання зайнятості висококваліфікованих трудових ресурсів. Удосконалення системи кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств повинно здійснюватися через соціальний розвиток у підприємстві, посилення соціальної захищеності й матеріальної відповідальності трудового потенціалу.

Запропоновано основні шляхи удосконалення системи кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств. Визначено інтегральний показник ефективного використання трудового потенціалу на основі аналізу основних соціально-економічних показників усіх районів Львівської області.

Предложены основные пути улучшения системы кадрового обеспечения сельскохозяйственных предприятий. Исследован интегральный показатель эффективного использования трудового потенциала на основе оценки основных социально-экономических показателей всех районов Львовской области.

The main ways of enhancement of the system of personnel in agricultural enterprises are considered in the article. The integral indicator of effective use of labour capacity based on the analysis of basic social and economic indexes of all districts of the Lviv region is determined.

* * *

*Р.І. ТРИНЬКО, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри
Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України*

Моральні аспекти антикризового управління

Виникнення економічної кризи спонукало науковців, практиків і політиків вдатися до визначення природи та причин її появи, знаходження механізмів її попередження та мінімізації негативних наслідків. У більшості публікацій, на жаль, дуже мало приділяється уваги такому фактору, як деградація моральних переконань, зумовленої нерівністю суспільства. В даній науковій розвідці зроблено спробу розглянути причини кризових явищ через призму майнової нерівності суспільства і деградацію моральних переконань.

Питання економічних криз, причин їх виникнення та соціально-економічних наслідків висвітлені в працях таких учених, як В. Геєць, А. Гриценко, А. Гальчинський, В. Бурлачков, І. Дорошенко, В. Ключко, В. Корнєєва, І. Гнибіденко, А. Чухно, О. Васильєв, В. Маневич, О. Яременко та багато інших. Переважна частина публікацій присвячена питанням фінансової й банківської кризи. Досить ґрунтовно висвітлюються шляхи подолання кризових явищ, а також погляди різних авторів на трактування суті категорії економічна криза.

Водночас, на нашу думку, недостатньо уваги приділено моральній стороні кризових явищ, зокрема деградації моральних устоїв на ґрунті майнової нерівності суспільства, його криміналізації та духовного занепаду. Автором зроблено спробу розглянути ті аспекти кризових явищ в економіці, які генеруються майновими перекосами й зумовленими ними моральними деградаційними процесами в суспільстві.

Мета статі – визначення економічної кризи та окреслення її причин через призму порушення моральних переконань на основі майнової нерівності. Зроблено спробу окре-

слити вихідні принципи антикризового управління.

З розвитком машинної індустрії докорінно змінилася матеріально-технічна база економіки, яка суттєво змінила умови і характер праці при одночасному виникненні такого феномену, як криза. Криза як складне суспільно-економічне явище поєднує в собі дві сторони виробничих відносин – матеріально-технічну та соціально-економічну. Особливістю криз є їхня систематична повторюваність. Сама тривалість криз характеризується малими (6-12 років) і великими (40-50 років) циклами. Кризи визначають циклічний характер виробництва. М. Кондратьєв ще у 1926 році науково обґрунтував "довгі хвилі" або "великі цикли" економічної кон'юнктури.

Стосовно самого змісту криз, то академік А. Чухно так характеризує цю економічну категорію: "Криза – це одна з форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва та праці, відкривається простір для зростання й утвердження нового. Водночас із подоланням віджитого неминуче виникає спад виробництва, зростає безробіття, знижуються доходи населення, що негативно позначається на умовах життя людей"¹.

Дещо інший погляд на природу кризи має угорський професор М. Шимаї, який вважає "що криза не означає повного краху даної системи, а є великомасштабним порушенням чи збуренням, яке перешкоджає її функціонуванню або серйозно її гальмує"².

¹ Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – №1. – С. 4.

² Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи / М. Шимаї // Економіка України. – 2010. – №4. – С. 22.

На багатофакторність економічних криз звертає увагу В.Клочко, який пише: "сучасна криза не є виключно фінансовою, як це може здатися при поверховому аналізі. По суті це криза процесів відтворення й розподілу благ, криза як виробничих, так і фінансових відносин та інститутів. Сьогодні ж недооцінюється саме відтворювально-інноваційний аспект у поясненні причин криз і шляхів виходу з них"¹.

А. Гриценко виділяє три основні складові сучасної світової кризи: цивілізаційну, соціогуманітарну та фінансово-економічну². Він вважає, що серцевину сучасної кризи утворює фінансово-економічна криза. З такою позицією автора важко погодитись, оскільки, на нашу думку, першопричиною світової кризи є соціогуманітарна криза. І тут доцільно послатися на авторитет академіка В. Гейця, який вважає, що без вирішення політичної кризи сталого руху в економіці не буде. Посилаючись на Д. Фоміна й Г. Ханіна, академік доходить висновку, що державі та ідеології слід формувати нові конструкції, ідеали й розуміння, спрямовані на створення таких цінностей, як повага до праці, прагнення до чесності та справедливості. Саме ці фактори, на думку В. Гейця, і є головними завданнями модернізації боротьби з кризою. Без глибоких змін у поведінці населення реформи навряд чи приведуть до сталих успіхів, оскільки у цьому випадку ми виключаємо мотивацію населення до чесного ведення бізнесу та справедливого розподілу ВВП³.

Відсутність шанобливого ставлення до людини праці в нас має глибокі коріння. Т. Кір'ян пише, що "протягом тривалого часу домінування централізованої планової економіки людина праці на словах прославлялася, а насправді її фактично недооцінювали та ігнорували. Нині ж маємо соціально-економічні проблеми незрілої ринкової економіки: безробіття, низький життєвий рівень, неналежна увага до працівника з трудовим досвідом, кваліфікацією, професійними знаннями й навичками,

а головне – недостатній рівень соціального захисту найманих працівників. Як наслідок, в Україні відбувається деформація трудових цінностей, масове погіршення якості трудового потенціалу, що відображається в даних статистики та наукових досліджень професійно-якісних характеристик сучасного працівника, оцінок його трудових орієнтацій і мотивації та здатності до продуктивної праці. Проте, незважаючи на таку ситуацію, вважаємо, що вихід з цього негативу можливий завдяки професійному й духовному розвитку людини праці. Водночас це – найважливіший засіб економічного зростання, а також його кінцева мета"⁴.

На вирішальну роль ідеологічної складової у подоланні економічної кризи робить акцент і академік НААН Б. Панасюк. Він вважає, що "чітко сформована ідеологія суспільства дасть змогу подолати розгубленість, визначити шлях до стабільного благополуччя, мобілізувати якомога більшу кількість людей на ефективну працю, змусити їх повернутися до активного життя, позбутися культу брехні, підпільної економіки та надуманих привілеїв. В ідеології суспільства мають простежуватися велич національної мети, сила духу її досягнення, міцність волі й традицій народу, національні інтереси України"⁵.

Нині багато науковців доходять висновку, що світового масштабу глобалізаційні процеси, поширення кризових явищ, криза індустріальної парадигми економічної теорії, яка проявляється у невідповідності новому фактору виробництва – інформації і знанням зумовлюють відповідні зміни в самій сутності економіки, утвердження нового суспільства, яка спирається на високотехнологічну технологію й постматеріальну систему цінностей. За словами О.Тоффлера, "ми просуваємося від "економіки черева" до „економіки душі”"⁶.

Дослідження численних публікацій з проблем причини та шляхів виходу з економічної кризи дають підстави віддати значні

¹ Клочко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи / В. Клочко // Економіка України. – 2011. – №9. – С. 31.

² Гриценко А. Глобальна криза як форма сучасної фінансово-економічної динаміки / А.Гриценко // Економіка України. – 2010. – №4. – С. 45.

³ Гець В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008-2009 років в Україні / В. Гець // Економіка України. – 2010. – №4. – С. 15.

⁴ Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – №9. – С. 69.

⁵ Панасюк Б. Основи ідеології суспільного життя / Б.Панасюк // Економіка України. – 1999. – №12. – С. 14.

⁶ Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – М.: "Ает изд-во", 2004. – С 32, 261.

преференції соціальній політиці, соціальній справедливості. Одним із індикаторів справедливої чи антинародної соціальної політики є політика доходів. Проблема кількісного оцінювання соціальної політики всебічно досліджена видатним американським соціологом російського походження П. Сорокіним. Оцінюючи масштаби критичної диференціації доходів у країнах Заходу, соціолог дійшов до висновку про існування так званої "точки насичення", далі якої суспільство не може просуватися без ризику великої катастрофи. На думку П. Сорокіна, співвідношення в доходах у пропорції від 1 до 10 разів є саме тією "точкою насичення", за якою починають формуватися не лише соціально, а й політично небезпечні ризики. В Україні, за даними різних авторів, "точка насичення" знаходиться в межах 1 : 30 – 1 : 40, що свідчить про передкризовий стан соціальної безпеки, що в свою чергу є вагомою перешкодою в подоланні економічної кризи взагалі. Який же шлях подолання негативного значення "точки насичення"? На нашу думку, шляхами нейтралізації негативної величини "точки насичення" можуть бути:

- а) створення нових робочих місць і подолання безробіття;
- б) підвищення питомої ваги оплати праці в собівартості продукції;
- в) створення однакових шансів громадянам на старті.

Вважаємо за необхідне детальніше зупинитися на третьому шляху подолання нерівності – створенні однакових шансів на старті. Під поняттям "однакових шансів на старті" А. Гальчинський не пропагує зрівнялівки. Інтерпретуючи цю категорію, тобто однаковість на старті, він вважає, що "це зовсім не означає однакові кінцеві результати. Потрібно не елімінувати, а навпаки, підтримувати принцип змагальності у сфері соціальних відносин. Змагальність – це невід'ємна складова свободи. Вона дає можливість суспільству з'ясувати, хто є дійовішим у вирішенні того чи іншого завдання, які методи та механізми є найбільш оптимальними для реалізації відповідних цілей; вона, нарешті, змушує людину максимально мобілізувати свої сили, здібності й творчу енергію, щоб бути серед перших. Ущемлення принципу

змагальності в соціальній сфері є прямим обмеженням свободи особистості, її вільного розвитку. Тому коректною соціальною політикою може бути лише така, яка посилює позицію індивіда як на старті, так і в процесі змагання"¹. Слід відзначити й той факт, що П. Сорокін виступав не лише проти критичної диференціації доходів, а й проти їх надмірного вирівнювання. На думку П. Сорокіна, надмірне вирівнювання може провокувати катастрофічний розвал економічного життя населення. Якщо повертатися до проблеми створення громадянам однакових стартових шансів, то, на жаль, їх не було створено. Різні стартові можливості для населення на початку формування ринкової економіки значною мірою спровокували наступні кризи.

Академік І. Лукінов писав, що "механізм державного регулювання було спрямовано на каталіз процесу господарського розвалу, на бурхливе подорожчання за "ланцюговою реакцією" всього товарного виробництва, з безперервним підхльостуванням руйнівної інфляції та платіжної кризи. Тим самим було створено найсприятливіші умови для зародження і фінансового збагачення нових соціальних структур з посиленням розбіжностей у рівнях життя багатих і бідних"².

Оскільки на початкових стадіях формування ринкової економіки держава не створила жителям країни однакових стартових умов, то під впливом однієї соціальної несправедливості, за ланцюговою реакцією, виникла інша. Професор Т. Волинський пише, що "найважливішим негативним наслідком бідності є те, що малозабезпечені сім'ї не в змозі дати своїм дітям добре виховання (їх "виховує" вулиця) та освіту, бо шлях на платні відділення престижних вищих навчальних закладів, чий дипломи високо котируються, а отже, відкривають перспективу дістати добре оплачувану роботу, для цих дітей, як правило, закриті. За таких умов сім'я орієнтує дитину не на те, щоб стати культурною, всебічно ерудованою людиною, з належним соціальним статусом, а на

¹ Гальчинський А. Лібералізм – еволюційні трансформації / А.Гальчинський // Економіка України. – 2010. – №6. – С. 30.

² Лукінов І. Наслідки і перспективи ринкових перетворень в економіці України / І.Лукінов // Економіка України. – 1995. – №12. – С. 6.

те, щоб мати надійний окрасць хліба. Тому багато здібних дітей з бідних сімей не можуть реалізувати свої можливості, лишаяються за бортом. Так бідні продукують бідних, а багаті – багатих"¹.

Водночас в Україні є чимало мільйонерів (у доларовому еквіваленті) й навіть мільярдерів, які найменше переймаються долею незахищених верств населення. Нагромадження суспільного капіталу в країні має полярну форму, що є одним із вирішальних деструктивних факторів у подоланні економічної кризи, генератором можливих соціальних збурень.

Україна, здобувши державну незалежність, опинилася в ситуації власного економічного і правового безвладдя. Академік І. Лукінов писав, що в Україні "сформована під активним впливом ззовні монетарна, банківсько-фінансова, податкова й цінова політика "гіперінфляційного току", гальмуючи стабілізацію і розвиток товаровиробництва й навіть стимулюючи його спад, одночасно сприяла збагаченню панівної меншості як економічної опори нового порядку. Причому процес цей відбувся не шляхом і не за рахунок активізації здорового підприємництва та стимулювання високопродуктивної створювальної праці, а за рахунок примітивного пограбування держави, спекуляції її товарними ресурсами, використання емісійного та інфляційного буму, доларизації грошового обігу для різних банківсько-фінансових махінацій, зубожіння більшості населення, тобто криміногенним шляхом"².

Наслідком таких "ринкових" перетворень стало суцільне зубожіння народу."Не випадково, писав академік І. Лукінов, країну охопила хвиля насильства. Загострення соціально-економічних труднощів, підрип справжньої мотивації до створювальної трудової діяльності та несправедливості лежать в основі бурхливого сплеску злочинності, падіння моралі й духовності, небажання чесно і високопродуктивно працювати, жити на свої власні доходи. Йдеться про втрату найвищих людських якостей, що формуються в

поколіннях і закладаються до генетичного коду нації"³.

За таких умов загублено людський ресурс, який, за сприятливих соціально-економічних умов, міг би бути спрямований на подолання економічної кризи. Хочеться сподіватися, що глибина морального падіння нації ще не пройшла точки неповернення. Обнадійливими можуть бути міркування члена-кореспондента НАН України Е. Лібанової, яка, оцінюючи моральний стиль поведінки українців, звертає увагу на феноменальний стиль поведінки українців у зарубіжному середовищі: "Вражає, пише вона, що, потрапивши в інше середовище, українські емігранти починають поводитися за його правилами, сумлінно виконуючи свої обов'язки, не вимагаючи чайових. Не віриться, що виїжджають найкращі, – покидають країну найбільш активні. Але з цього випливає, що саме середовище формує адекватні собі суспільні настрої, ставлення до роботи, усвідомлення людиною власної ролі у своєму ж таки житті. Основна підойма суспільного прогресу – узгодженість політичних рішень із ціннісними орієнтаціями населення через вплив на соціальні настанови (в найрізноманітніших сферах – від народжуваності до розподілу доходів), з одного боку, та їх урахування в політиці – з іншого"⁴. Таким чином, є підстави для оптимістичного висновку, що для цивілізованої, некорупційної поведінки населення необхідно змінювати середовище до таких параметрів, які властиві країнам потенційної еміграції українців. Також є всі підстави вважати, що важливою складовою економічної кризи як у світі, так і в Україні, є ерозія моральних цінностей. Академік Б. Панасюк наголошує, що "ми ще далекі від розуміння вигоди від таких понять, як пунктуальність і обов'язковість"⁵.

На моральні фактори, які провокують кризові явища та гальмують ринкові перетворення в Україні, вказує й О. Прутська, яка пише, що "причиною того, що українська економіка все ще не почала жити за зрозумілими, обов'язковими для всіх законами, з використанням "прозорих" і однакових для всіх процедур, є

¹ Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – №2. – С. 82.

² Лукінов І. Наслідки і перспективи ринкових перетворень в економіці України / І. Лукінов // Економіка України. – 1995. – №12. – С. 6.

³ Там само. – С. 7.

⁴ Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – №10. – С. 136.

⁵ Панасюк Б. Основи ідеології суспільного життя / Б. Панасюк // Економіка України. – 1999. – №12. – С. 14.

відсутність ефективних публічних механізмів контролю за дотриманням законів та контрольних установлень. Формування таких механізмів блокується великою кількістю факторів – винятково високою мірою невизначеності, що виникла на початкових стадіях реформ; відсутністю традицій законослухняної поведінки; ідеологічним розшаруванням суспільства; недостатньою політичною волею і незрілістю еліти"¹.

Ми вже вказували на те, що поряд з ідеологічним розшаруванням населення України відбулося глибоке матеріальне розшарування. Та частина суспільства, в руках якої опинилася переважна частина народногосподарської власності, з феноменальною наполегливістю намагається набути матеріальну вигоду вже сьогодні й будь-якою ціною.

В Україні практично відсутня інвестиційна політика розвитку, що є однією з причин кризових явищ і технологічного відставання. На противагу багатьом розвинутих державам, в експорті яких переважають наукомістка продукція й новітні технології, структура джерел економічного зростання в Україні складається переважно з сировини та напівфабрикатів. Незважаючи на високий рівень спрацьованості основних фондів у промисловості, інвестуються переважно сировинні галузі, що належить до економічних укладів недосконалих технологічних рівнів².

Очевидно безнадійно говорити про соціальну й моральну солідарність суспільства, коли 27% населення України живе нижче від межі бідності та приблизно 70% – на рівні бідності, тоді як за міжнародними соціальними стандартами показник кількості бідних не повинен перевищувати 10%. В Україні чітко простежується тенденція до скорочення прошарку середнього класу, а це є одним із факторів виникнення кризових явищ внаслідок синхронно скорочення внутрішнього споживчого ринку.

Неоднакові стартові умови, перекося в доступі до матеріальних благ породили таку категорію, як матеріальні блага "надбудовно-

го характеру". Категорія "надбудовні блага" й така категорія, як "надлишкова нерівність" мають однакове походження і, на думку А. Соколовської, є пасткою зубожіння. О. Єфремов, закликаючи суспільство до моральних засад господарювання, пише: "підвищення духовного рівня в бік екологізації життєвих цінностей за рахунок обмеження непомірних вимог підвищення матеріальних "надбудовних" благ не обов'язкової життєвої потреби (надмірне і не зовсім потрібне поліпшення побуту, надлишки в комфорті, в задоволеннях), якими, в основному, користується багата і надбагата частина суспільства"³.

Як вважає А. Соколовська, надлишкова нерівність є наслідком діяльності неринкових інститутів перерозподілу. Надлишкова нерівність як і "надбудовні" блага стимулюють розвиток економіки та інноваційного потенціалу, породжують соціальну напруженість і збільшують витрати на підтримку громадського порядку та захист власності.

"Враховуючи соціально-економічні наслідки надлишкової нерівності, фінансова наука в останні десятиріччя розглядає справедливий розподіл доходів як обов'язкову функцію сучасної держави, як суспільне благо, яке вона покликана надавати своїм громадянам"⁴.

Основним спонукальним мотивом людини до праці є задоволення споживчих потреб. Рівень заробітної плати неоднаковою мірою задовольняє людські потреби, під впливом чого формуються типи поведінки людей, їх моральний і суспільно-громадський рівень. Говорячи про вплив доходу на можливу поведінку людей, Г.С. Кваснікова пише, що людина "працює для одержання доходу, через який вона може (або навпаки) себе реалізувати, проявити як особистість, бути корисною собі, оточенню, суспільству або просто існувати залежно від розміру цього доходу. Однак не можна стверджувати, що одержання високих доходів спонукає людину задовольняти якісніші моральні потреби. Це вже залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів. Але можна точно зазначити той факт, що від бідної лю-

¹ Прутська О. Невраховані фактори українських реформ / О. Прутська // Економіка України. – 2002. – №8. – С.55.

² Конкурентоспроможність національної економіки. – К.: "Фенікс", 2005. – С. 338, 343.

³ Єфремов О. Сталій чи гармонійний (з екосистемою) розвиток – чому віддати перевагу? / О.Єфремов // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 90.

⁴ Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні / А.Соколовська // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 22.

дини не варто сподіватися високопродуктивної праці"¹.

Із сказаного можна зробити висновок, що зубожіла людина за своїми моральними переконаннями в умовах економічної кризи не може бути корисною ні собі, ні оточенню, ні суспільству. За даними багатьох дослідників, питома вага населення, яке можна віднести до середнього класу, не перевищує 3%. При майновому розшаруванні населення, яке в 3-4 рази перевищує допустимий рівень, моральний стан переважаючої частини населення потенційно може бути фактором соціальної напруги, низької продуктивності праці, відсутності мотивації до інноваційного розвитку. Всі ці аспекти є сприятливими для розвитку кризових явищ, а тому повинні бути предметом антикризового управління, яким, на нашу думку, є виявлення та усунення усіх проявів сукупного загострення суперечностей, що спричиняють загрозу настання й розвитку кризи.

Антикризове управління повинно передбачати застосування методів, важелів та інстру-

ментів, спрямованих на подолання або мінімізацію негативної дії факторів, які провокують або спонукають виникнення кризових явищ.

Матеріальна нерівність суспільства спричиняє загострення моральних відносин між його індивідуумами, що може викликати соціальне збурення, зниження індивідуальної й громадської ініціативи, спрямованої на максимальне використання наявних виробничих ресурсів і справедливий з мінімальною асиметрією розподіл матеріальних благ.

Результати системного аналізу показують, що влада в нашій країні, на жаль, не використовує раціонально потужні регулювальні підйоми, які має в своєму розпорядженні. Законодавча неврегульованість, відсутність належного правового й морального виховання, поваги до державних законів розширюють сферу протиправних дій – корумпованість, шахрайство, злочинність. Критичні перекося в майновому забезпеченні спричинили формування структури та характеру самого суспільства, яке несе потенційні загрози виникненню економічних криз.

Розглянуто питання майнової структуризації суспільства як потенційної загрози виникнення соціальної напруги та стимулювання економічних криз. На основі аналізу літературних джерел показано криміногенний характер приватизації, що призвело до нетрудового збагачення невеликої частини суспільства, гіпертрофованої матеріальної поляризації, втрати моральних переконань і формування середовища, сприятливого до економічних криз.

Рассмотрены вопросы имущественной структуризации общества как потенциальной угрозы возникновения социальной напряженности и стимулирования экономических кризисов. На основании анализа литературных источников показан уголовный характер приватизации, что привело к нетрудовому обогащению небольшой части общества, гипертрофированной материальной поляризации, потери моральных убеждений и формирования среды, благоприятной к экономическим кризисам.

An article studies problems of property structure of society as a potential threat that can trigger social tensions and economic crises. The analyses of specific literature on the subject shows criminal origins of privatization, which led to unearned enrichment of a small part of society, blown material polarization, loss of moral beliefs and the formation of an environment favourable to economic crises.

*

А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор
А.Н. ТКАЧЕНКО, кандидат технічних наук, директор Українського
навчально-наукового інституту інформаційного і телекомунікаційного
забезпечення агропромислової та природоохоронної галузей економіки
Е.К. БУКІН, аспірант*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Інформатизація аграрної сфери України

Останні роки характеризуються високими темпами проникнення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у практич-

но всі сфери суспільства, виробництво, повсякденне життя людей. Про це свідчать значні темпи зростання таких кількісних по-

* Науковий керівник – А.В. Скрипник, доктор економічних наук, професор.

¹ Кваснікова Г.С. Доходи населення та економічний стан держави / Г.С. Кваснікова // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 117.

дини не варто сподіватися високопродуктивної праці"¹.

Із сказаного можна зробити висновок, що зубожіла людина за своїми моральними переконаннями в умовах економічної кризи не може бути корисною ні собі, ні оточенню, ні суспільству. За даними багатьох дослідників, питома вага населення, яке можна віднести до середнього класу, не перевищує 3%. При майновому розшаруванні населення, яке в 3-4 рази перевищує допустимий рівень, моральний стан переважаючої частини населення потенційно може бути фактором соціальної напруги, низької продуктивності праці, відсутності мотивації до інноваційного розвитку. Всі ці аспекти є сприятливими для розвитку кризових явищ, а тому повинні бути предметом антикризового управління, яким, на нашу думку, є виявлення та усунення усіх проявів сукупного загострення суперечностей, що спричиняють загрозу настання й розвитку кризи.

Антикризове управління повинно передбачати застосування методів, важелів та інстру-

ментів, спрямованих на подолання або мінімізацію негативної дії факторів, які провокують або спонукають виникнення кризових явищ.

Матеріальна нерівність суспільства спричиняє загострення моральних відносин між його індивідуумами, що може викликати соціальне збурення, зниження індивідуальної й громадської ініціативи, спрямованої на максимальне використання наявних виробничих ресурсів і справедливий з мінімальною асиметрією розподіл матеріальних благ.

Результати системного аналізу показують, що влада в нашій країні, на жаль, не використовує раціонально потужні регулювальні підйоми, які має в своєму розпорядженні. Законодавча неврегульованість, відсутність належного правового й морального виховання, поваги до державних законів розширюють сферу протиправних дій – корумпованість, шахрайство, злочинність. Критичні перекося в майновому забезпеченні спричинили формування структури та характеру самого суспільства, яке несе потенційні загрози виникненню економічних криз.

Розглянуто питання майнової структуризації суспільства як потенційної загрози виникнення соціальної напруги та стимулювання економічних криз. На основі аналізу літературних джерел показано криміногенний характер приватизації, що призвело до нетрудового збагачення невеликої частини суспільства, гіпертрофованої матеріальної поляризації, втрати моральних переконань і формування середовища, сприятливого до економічних криз.

Рассмотрены вопросы имущественной структуризации общества как потенциальной угрозы возникновения социальной напряженности и стимулирования экономических кризисов. На основании анализа литературных источников показан уголовный характер приватизации, что привело к нетрудовому обогащению небольшой части общества, гипертрофированной материальной поляризации, потери моральных убеждений и формирования среды, благоприятной к экономическим кризисам.

An article studies problems of property structure of society as a potential threat that can trigger social tensions and economic crises. The analyses of specific literature on the subject shows criminal origins of privatization, which led to unearned enrichment of a small part of society, blown material polarization, loss of moral beliefs and the formation of an environment favourable to economic crises.

*

А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор
А.Н. ТКАЧЕНКО, кандидат технічних наук, директор Українського
навчально-наукового інституту інформаційного і телекомунікаційного
забезпечення агропромислової та природоохоронної галузей економіки
Е.К. БУКІН, аспірант*
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Інформатизація аграрної сфери України

Останні роки характеризуються високими темпами проникнення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у практич-

но всі сфери суспільства, виробництво, повсякденне життя людей. Про це свідчать значні темпи зростання таких кількісних по-

* Науковий керівник – А.В. Скрипник, доктор економічних наук, професор.

¹ Кваснікова Г.С. Доходи населення та економічний стан держави / Г.С. Кваснікова // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 117.

казників, як розмір аудиторії користувачів мережі Інтернет і рівень комп'ютеризації населення в перерахунку на 100 осіб у Росії та Україні, які входять у десятку країн Європи з найбільшою аудиторією Інтернет¹. Одним із визначальних факторів суспільних змін в арабських країнах у 2010 році й деяких країнах СНД у 2011 році став доступ до інформації в Інтернеті, що показує високий рівень впливу Мережі в суспільстві².

Зростаюча значимість аграрної сфери у світі зумовлює ріст інвестицій та впровадження нових технологій у сільськогосподарському виробництві. Впровадження ІКТ в сільське господарство помітніше останніми роками в країнах, що розвиваються, і наблизилося до завершальної стадії в розвинутих країнах Європи, Азії та Америки. Це зумовлює відповідний рівень дослідженості проблематики науковцями. Зокрема, в роботах ізраїльських учених (Gelb E., Gal B. and Wolfson D., 2009) вивчено проблеми адаптації ІКТ в системі інформаційних сервісів і консалтингу в сільському господарстві, запропоновано конструктивне розв'язання проблем та проаналізовано результати впровадження ІКТ³. Дослідники з державного університету штату Оклахома, США, (Briggeman B. and Whitacre B., 2007) провели кількісний аналіз змін, які відбулися у виробництві сільськогосподарської продукції після впровадження ІКТ у виробництво⁴. В роботах J. Aker було розглянуто способи впровадження ІКТ у сільському господарстві та виділено проблеми і перспективи використання цих технологій у країнах, що розвиваються⁵. Відзначимо внесок В. І. Меденнікова і С. Г. Сальнікова, які розробили концепцію єдиної інформаційної системи

АПК для Російської федерації⁶, а також виділили Інтернет як складову частину сільського господарства⁷. В роботі А.В. Скрипника і Н.А. Рогози досліджено проблему оптимізації обсягу інформації в контексті мінімізації ризику прийняття рішень на рівні окремого аграрного підприємства⁸. Питанням побудови інформаційної системи сільського господарства з використанням методів віддаленого моніторингу присвячено ряд праць співробітників Українського інституту інформаційного і телекомунікаційного забезпечення агропромислової та природоохоронної галузей економіки при Національному університеті біоресурсів і природокористування України⁹.

Мета статті – дослідити вплив процесу інформатизації на соціальні та економічні показники розвитку українського села, а також можливість використання інформатизації як фактора ефективного впливу на розвиток окремих виробничих структур аграрної сфери й простежити зміни соціальної структури села в цілому.

За показник, що дає змогу зіставляти рівні розвитку країн, візьмемо індекс розвитку людського потенціалу (НДІ). Цей інтегральний показник враховує рівень життя, грамотності, освіченості та довголіття по кожній окремій країні й дає реальну оцінку стану досліджуваної території. Проаналізуємо взаємозв'язок НДІ і частки економічно активного населення зайнятого в сільськогосподарському виробництві. На рисунку 1 представлено регресійну залежність НДІ й частки населення, зайнятого в сільському господарстві. Графік побудовано за даними двох показників по 93 країнах за 2007 рік¹⁰.

¹ The World Bank Group, "Data | The World Bank," The World Bank Group, 2012. [Online]. Available: <http://data.worldbank.org/>. [Accessed 30 01 2012].

² Miller-mccune.com, "The Arab Uprising's Cascading Effects," 27 02 2011. [Online]. Available: <http://www.miller-mccune.com/politics/the-cascading-effects-of-the-arab-spring-28575/>. [Accessed 10 02 2012].

³ E. Gelb, B. Gal and D. Wolfson, "Information and Communication Technologies (ICT) for Agricultural Extension – An Overtime Israeli Perspective," *Journal of Rural Cooperation*, vol. 1, no. 2, pp. 102-129, 2009.

⁴ BC Briggeman and BE Whitacre, "Farming and the Internet: Factors Affecting Input Purchases Online and Reasons for Non-Adoption," *Oklahoma State University Staff Paper (AEP 0803)*, pp. 18-23, 2007.

⁵ JC Aker, "Dial "A" for Agriculture: A Review of Information and Communication Technologies for Agricultural Extension in Developing Countries," *American Economic Journal: Applied Economics* 2, pp. 24-46, march 2011.

⁶ Меденніков В. И. Единая информационная система АПК / В. И. Меденніков, С. Г. Сальніков // *Международный научный журнал*. – 2009. – № 5. – С. 5-12.

⁷ Меденніков В. И. «Интернет-технологии – составная часть информатизации сельского хозяйства и аграрной науки // *Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук*. – 2010. – № 6. – С. 3-15.

⁸ Скрипник А. В. Методологические основы определения объема информации при реализации инновационных проектов в аграрной сфере / А. В. Скрипник, Н. А. Рогоза // *Экономика АПК*. – 2012. – № 3. – С. 102-107.

⁹ Шелестов А. Ю., Скакун С. В., Кравченко А. Н.; Куссул Н. Н. Распределенная система спутникового агромониторинга в Украине / Современные проблемы дистанционного зондирования Земли из космоса. – 2011. Т.8. – №1. – С.141-149; L. Hluchy, N. Kussul, A. Shelestov, S. Skakun, O. Kravchenko, Y. Gripich, P. Kopp and E. Lupian, "The Data Fusion Grid Infrastructure: Project Objectives and Achievements," *Computing and Informatics*, vol. 29, no. 2, pp. 319-334., 2010.

¹⁰ The World Bank Group, "Data | The World Bank," The World Bank Group, 2012. [Online]. Available: <http://data.worldbank.org/>. [Accessed 30 01 2012].

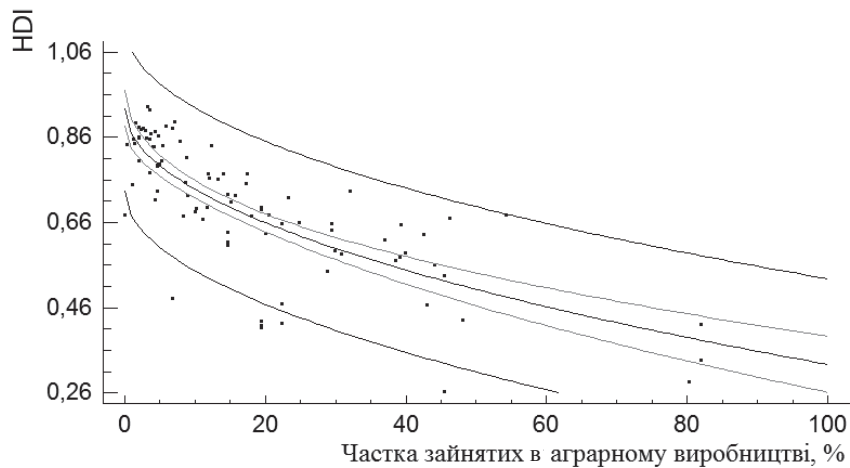

Рис. 1. Взаємозв'язок HDI і частки населення, зайнятого в аграрному виробництві, 2007 р.

Очевидно, що зростання HDI зумовлюється зниженням частки населення, зайнятого в аграрній сфері. Регресійне рівняння має вигляд: $Y = 0,928 - 0,0601 \cdot \sqrt{X}$, де Y – HDI, X – частка зайнятих у сільському господарстві, $X \in [0; 1]$. Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,6108$ уможливорює стверджувати про наявність суттєвого взаємозв'язку між дослідженими показниками і, як результат, про існування позитивного ефекту від зменшення частки населення, зайнятого в сільському господарстві. Граничний показник HDI $E_{y/x} = -\frac{0,0601}{2\sqrt{X}}$ істотно зростає при прагненні частки зайнятості в аграрній сфері до нуля.

Зменшення частки населення, зайнятого в сільському господарстві, відбувається за рахунок автоматизації та механізації багатьох виробничих процесів. В аграрному секторі України домінують так звані агрохолдинги – великі підприємства з орендованою площею в тисячі гектарів і дуже високим ступенем автоматизації та механізації всіх виробничих процесів. Ці підприємства конкурентоспроможні як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Як правило, у них використовується висококваліфікована й підготовлена поза аграрною сферою робоча сила, що не потребує створення нових робочих місць. Це, в свою чергу, стимулює міграцію населення в місто в пошуках роботи. Але, як показує динаміка відповідних показників в Україні (рис. 2), зменшення частки населення, зайнятого в сільському господарстві, не

спричиняє аналогічного зменшення частки сільського населення¹. Процес урбанізації проходить природним шляхом і повільніше, ніж зменшення чисельності зайнятих у сільському господарстві. Відносно частки сільського населення можливі два варіанти розвитку².

1. Європейський варіант: частка сільського населення фіксується на досить високому рівні – 15-25%, а частка населення, зайнятого в аграрній сфері, становить від 1 до 5%.

2. Америко-азіатський варіант: частка зайнятих в сільському господарстві й частка сільського населення зменшується в приbliżно однаковій пропорції.

Для України, ймовірно, рівень зайнятості в аграрній сфері матиме тенденцію до суттєвого зниження. При цьому частка сільського населення суттєво не зменшуватиметься. Це показує, що модель розвитку України має європейські риси.

Як показують статистичні дані, частка сільського населення в Україні коливається в межах 31-33%. При цьому видно збільшення чисельності сільського населення з 1990 по 2000 рік і незначний спад її після 2000 року (з середньою швидкістю 0,2% на рік). Частка економічно активного населення, зайнятого в сільськогосподарському виробництві, як і чисельність сільського населення загалом, протягом 1990-2000 років

¹ Государственная служба статистики Украины. «Рынок труда – Население.» 2012. [В Интернете]. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [Дата обращения: 12 2 2012].

² Social Development Team - ECSSD, «Social development in Europe and Central Asia region: issues and derictions.» The International Bank for Reconstruction and Developmen, Washington, 2003.

зростає, а після 2000 року спостерігається спад (приблизно 1,2% на рік) чисельності

населення, зайнятого в сільському господарстві.

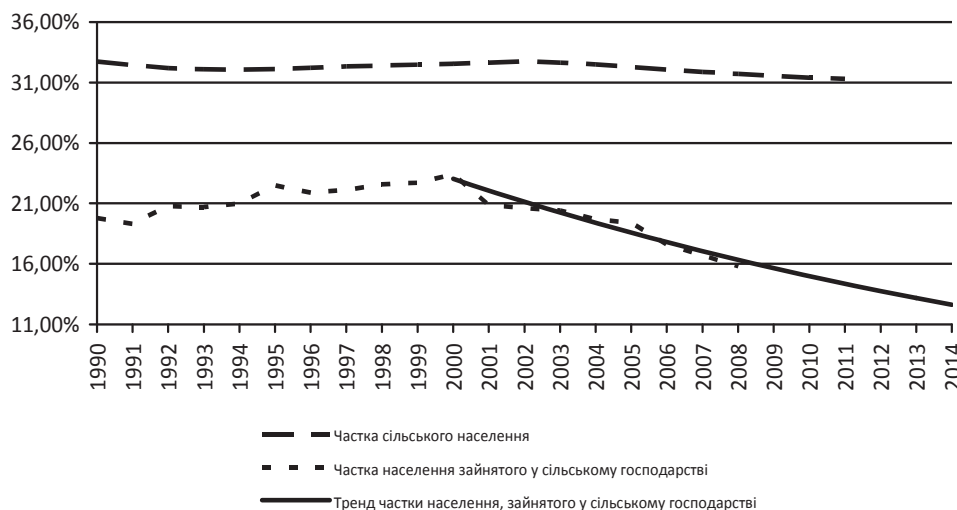

Рис. 2. Зміна частки населення, зайнятого в аграрному виробництві, та частка сільського населення в Україні, 1990-2008 рр.*

* Рынок труда. Население, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Перехід до ринкової економіки в Україні затягнувся і тривав практично до 1999 року¹. Труднощі в економіці змусили певну частину населення повернутися до ручної праці в сільському господарстві. Після 2000 року спостерігається піднесення економіки, що супроводжувалося зростанням інвестицій як у промисловість, так і в аграрний сектор. Це викликало черговий перерозподіл робочої сили й призвело до відпливу економічно активного населення з сільськогосподарського виробництва.

Зменшення потреби в надмірній кількості робочої сили в сільському господарстві було пов'язано із впровадженням інноваційних технологій і зростанням капіталовкладень.

Але що ж відбувається з населенням, що втратило роботу внаслідок впровадження інноваційних технологій? Відповідь на це питання дають статистичні дані 70 країн за 2007 рік. У країнах із незначною часткою сільського населення, велика його частка зайнята в сфері послуг (рис. 3).

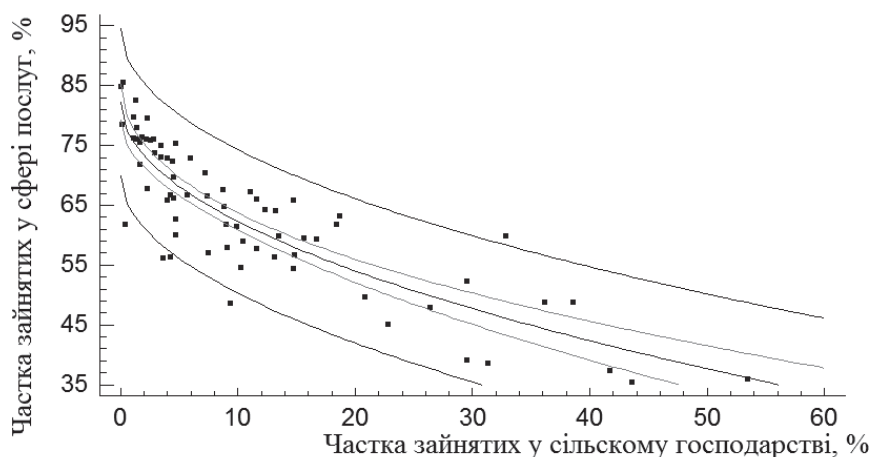

Рис. 3. Залежність частки населення, зайнятого у сфері послуг, від частки зайнятого в сільському господарстві, 2007 р.*

* The World Bank Group., "Data | The World Bank," The World Bank Group, 2012. [Online]. Available: <http://data.worldbank.org/>. [Accessed 30 01 2012].

¹ National Bank of Ukraine, «Macroeconomic Indicators,» National Bank of Ukraine, Kiev, 2007.

Регресійна залежність із найкращими показниками адекватності ($R^2 = 75,5\%$, $F = 202$, $p = 0,0001$) має вигляд: $Y = 82,23 - 6,303 \cdot \sqrt{X}$, де Y – частка економічно активного населення, зайнятого у сфері послуг, а X – частка зайнятих у сільському господарстві (в процентах). Такий взаємозв'язок дає можливість припустити, що високий рівень зайнятості в сфері послуг сформувався частково і за рахунок міграції сільського населення. Гранична зайнятість у сфері послуг $E_{Y/X} = -\frac{6,303}{2\sqrt{X}}$ за існуючої 16%

ної зайнятості в українському аграрному секторі становить $-0,79$, тобто зменшення зайнятості сільського населення на 1% у середньому призводить до збільшення зайнятості у сфері послуг на 0,8%. У кожній країні цей процес відбувається неоднаково і не обов'язково пов'язаний із міграцією в міста.

На нинішні час в Україні існує три великих системних виробника аграрної продукції: агрохолдинги, фермерські господарства та селянські господарства. Перші дві категорії орендують землю в останньої: середній агрохолдинг використовує від 700 до 100 тис. га (середній показник 1000 га), фермерське господарство від 20 до 500 га (у середньому 105 га), на частку селянського господарства залишилося приблизно 0,4-1,5 га (у середньому 0,7 га)¹. Проблеми зайнятості виникають в останньої категорії, оскільки перші можуть орендувати землю селянських господарств, бо володіють фінансовими ресурсами і менше орендують робочу силу.

ІКТ ефективно використовуються агрохолдингами і не настільки ефективно – фермерськими господарствами, що підтверджується даними статистики й показниками врожайності та рентабельності. У сільських домогосподарствах України рівень використання ІКТ наближається до нуля.

Розглянемо питання ефективності використання ІКТ у виробництві сільськогосподарської продукції. Насамперед зазначимо, що в класичному розумінні інформаційне забезпечення трактується як набір відомостей, даних й інформації, які засновані на пе-

¹ Государственная служба статистики Украины, «Сельское хозяйство» 02 2012. [В Інтернеті]. Available: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [Дата обращения: 7 03 2012].

вній послідовності та структурі². Застосувати такий набір інформації у виробництві та домогтися додаткового прибутку за рахунок цього практично неможливо. Вважається, що інформація є корисною й ефективною, коли вона трансформується в знання. Знанням інформація стає в міру того, як споживач усвідомлює її важливість і починає інвестувати в неї капітал³.

Впровадження будь-якої інноваційної технології пов'язане з ризиком фінансових втрат. Стандартним підходом для впровадження ІКТ в аграрній сфері в країнах із розвинутою економікою є поетапне впровадження інновацій із збереженням на перших етапах традиційних методів землеробства. Такий шлях, з одного боку, зменшує ступінь ризику, а з іншого – вимагає менших початкових капітальних вкладень в інновації. Такий шлях неприйнятний для сільських домогосподарств (у них практично не залишилося ні площ, ні вільних фінансових ресурсів). Очевидно, що проблема інформатизації та впровадження ІКТ не розв'язується за допомогою виключно інформатизації. У зв'язку з цим на вищому рівні (у Міністерстві аграрної політики та продовольства України) обговорюється питання підвищення нижньої межі орендної плати за користування землею, і вже кілька років не вщухають дискусії про скасування мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення.

Фермерські господарства нині виробляють незначний відсоток від загального обсягу аграрної продукції України, для них резерви інформатизації та заснованих на цьому інноваціях можуть бути значними. Про це свідчить дослідження вчених США, які, за результатами опитувань, визначили, що прибутковість фермерів, які використовують ІКТ й Інтернет, на 70% більша, ніж у фермерів, які не використовують Інтернет або ІКТ⁴.

Нами була вдосконалена, з урахуванням інституційних особливостей розвитку агра-

² Spedding C. An introduction to agricultural system / Elsevier Applied Science, pp. 400-412, 1988.

³ Demiryrek K. Agricultural information systems and communication networks: the case of daire farmers in samsun province of turkey / Information research., vol. 13, no. 2, pp. 343-355, 2008.

⁴ BC Briggeman and BE Whitacre, "Farming and the Internet: Factors Affecting Input Purchases Online and Reasons for Non-Adoption," Oklahoma State University Staff Paper (AEP 0803), pp. 18-23, 2007.

рного сектору України, концепція інформатизації сільськогосподарського виробництва, запропонована в роботі¹. За основу був прийнятий процес виробництва в рослинництві з припущенням про існування уніфікованого циклу². Нами цикл був доповнений необхідним в умовах розвитку українського аграрного виробництва елементом – пошуком додаткових фінансових ресурсів для по-

чатку виробничого циклу. З огляду на те, що цикл є поетапним, інформація, надана виробнику, на кожному окремому етапі може бути згрупована. На зовнішньому колі представлено послідовності елементів виробничого циклу, на внутрішньому – інформаційного. Виробничий цикл та актуальна на кожному етапі інформація представлені на рисунку 4.

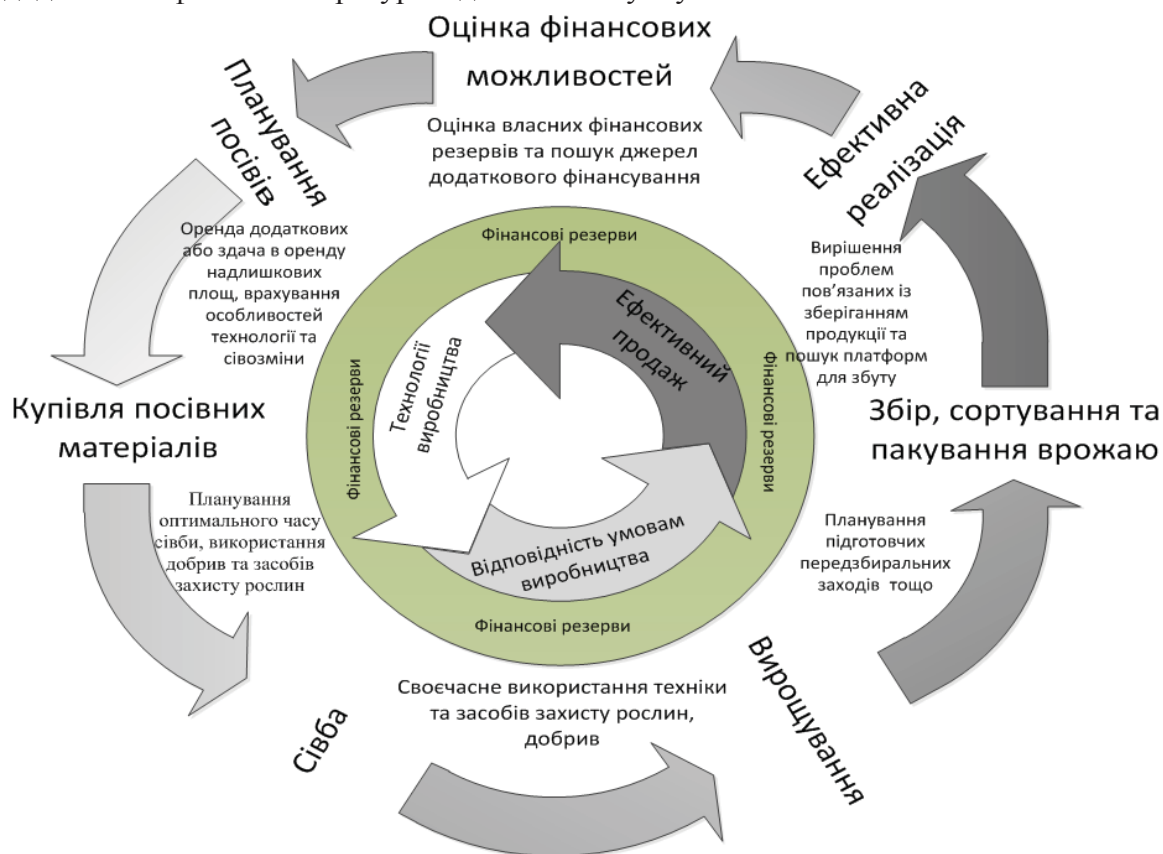

Рис. 4. Виробничий та інформаційний цикл у рослинництві

Розташовані на внутрішньому колі інформаційні складові виробництва поділені на три основні частини.

1. Технологія виробництва: фундаментальні знання в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, що стосуються як вибору найкращих культур для вирощування, так і всього комплексу агротехнічних засобів та операцій.

2. Відповідність умовам виробництва: інформація про поточний стан зовнішнього середовища (інформація про погоду і санітарно-епідеміологічний стан; про агротехнологічні методи, застосування яких необ-

хідне за певних умов; про регіональні особливості виробництва культур тощо).

3. Ефективність продаж: інформація про спот ціни й ціни на ф'ючерсні контракти на регіональних, національних і глобальних продовольчих ринках; доступність існуючих та очікувані ціни на фінансові резерви й технології, що використовуватимуться надалі.

Незважаючи на схожість циклів виробництва продукції рослинництва, слід зазначити, що інформація, надана малим і великим виробникам, повинна різнитися. Про це свідчать дослідження вчених, згідно з якими

¹ JC Aker, "Dial "A" for Agriculture: A Review of Information and Communication Technologies for Agricultural Extension in Developing Countries," American Economic Journal: Applied Economics 2, pp. 24-46, March 2011.

² Меденников В. И. Единая информационная система АПК / В. И. Меденников, С. Г. Сальников // Международный научный журнал. – 2009. – № 5. – С. 5-12.

для дрібних фермерських господарств найбільш важливою є інформація про погоду, захист рослин і ринки збуту продукції, тоді як великі виробники віддають перевагу інформації про актуальні високопродуктивні технології й методи¹.

Сучасний український виробник середнього або малого рівня (крім агрохолдингів) не готовий впровадити ІКТ у виробництво. Це пов'язано з низкою причин. По-перше, передумовою активного використання фермером ІКТ у виробництві є наявність розвинутої ІТ-інфраструктури та великої кількості користувачів Інтернету в сільській місцевості. На нинішній час рівень проникнення мережі Інтернет у сільській місцевості значно відстає від аналогічних показників у містах України². По-друге, існує проблема низької технічної готовності мереж і систем до інформатизації, про це свідчить поки що низька позиція України в рейтингу країн за індексом мережної готовності³. Такий стан телекомунікаційних мереж зумовлений, передусім, відсутністю попиту на технології ІКТ у сільській місцевості, достатнього для їх еволюційного розвитку і вдосконалення (підвищення пропускних здатностей мереж, здешевлення вартості послуг тощо) без додаткового залучення великої кількості зовнішніх інвестицій та зниження собівартості послуг внаслідок масового попиту.

Враховуючи вищезазначене, пропонуються три основні етапи інформатизації аграрного виробництва.

Перший етап інформатизації аграрного сектора супроводжується стрімким розвитком статистичних джерел інформації в мережі Інтернет. До них варто віднести портали аграрного спрямування з актуальною і постійно поновлюваною інформацією (новини, технології, погода, ін.) та доступом до статистичних зведень. Одночасно в підприємствах завершується етап автоматизації й механізації виробництва, автоматизуються

основні процеси обробки внутрішньої інформації та обліку. Виробники самостійно змушені шукати потрібну інформацію в Інтернеті. Характерними особливостями етапу є дешевизна і відносна простота реалізації технологій.

Другий етап інформатизації АПК передбачає еволюцію порталів від статистичних джерел даних у динамічні та інтерактивні консультативно-інформаційні системи. До складу порталів інтегруються тематичні каталоги, бази даних, магазини, форуми, блоги, на яких відбувається вільний обмін інформацією між виробниками, формування цін відповідно до ринкових законів ціноутворення. Паралельно набувають поширення клієнтські програмні засоби сторонніх виробників, які спрощують процес ведення господарства і сприяють підвищенню його ефективності. Клієнт стикається з проблемами апаратного забезпечення, ліцензіями на програмні засоби і проблемою захисту інформації. Етап характеризується подорожчанням технологій та систем, домінуванням платних послуг.

Третій етап визначається істотною еволюцією програмних і технічних засобів. Усі роботи з проектування, розробки й запровадження беруть на себе сторонні організації. Вони виконують функції, які до цього доводилося робити виробнику: пошук інформації, її обробку, захист, налаштування технічних і програмних засобів, мережних підключень тощо. Сторонні організації також можуть надавати фермеру готовий набір висновків та звітів, використання яких сприяє підвищенню ефективності виробництва. Цей етап характеризується істотним подорожчанням послуг, набуттям інформацією якості знань.

Варто зауважити про потенційну загрозу надлишку інформації й появу інформаційного шуму, що призводить до зниження якості прийнятих рішень і в окремих випадках – до зниження ефективності виробництва⁴. Найбільшу актуальність проблема інформаційного шуму має на першому етапі інформа-

¹ Mittal Surabhi, Sanjay Gandhi и Gaurav Tripathi, «Socio-Economic Impact of Mobile Phones on Indian Agriculture.» Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER), т. 1, № 246, pp. 12-49, 2010.

² The World Bank Group, «Data | The World Bank.» The World Bank Group, 2012. [Online]. Available: <http://data.worldbank.org/>. [Accessed 30 01 2012].

³ World Economy Forum, "The Global Information Technology Report 2010–2011," 12 2011. [Online]. Available: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GITR_Report_2011.pdf. [Accessed 3 2012].

⁴ Скрипник А. В. Методологические основы определения объема информации при реализации инновационных проектов в аграрной сфере / А. В. Скрипник, Н. А. Рогоза // Экономика АПК. – 2012. – № 3. – С. 102–107.

тизації, який ще далекий від завершення в Україні.

На нинішньому етапі високий рівень безробіття і суттєва різниця в рівні оплати праці зумовлюють диференціацію показників розвитку людського потенціалу в сільській місцевості та містах. Оскільки частка сільського населення в Україні становить 30%, цей фактор істотно знижує загальнонаціональний показник індексу розвитку людського потенціалу. При цьому помітні дві тенденції: стрімке зниження рівня зайнятості в сільськогосподарському виробництві; уповільнене зменшення частки сільського населення. А це означає, що проблема з працевлаштуванням у сільській місцевості загострюватиметься.

Нині основним рушієм впровадження ІКТ на селі є агрохолдинги й великі фермерські господарства. Дрібний виробник поки що не володіє достатніми фінансовими ресурсами і не схильний використовувати інформацію як фактор виробництва. Будь-які інновації пов'язані з високим ступенем ризику, що для дрібного виробництва неприпустимо. Крім

того, низький рівень мережної готовності у сільській місцевості є одночасно причиною та наслідком відсутності достатнього рівня природного попиту на ІКТ. Звідси випливає, що для впровадження інформаційних технологій у сільській місцевості потрібні додаткові капіталовкладення, а також створення необхідних умов із боку держави. Важливим фактором поширення ІКТ на селі є інформатизація освіти, місцевих органів влади, соціальної сфери.

Для аграріїв будь-якої країни світу характерне прагнення до уникнення надмірного ризику, пов'язаного із впровадженням інновацій з використанням ІКТ. Через це більшість урядових програм штучної інформатизації неефективні й рідко досягають очікуваних результатів. Необхідною умовою їх реалізації є потреба та готовність населення і дрібних господарств стати учасниками таких програм. В Україні це пов'язано зі скасуванням мораторію на продаж землі, встановлення мінімального рівня орендної плати, реалізацією кредитних програм для дрібного та середнього бізнесу.

Досліджено взаємозв'язки між змінами показників інформатизації у сільській місцевості та структурними і якісними характеристиками, які відбулися у соціальній та виробничій сферах села. Показано, що ефективність застосування інформаційних технологій є її стимулятором, і наслідком процесів, що відбуваються в аграрній сфері.

Исследованы взаимосвязи между изменением показателей информатизации в сельской местности и структурных и качественных характеристик, которые произошли в социальной и производственной сферах села. Показано, что эффективность использования информационных технологий является одновременно и стимулятором, и следствием процессов, происходящих в аграрной сфере.

An article studies the relation between the growth rates of digitalization in rural areas and the changes in the structural and qualitative characteristics that have occurred in social and productive areas of rural life. It is shown that the efficiency of the using of software is simultaneously a stimulant and a consequence of processes that occur in the agricultural sector.

*

**О.В. КОВАЛЕНКО, кандидат економічних наук
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Інформаційна підтримка підприємств малого агробізнесу

В умовах сучасного виробництва своєчасне та якісне інформаційне забезпечення малих підприємств є найважливішою умовою їх прибуткового бізнесу. На відміну від великих господарських формувань, власники яких формують потужну інформаційну

систему як єдиний комплекс персоналу, устаткування, методів і процедур, призначених для обробки й аналізу інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, малому підприємству в особі одного власника і водночас менеджера, бухгалтера, фі-

тизації, який ще далекий від завершення в Україні.

На нинішньому етапі високий рівень безробіття і суттєва різниця в рівні оплати праці зумовлюють диференціацію показників розвитку людського потенціалу в сільській місцевості та містах. Оскільки частка сільського населення в Україні становить 30%, цей фактор істотно знижує загальнонаціональний показник індексу розвитку людського потенціалу. При цьому помітні дві тенденції: стрімке зниження рівня зайнятості в сільськогосподарському виробництві; уповільнене зменшення частки сільського населення. А це означає, що проблема з працевлаштуванням у сільській місцевості загострюватиметься.

Нині основним рушієм впровадження ІКТ на селі є агрохолдинги й великі фермерські господарства. Дрібний виробник поки що не володіє достатніми фінансовими ресурсами і не схильний використовувати інформацію як фактор виробництва. Будь-які інновації пов'язані з високим ступенем ризику, що для дрібного виробництва неприпустимо. Крім

того, низький рівень мережної готовності у сільській місцевості є одночасно причиною та наслідком відсутності достатнього рівня природного попиту на ІКТ. Звідси випливає, що для впровадження інформаційних технологій у сільській місцевості потрібні додаткові капіталовкладення, а також створення необхідних умов із боку держави. Важливим фактором поширення ІКТ на селі є інформатизація освіти, місцевих органів влади, соціальної сфери.

Для аграріїв будь-якої країни світу характерне прагнення до уникнення надмірного ризику, пов'язаного із впровадженням інновацій з використанням ІКТ. Через це більшість урядових програм штучної інформатизації неефективні й рідко досягають очікуваних результатів. Необхідною умовою їх реалізації є потреба та готовність населення і дрібних господарств стати учасниками таких програм. В Україні це пов'язано зі скасуванням мораторію на продаж землі, встановлення мінімального рівня орендної плати, реалізацією кредитних програм для дрібного та середнього бізнесу.

Досліджено взаємозв'язки між змінами показників інформатизації у сільській місцевості та структурними і якісними характеристиками, які відбулися у соціальній та виробничій сферах села. Показано, що ефективність застосування інформаційних технологій є її стимулятором, і наслідком процесів, що відбуваються в аграрній сфері.

Исследованы взаимосвязи между изменением показателей информатизации в сельской местности и структурных и качественных характеристик, которые произошли в социальной и производственной сферах села. Показано, что эффективность использования информационных технологий является одновременно и стимулятором, и следствием процессов, происходящих в аграрной сфере.

An article studies the relation between the growth rates of digitalization in rural areas and the changes in the structural and qualitative characteristics that have occurred in social and productive areas of rural life. It is shown that the efficiency of the using of software is simultaneously a stimulant and a consequence of processes that occur in the agricultural sector.

*

**О.В. КОВАЛЕНКО, кандидат економічних наук
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Інформаційна підтримка підприємств малого агробізнесу

В умовах сучасного виробництва своєчасне та якісне інформаційне забезпечення малих підприємств є найважливішою умовою їх прибуткового бізнесу. На відміну від великих господарських формувань, власники яких формують потужну інформаційну

систему як єдиний комплекс персоналу, устаткування, методів і процедур, призначених для обробки й аналізу інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, малому підприємству в особі одного власника і водночас менеджера, бухгалтера, фі-

нансиста й виконавця надзвичайно складно для самого себе систематизувати та формувати інформаційну систему управління. До того ж документопотоки у сфері управління постійно зростають. Навіть за наявності комп'ютерних програм управлінські рішення керівник частіше приймає, спираючись на практичні навички й теоретичні знання, які стають специфічним нематеріальним активом. Підприємці, яким бракує самостійних зусиль, змушені звертатися до посередників або збільшувати штат фахівців для збирання, оброблення і формування власної інформаційної бази.

Різні аспекти організації інформаційного забезпечення та формування інформаційної інфраструктури досліджували Р. Гасслер, В. Глушков, Ю. Губені, С. Дятлов, П. Друкер, М. Єрмошенко, А. Євтух, М. Кастельс, М. Кропивко, В. Михалевич, С. Яковенко й інші. Водночас, на думку багатьох експертів і самих підприємців, інформаційне забезпечення бізнесу все ще залишається досить обмеженим, має низьку достовірність і погано адаптоване для використання у комерційних цілях. Особливо мізерними є Інтернет-ресурси щодо фінансово-економічної діяльності малих підприємств, дані яких мають низькоінформативний характер. Ще й досі залишається невирішеним питання: у якій формі має надаватися інформаційна підтримка малому бізнесу з боку влади? У першу чергу це стосується Інтернет-ресурсів регіональних адміністрацій та офіційної статистики, які недостатньою мірою задовольняють потреби підприємців у релевантній інформації.

Мета статті – обґрунтувати зміст категорій "інформація", "інформатизація", "інформаційне забезпечення" та їхнє значення у бізнес-процесах малих формувань; дослідити сучасний рівень інформаційного забезпечення вітчизняних малих агроформувань. На основі досвіду інформаційної підтримки фермерських господарств США обґрунтувати напрями вдосконалення організації інформаційного забезпечення в Україні.

Проблема одержання користувачами релевантної інформації актуальна для багатьох сфер економічної діяльності, а також різних напрямів наукових досліджень. З інформаці-

єю як основною проблемою управління стикаються усі підприємства. Ще наприкінці ХХ ст. вчені помітили, що "інформація, однаково як товари і ресурси, перетворилася у "стратегічний ресурс", від якого залежить конкурентоспроможність усіх фірм"¹. Сучасне ставлення до інформації вимагає нового розуміння цього поняття та споріднених із ним категорій. Зокрема, нині не існує загальноприйнятого визначення бізнес-інформації. Стосовно інформаційного забезпечення, то ще у 1983 році Дж. Мартін зазначив, що існує хибне твердження, коли під інформацією розуміють одночасно й факти, і відомості, й новини, і знання. Тому вчений запропонував ієрархію розвитку інформації, згідно з якою нижню сходинку посідають первинні дані, тобто явища, повністю незалежні від нашого розуміння, їх зміст має неупереджений характер. Другу сходинку – інформація, яка базується на відчуттях, але вже як результат розумової діяльності, інтерпретована передавальним ланцюжком (наприклад, упередженість засобів масової інформації при повідомленні новин). Інколи така інтерпретація може спотворювати значення даних, на яких вона ґрунтується. Третю, вищу сходинку посідає знання, що найбільше упереджене і водночас пасивне, однак втручання розумової діяльності та відповідних технологій може перетворити його у конкретні дії². Таке широке тлумачення, на наш погляд, більше характеризує сутність елементів "інформаційної системи".

В Україні визначення поняття "інформація" законодавчо закріплене Законом "Про інформацію": "інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді". Що ж стосується "інформаційного забезпечення підприємства", то однозначного формулювання цієї категорії нині не існує, як нема єдиного рецепта створення такої системи. Лише специфіка господарського формування, досвід, інтуїція і фінансове становище його власника визначають фактичне наповнення інформаційної системи, яка має забезпечувати

¹ Информационные технологии в бизнесе. Серия "Бизнес-класс" / под ред. М. Желены. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 1120 с.

² Там само.

здійснення цілей підприємства. Зокрема, І. Бланк систему інформаційного забезпечення управління грошовими потоками підприємства пропонує визначати як "функціональний комплекс, що забезпечує процес безперервного цілеспрямованого пошуку відповідних інформативних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування та підготовки оперативних управлінських рішень в усіх аспектах їх формування в підприємстві"¹.

Окремі питання інформаційного забезпечення регулює державне законодавство. За роки незалежності було ухвалено чимало законів у цій сфері, зокрема: "Про інформацію", "Про науково-технічну інформацію", "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про телебачення та радіомовлення", "Про інформаційні агентства", "Про національну програму інформатизації", "Про інвестиційну діяльність", "Про зв'язок", "Про бібліотеки і бібліотечну справу", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про державну статистику", "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки", комплекс законів щодо охорони інтелектуальної власності та захисту інформації в автоматизованих мережах і багато інших. Так, у Законі "Про науково-технічну інформацію" наголошується, що фізичні та юридичні особи – це творці й накопичувачі науково-технічної інформації, власники, виробники, зберігачі та споживачі інформаційної продукції й послуг, а також посередники у сфері науково-інформаційної діяльності. Отже, кожний суб'єкт господарювання має право формувати власну інформаційну базу управління бізнесом.

У разі самостійного пошуку необхідної інформації суб'єкт господарювання має чітко орієнтуватися у специфіці інформаційних джерел, зокрема, щодо місць її зберігання та форм надання. Необхідна підприємству інформація, як правило, зосереджена у державних і наукових установах, торгово-промислових палатах, вищих навчальних закладах, бібліотеках, бюро, консультаційних та інформаційних фірмах і агентствах, представництвах, виставках, ярмарках, Інтернеті та

ін. Формами надання і поширення інформації можуть бути доповіді, інформаційні бюлетені, книги, преса, рекламні видання, довідники, каталоги, електронні документи, радіо, телебачення, інформаційні звіти, зовнішня реклама, пошта, різновиди зв'язку тощо.

Відповідно до чинного законодавства для розвитку підприємництва в Україні створено інфраструктуру інформаційного забезпечення, яку у 2010 році представляли 440 бізнес-центрів, 70 бізнес-інкубаторів, 41 технопарк, 795 лізингових центрів, 3168 інвестиційно-інноваційних фондів і компаній, 3157 інформаційно-консультативних установ, 252 фонди підтримки підприємництва, у т.ч. 98 регіональних, з них 34 – створених за участю Українського фонду підтримки підприємництва². Діє також система Державної статистичної служби. Усі ці структури створюють свої інформаційні системи з вузькопрофільною, спеціалізованою інформацією. Залежно від потреб споживача інформація класифікується, формалізується, узагальнюється. Проте різні джерела інформації завжди неоднорідні й тому її неможливо порівнювати. Останнім часом особливо акцентується увага на проблемі недостатнього рівня забезпечення користувачів саме статистичною інформацією.

Звертаючись до джерел інформації, користувачі, як правило, приділяють особливу увагу питанням вартості та конкретності інформації, а також гарантії її достовірності. Водночас спостерігається пряма і дуже тісна залежність між ступенем конкретності інформації, швидкістю й вартістю її одержання. Про це можна судити з темпів росту доходів підприємств, що забезпечували користувачів інформаційно-комунікаційними послугами протягом 2000 – 2009 років (табл. 1).

Суттєва різниця у рівнях доходів підприємств, які надавали інформаційно-комунікаційні послуги протягом останніх десяти років, показує, що потреби в інформаційному забезпеченні зростали швидкими темпами. Це зумовило активний розвиток комп'ютерних технологій і мережі мобільного зв'язку. Якщо за 2000 – 2002 роки доходи від цих послуг

¹ Бланк І.А. Управление денежными потоками / И.А. Бланк. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Эльга: Ника-Центр, 2007. – 752 с.

² Офіційний сайт Держкомпідприємництва України. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/>

зросли у 2 рази, то вже на початок 2010 року – більше ніж у 20 разів. Лише за 2009 рік користувачі витратили на комп'ютеризацію понад 3,3 млрд грн, а на послуги мобільного зв'язку – понад 28 млрд грн.

Інформаційне забезпечення через мережу Інтернет і, водночас, активний розвиток самої мережі в Україні, як показують дані ста-

тистики (табл. 1), бере відлік із 2006 року. Вже у 2009 році користувачі заплатили за доступ до інформації всесвітньої павутини 2,8 млрд грн., що у 2,7 рази більше ніж у 2006 році. Розширилися можливості одержання інформації через дротову телефонну мережу, що особливо актуально для сільської місцевості.

1. Доходи підприємств від надання інформаційно-комунікаційних послуг *

Вид інформаційно-комунікаційних послуг	Доходи підприємств, що надавали інформаційно-комунікаційні послуги у 2000–2009 рр., фактичні ціни з урахуванням ПДВ, млн грн (індекс росту доходів до попереднього періоду)									Загальний ріст доходів, %
	Рік									
	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Телефонний міський і сільський зв'язок	<u>1746</u> –	<u>2265</u> 1,3	<u>2687</u> 1,2	<u>2780</u> 1,03	<u>2778</u> 1,0	<u>3179</u> 1,1	<u>3862</u> 1,2	<u>3953</u> 1,0	<u>4164</u> 1,1	240,0
Комп'ютерний зв'язок	<u>151</u> –	<u>360</u> 2,4	<u>643</u> 1,8	<u>935</u> 1,5	<u>1009</u> 1,1	<u>1256</u> 1,2	<u>1632</u> 1,3	<u>2416</u> 1,5	<u>3362</u> 1,4	2230,0
Мобільний зв'язок	<u>1275</u> –	<u>2736</u> 2,1	<u>5295</u> 1,9	<u>9483</u> 1,8	<u>14476</u> 1,5	<u>20056</u> 1,4	<u>25061</u> 1,2	<u>29630</u> 1,2	<u>28511</u> 1,0	2240,0
Надання доступу до мережі Інтернет	–	–	–	–	–	<u>1058</u> –	<u>1376</u> 1,3	<u>2072</u> 1,5	<u>2865</u> 1,4	270,0

* Сформовано за даними: Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О.Г. Осаулєнка. – К. : Держкомстат України. – 2010. – 566 с.

Отже, інформаційне забезпечення – це багатогранна і складна сфера діяльності будь-яких підприємств, починаючи від найменших формувань і закінчуючи банками, де ринкова інформація по праву вважається основним товаром. Усі бізнес-процеси у певному сенсі залежать від інформації, проте користь від неї підприємство навряд чи одержить, якщо з самого початку діяльності не визначиться, які саме види інформації йому необхідні, а також не розмежовуватиме напями її використання. У свою чергу, швидкість передавання й одержання інформації залежить від рівня інформатизації, яку вітчизняне законодавство тлумачить "як сукупність взаємозв'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки" ¹.

Дослідження ефективності інформаційного забезпечення для управління малими агроформуваннями в Україні виявилось непростим завданням. Для цього, передусім, необхідно мати систему показників і відповідний інструментарій, що забезпечили б порівнянність результатів між собою, а також із світовими показниками розвитку малого бізнесу. Нинішній стан офіційної статистики дає змогу простежити лише сукупні витрати підприємств у розрізі галузей економіки, а також витрати на окремі види інформаційно-комунікаційних ресурсів: програмне забезпечення, обчислювальну техніку, послуги сторонніх підприємств. У збірниках Держслужби статистики ці витрати формулюються як витрати на інформатизацію, що в принципі не відповідає законодавчо затвердженому визначенню.

Фінансове становище малого підприємництва у 2006–2009 роках характеризується зниженням рентабельності всієї діяльності до мінусової позначки –4,8 (табл. 2). У 2009 році зі збитками працювали підприємства більшості виробничих галузей економіки, крім сільського господарства. Обсяги реалізованої продукції малими сільськогосподарськими підприємствами, порівняно з 2006 роком збільшилися на 36%, а чистий прибу-

¹ Закон України "Про Національну програму інформатизації" / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://www.portal.rada.gov.ua>.

ток – на 32%. Незважаючи на чималу суму збитків (25438,6 млн грн), малий бізнес продовжував формувати інформаційні системи. Витрати на інформатизацію у 2009 році від-

носно 2006 року збільшилися на 27 % і досягли 836,3 млн грн, у тому числі в сільському господарстві – 6 млн грн, або 0,7% від сукупних витрат.

2. Основні показники ефективності господарювання та витрати на інформатизацію суб'єктів малого підприємництва за видами економічної діяльності*

Рік	Кількість суб'єктів малого підприємництва, тис. од.	Обсяги реалізованої продукції малих підприємств (робіт, послуг), млн грн	Фінансовий результат (сальдо), чистий прибуток (збитки), млн грн	Рентабельність усієї діяльності малих підприємств, %	Витрати на інформатизацію – усього, млн грн	У тому числі витрати на					
						програмне забезпечення		обчислювальну техніку		оплату послуг сторонніх підприємств у сфері інформатизації	
						млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього											
2006	2351,17	479250,6	2709,3	1,1	656,9	73,7	11,2	305,7	46,5	277,5	42,2
2007	2616,8	593030,6	2624,1	0,7	816,2	89,4	11,0	379,9	46,5	346,9	42,5
2008	2824,1	701635	-41203,1	-7,6	862,6	86,4	10,0	342,5	39,7	433,7	50,3
2009	3050,1	657643,6	-25438,6	-4,8	836,3	183,7	22,0	266,9	31,9	385,7	46,1
У тому числі:											
сільське господарство, мисливство, лісове господарство											
2006	101,1	7668,0	138,4	1,9	3,5	0,4	11,4	2,3	65,7	0,8	22,9
2007	73,8	10674,6	820,9	9,1	6	0,6	10,0	3,7	61,7	1,7	28,3
2008	87,3	18241,3	515,7	3,3	5,4	0,6	11,1	3,0	55,6	1,8	33,3
2009	95,8	21613,2	435,2	2,4	6	0,3	5,0	2,1	35,0	3,6	60,0
промисловість											
2006	109,8	42174,1	37,1	0,1	61,6	7,5	12,2	27,5	44,6	26,6	43,2
2007	133,8	52186,7	-280,7	-0,5	55,7	7,8	14,0	32,5	58,3	15,4	27,6
2008	156,3	63977,1	-2695,2	-4,9	49,1	4,5	9,2	27,8	56,6	16,8	34,2
2009	175,8	61632,7	-2065,1	-4,1	41,2	7,3	17,7	17,6	42,7	16,3	39,6
будівництво											
2006	41,2	34026,8	-217,0	-0,7	34	6,6	19,4	19,7	57,9	7,7	22,6
2007	57	51000,6	-998,4	-2,0	58,2	9,1	15,6	29,5	50,7	19,6	33,7
2008	73,2	48977,3	-7371,7	-11,7	45	5,7	12,7	29,4	65,3	9,9	22,0
2009	79,1	39145,9	-2605,6	-5,7	28,6	3,9	13,6	12,4	43,4	12,3	43,0
торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку											
2006	1424,6	320618,7	150,9	0,2	181,2	19,1	10,5	96,4	53,2	65,7	36,3
2007	1537,8	374795,3	209,1	0,3	201,2	17,1	8,5	109,2	54,3	74,9	37,2
2008	1641	440415	-12640,2	-9,4	198,7	18,4	9,3	92,3	46,5	88,0	44,3
2009	1745,3	404534,1	-7930,2	-6,9	183,1	20,3	11,1	80,6	44,0	82,2	44,9

* Складено за даними Держкомстату України з урахуванням фермерських господарств та статистичної інформації по фізичних особах-підприємцях.

За досліджуваний період найкраще забезпечували себе інформаційною технікою і технологіями малі підприємства торгівлі та обслуговування. У 2009 році їхні витрати становили 183,1 млн грн. Промислові підприємства витратили на формування інформаційних систем 41,2 млн грн. Технічна база інформатизації у сільськогосподарських підприємствах розвивалася значно повільніше, ніж в усіх інших галузях виробництва, однак за чотири роки рівень цих витрат підвищився на 71%.

Помітно змінилася й структура витрат на інформатизацію у сільськогосподарських

підприємствах. На придбання обчислювальної техніки у 2009 році малі агроформування витратили 2,1 млн грн, що на 30,7% менше ніж у 2006 році. Водночас витрати на оплату інформаційних послуг зросли на 37% і становили 3,6 млн грн. Це свідчить про те, що одержання суб'єктами малого бізнесу лише тільки облікової та податкової інформації (програм електронної звітності, форм податкових документів тощо), за якою їм доводиться частіше звертатися до податкових служб, зумовлює додаткове фінансове навантаження.

Результати розрахунків показали, що середні річні витрати одного малого підприємства на засоби інформатизації дуже різняться за видами економічної діяльності. Так, у промисловості, будівництві й торгівлі вони коливаються від 1,5 до 2,3 тис. грн на

одне підприємство. У сільському господарстві у 2009 році ці витрати становили лише 133 грн на одне агроформування, тобто можна зробити висновок про те, що комп'ютерну техніку підприємці фактично не оновлювали (рис. 1).

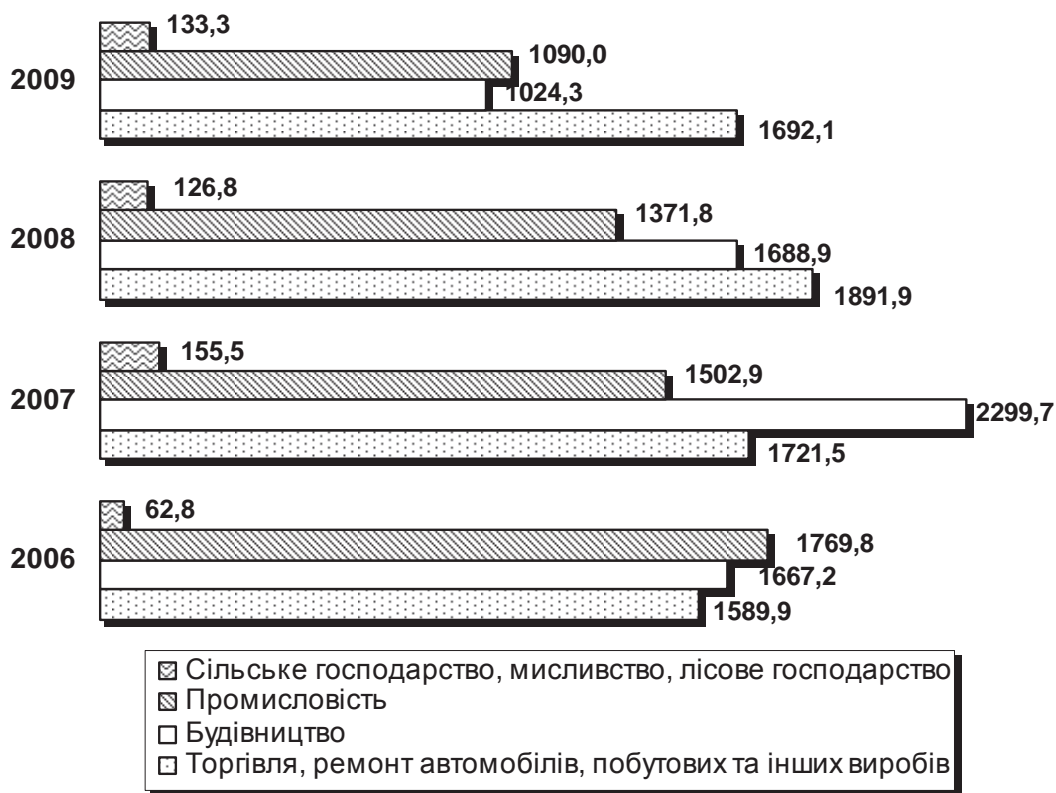

Рис. 1. Середньорічні витрати одного малого підприємства на інформатизацію за видами економічної діяльності, грн*

* Розроблено на основі джерела: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Вищенаведений аналіз стану інформаційного забезпечення показав, що мале підприємство у 2006–2009 роках знаходилося на стадії лише освоєння комп'ютерної техніки. Користування малих підприємств мережею Інтернет офіційна статистика навіть не досліджувала. Усе це свідчить про те, що підприємці фактично були позбавлені швидкого доступу до ділової інформації.

Як показує досвід країн із розвинутою ринковою економікою, питання інформаційного забезпечення малого аграрного бізнесу ретельно вивчаються, що створює сприятливі умови для планування і прогнозування їхньої діяльності, а також формування державних програм розвитку підприємства. Зокрема, багатокомпонентний аналіз результатів сільськогосподарського перепису Сполучених Штатів Америки (*The*

Census of Agriculture Report), який вважається основним джерелом відомостей про фермерські господарства в країні, досліджує рівень інформаційного забезпечення шляхом групування усіх ферм за двома типологічними ознаками: ферми, що мають загальний доступ до Інтернету, і ферми – користувачі високошвидкісного Інтернету. Водночас кожна з цих груп виділяє типи ферм за певними класифікаційними ознаками: 1) розміром землекористування; 2) обсягами доходів (виручки); 3) розмірами державних виплат; 4) типом організації господарства; 5) гендерною ознакою; 6) віком керівника ферми; 7) правом власності на землю. У таблиці 3 наведено основні характеристики фермерських господарств США, які одержують ділову інформацію через мережу Інтернет.

3. Інформаційне забезпечення фермерських господарств США через мережу Інтернет*

Характеристика фермерського господарства	Доступ до Інтернету		Високошвидкісний Інтернет	
	кількість ферм, од.	частка у загальній кількості ферм, %	кількість ферм, од.	частка у загальній кількості ферм, %
Фермерські господарства, що мають доступ до мережі Інтернет – усього	1246723	57,0	726700	33,0
З них малі фермерські господарства	1049725	47,6	594594	26,9
у т.ч.:				
з обмеженим ресурсним потенціалом (виручка менше 100 тис. дол. на рік і загальний дохід власника менше 20 тис. дол.)	125182	5,7	65820	2,9
з виручкою від реалізації сільгосппродукції від 100 до 249,9 тис. дол. на рік	924543	41,9	528774	24,0
Великі сімейні з виручкою від 250 до 499 тис. дол. на рік	62654	2,8	39204	1,8
Дуже великі сімейні з виручкою понад 500 тис. дол. на рік	80140	3,6	55262	2,5
Несімейні (корпорації або з найманими менеджерами)	54204	2,5	37640	1,7
Ферми за типом власності:				
повне володіння;	810361	36,8	467882	21,2
часткове володіння;	349400	15,8	201779	9,2
оренда	86962	3,9	57039	2,6
Ферми, якими керують жінки	168280	7,6	98892	4,5
Вік фермера:				
до 25 років	3683	0,2	2268	0,1
від 25 до 34	40015	1,8	24573	1,1
від 35 до 44	116888	5,3	69203	3,1
від 45 до 54	229639	10,4	136410	6,2
від 55 до 64	191109	8,7	112116	5,1
понад 65 років	108114	4,9	62721	2,8

* Сформовано за даними: The Census of Agriculture Report, 2007.

У 2007–2009 роках у країні налічувалося понад 2,2 млн фермерських господарств різної величини і форм власності, з них 90% – користувачі мережею Інтернет, у тому числі: 57% ферм – мають традиційне з'єднання зі світовою павутиною; 33% – користувачі високошвидкісного зв'язку. Три чверті усіх Інтернет-користувачів – це малі формування, з них 26,9% – користувачі високошвидкісного Інтернету. Більше половини усіх ферм, що підключені до всесвітньої павутини, знаходяться у повному володінні своїх керівників, з них 21,2% – до високошвидкісного сполучення. Серед керівників – власників господарств найбільше поширена вікова група Інтернет-користувачів – 45–65 роки.

Оригінальна методика збирання й обробки первинної інформації сільськогосподарського перепису США (*The Census of Agriculture Report*), що охоплює усіх товаровиробників-фермерів, класифікує господарства за рівнем доходів (виручки) і одночасно дає можливість одержати додаткову інформацію про виробництво, вартість продукції, витрати, державні виплати, фінансові показники, рівень їх інформаційного забезпечення, а також порівнювати ці економічні пока-

зники. На рисунку 2 можемо спостерігати розподіл кількості фермерських господарств – Інтернет-користувачів за рівнем доходів. Найбільш масова група споживачів інформації – це малі фермерські господарства. Згідно із законодавством США, до малих формувань віднесені ферми з рівнем доходів до 249,9 тис. дол. на рік. Водночас 80% малих фермерських господарств одержують доходи за рахунок державної фінансової допомоги.

Як бачимо, у вітчизняному сільському господарстві відсутня комплексна, систематизована система інформації про стан малого підприємництва. Методологічний інструментарій і відповідно оціночні показники в інформаційній системі України принципово відрізняються від американської, що унеможливує їх порівняння, ускладнює прогнозування та формування стратегій розвитку. На відміну від американської системи, у країнах Євросоюзу, Канаді й у Росії прийняті свої унікальні методики збору, обробки та використання інформації щодо малих і великих сільгоспвиробників, які можуть також слугувати досвідом та потребують окремих досліджень.

Рис. 2. Інформаційне забезпечення фермерських господарств США через мережу Інтернет

Таким чином, як показує зарубіжний досвід, організація інформаційного забезпечення визначає ступінь орієнтації суб'єктів малого бізнесу на ринку, безпосередньо впливає на рівень доходів, успішність і виживання в складних конкурентних умовах. В Україні ж розвиток малого аграрного бізнесу потребує організації потужного інформаційного супроводу, що охоплюватиме усі виробничо-економічні процеси діяльності економічних суб'єктів. Основні елементи інфраструктури такого інформаційного забезпечення в країні вже сформовані, але вимагають кардинального перегляду традиційних підходів та формування інтерактивних механізмів. Зокрема, необхідне усвідомлення, що інформаційне забезпечення – це не лише наявність засобів комп'ютерної техніки, зв'язку, програмного

забезпечення й послуг з їх обслуговування, це цілісна інформаційна система, яка має вирішувати завдання пошуку, збирання, відсіювання, класифікації, структуризації, автоматизованої обробки і, в кінцевому рахунку, реалізації релевантної інформації для задоволення конкретних запитів суб'єктів господарювання.

Формування інтерактивного середовища підтримки малого бізнесу, максимальна відкритість та доступність до інформаційних ресурсів дасть змогу суб'єктам підприємництва взаємодіяти в режимі зворотного зв'язку із своїми діловими партнерами, що, в свою чергу, підвищить якість інформації, ефективність обміну нею, знизить собівартість витрат, сприятиме формуванню підприємцями власних інформаційних ресурсів.

Обґрунтовано зміст категорій "інформація", "інформатизація", "інформаційне забезпечення" та їх значення у бізнес-процесах малих формувань. Досліджено сучасний рівень інформаційного забезпечення вітчизняних малих агроформувань. На основі досвіду інформаційної підтримки фермерських господарств США обґрунтовано напрями вдосконалення організації інформаційного забезпечення в Україні.

Обосновано содержание категорий "информация", "информатизация", "информационное обеспечение" и их значение в бизнес-процессах малых формирований. Исследован современный уровень информационного обеспечения отечественных малых агроформирований. На основе опыта информационной поддержки фермерских хозяйств США обоснованы направления совершенствования организации информационного обеспечения в Украине.

An article provides the essence of categories "information", "digitalization", "software" and their value in business processes of the small enterprises. The modern software of the domestic small agrarian enterprises is studied. On the basis of experience of software that is used on farms in the USA the basic guidelines for the enhancement software use in Ukraine are suggested.

* * *

*О.О. ЗЕЛЕНСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Чернігівський державний інститут економіки і управління*

Агроглобалізація та її можливі наслідки для України

Глобалізація економіки, в тому числі її агропродовольчої сфери, у сучасному світі є об'єктивною реальністю, невідворотним процесом. Ознаки агроглобалізації вбачаються нині в укрупненні продуктивних сил світового сільського господарства, поглибленні взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодоповнюваності аграрних економік країн, високому ступені міжнародного поділу праці в агросфері, посиленні дії фактора порівняльних переваг, комерціалізації сільськогосподарського виробництва, харчової промисловості й системи збуту продовольства, посиленні в агросфері ролі ТНК (іноді вони мають більший вплив на розвиток окремих галузей та територій, ніж власні уряди країн), інтенсифікації світової торгівлі продовольчими товарами тощо¹.

Вивченню процесу агроглобалізації й наслідків її впливу на забезпечення продовольчої безпеки глобального та національних рівнів присвячено чимало праць зарубіжних і вітчизняних учених, зокрема Е. Холт-Хіменеса, Є.В. Ковальова, П.Т. Саблука, В.М. Геєця, Б.Й. Пасхавера, З.М. Ільїної, В.Г. Гусакова, І.Г. Ушачова, О.М. Бородіної, Л.В. Молдаван, М.Я. Дем'яненка, С.М. Кваші, О.І. Гойчук, О.М. Шпичака, А.С. Гальчинського, П.І. Гайдуцького, В.В. Юрчишина, В.Я. Месель-Веселяка та ін.

Мета статті – вивчення проявів агроглобалізації в сучасному світі й дослідження можливих наслідків їх впливу на розвиток

вітчизняної агросфери та формування продовольчої безпеки України.

Агроглобалізація – процес багатогранний і неоднозначний, що викликає таку ж суперечливість думок щодо її ролі, значення й наслідків для людства в сучасному світі. Позитивний вплив агроглобалізації на забезпечення продовольчої безпеки здійснюється через удосконалення і появу нових (інформаційно-біологічних, космічних та ін.) агротехнологій, зростання рівнів механізації та продуктивності праці в сільському господарстві, капіталовіддачі в галузі тощо. Слід, однак, відзначити, що резерви нарощування обсягів виробництва продовольства за рахунок згаданих процесів не є безмежними й на теперішній час у світі вже практично вичерпані, про що доводить сповільнення темпів приросту середньодушового виробництва продовольства у світі впродовж останніх десятиліть. Світова продовольча система дедалі повільніше і з більшими витратами долає нові виклики сучасної дійсності.

У країнах, що розвиваються, збільшення доходів від сільськогосподарського виробництва, забезпечене механізацією та зростанням продуктивності праці, зовсім не означає їхнє реінвестування у подальший розвиток аграрного виробництва. Як показує практика, одержані доходи йдуть на погашення кредитів, узятих сільськогосподарськими виробниками, або ще гірше – розкрадаються корумпованим чиновництвом.

Разом із тим процес глобалізації активізує вплив деяких дестабілізуючих факторів на розвиток світової агросфери, спричиняє виникнення нових загроз продовольчій безпе-

¹ Ковалев Е.В. Мировой продовольственный кризис: эскалация проблем / Е.В. Ковалев// Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 4. – С. 17.

ці. Аглоглобалізація зумовлює поляризацію виробництва і споживання продовольства, забруднення й виснаження агросередовища, вичерпання ресурсів, голод мільйонів. Актуальним питанням сьогодення стало визначення “верхньої” межі впливу людства, яку може витримати біосфера. Стабільний ріст виробництва продовольства в сучасному світі лише на перший погляд виглядає стійким, насправді ж таким не є.

Глобалізація торгівлі збільшує відірваність споживачів від екологічних наслідків їх способу життя. Ті види сільськогосподарського виробництва, які найбільше несприятливо впливають на довкілля і потреба в продукції яких задовольняється в одній країні, виносяться на “периферію”, де екологічні наслідки пожинаються населенням іншої держави. Зона екологічного забезпечення розвинутих країн, зазвичай, у кілька разів більша, ніж їхня власна територія. Так, за оцінками відомої білоруської дослідниці проблем продовольчої безпеки З. Ільїної, “...зона екологічного забезпечення Італії приблизно у вісім разів більша, ніж територія країни. Для того, щоб населення земної кулі чисельністю 9-10 млрд осіб могло жити в достатку при сучасній технології виробництва, треба ще 2-3 таких планети, як Земля”¹.

Прискіпливу увагу науковців, зайнятих проблемами продовольчої безпеки, викликає аструктурний ефект, який агроглобалізація вносить у розвиток світового АПК. Так, серйозним негативним фактором, що зумовив зниження рівня продовольчої безпеки країн, які розвиваються, стала торговельна лібералізація, впровадження якої лобіювали Світовий банк, МВФ та СОТ. В умовах вільної торгівлі продовольчими товарами і відкритості ринків цих країн у більшості з них була відсутньою належна підтримка (матеріально-технічна, грошова й т.д.) власних товаровиробників. Внутрішнє виробництво продовольчих товарів у таких умовах згоралося, і країни, що роз-

виваються, з експортерів продовольчої продукції поступово перетворилися на імпортерів (наприклад, Філіппіни – рису; Мексика – кукурудзи). У свою чергу, ріст концентрації виробництва, посилення вертикальної інтеграції в агропродовольчому комплексі, зростання ролі ТНК в агросфері та інші ознаки комерціалізації сільського господарства зумовили фактичне знищення дрібних агровиробників цієї групи країн. Разом із тим фермери не тільки виробляють помітну частку продуктів харчування, використовуючи при цьому екологічно стійкі методи ведення сільського господарства, але й виступають саме тим прошарком населення країни, який визначає її культуру і формує національну ідеологію.

Нині агроглобалізація нав’язує таку модель міжнародного поділу праці, яка фіксує однобічну спрямованість (монокультурність) сільського господарства залежних країн, а отже, сприяє їх перетворенню на дедалі відсталіші аграрно-сировинні й допоміжно-обслуговуючі ланки світової агросистеми. У цих країнах розвиваються, як правило, експортоорієнтовані галузі, що характеризуються припливом фінансових і трудових ресурсів (до речі, мова не йде про залучення у виробничий процес місцевих селян та фермерів). Водночас відкритість продовольчого ринку держав шкодить перспективам розвитку інших галузей (особливо високозатратних) і викликає загострення соціальних проблем у суспільстві.

Директор дослідницького інституту Food First Institute (США) Е. Холт-Хіменес зробив висновок, що “програми структурної корекції”, нав’язані Світовим банком і МВФ, руйнували національні агентства, які регулювали торгівлю, відміняли гарантії цін, ліквідували тарифи й дерегулювали сільськогосподарські ринки. Це, насамкінець, “...зруйнувало національні сільськогосподарські економіки і прив’язало продовольчу безпеку країн Півдня до глобальних ринків, де панували багаті країни Півночі”². Такі дії Світового банку та МВФ на догоду ТНК і

¹ Ильина З.М. Продовольственная безопасность: теория, методология, практика / З.М. Ильина. – Минск: Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – С. 27.

² Holt-Jimenez E. The World Food Crisis// Policy Brief. October 2008. № 16 P. 4 / www.foodfirst.org, c. 4.

розвинути капіталістичним країнам, дали привід багатьом науковцям¹ звинуватити їх у свідомому підриві продовольчої безпеки країн, що розвиваються.

Нині дедалі частіше висловлюють думки про те, що замість здійснення неоліберальної політики в інтересах економічно розвинутих країн, МВФ мав би передусім опікуватися забезпеченням глобальної ліквідності для стабільного економічного зростання, а СОТ у свою ідеологію бажано було б внести зміни, спрямовані на захист конкретних позицій країн “третього” світу².

Серйозну небезпеку для економік відсталіх країн становлять також відкриті глобалізацією перспективи трудової міграції. Оскільки найосвіченіші та найкваліфікованіші працівники виступають найбільш мобільною частиною суспільства, яка прагне зайнятості в значно кращих умовах, ніж це може забезпечити власна економічна система, саме їх із непоправною шкодою для себе і втрачають країни “периферії”.

На жаль, Україна в силу досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, наявних авторитету та впливовості на міжнародній арені й т.д. навряд чи зможе скористатися перевагами агроглобалізації, як найбагатші та найсильніші країни сучасного світу, а, з більшим ступенем імовірності, зазнає впливу її негативних наслідків.

Найболючішими і несприятливішими для національної продовольчої безпеки, на нашу думку, будуть наступні фактори:

посилення експлуатації та інтенсифікація вичерпання агроресурсного потенціалу держави (передусім земельних і водних ресурсів);

прискорення відпливу трудового капіталу за кордон, насамперед, найбільш конкурентоспроможної та інтелектуалізованої його частини;

інтенсифікація забруднення навколишнього природного середовища (землі, води) агрохімікатами;

посилення аструктурного ефекту в агросфері: однобічна, чітко орієнтована на експорт галузева структура сільського господарства з орієнтацією на вирощування найбільш виснажливих для ґрунту культур (рапс, соняшник тощо) і, відповідно, нераціональна структура споживання продовольчої продукції населенням з усіма впливовими звідси наслідками для здоров'я й життя людини;

підвищення ступеня залежності вітчизняного продовольчого ринку від імпорту та кон'юнктурних коливань на світовому ринку продовольства, і, як наслідок, – підвищення цінового тиску, насичення вітчизняного ринку імпортними продовольчими товарами низької якості, зниження обсягів імпорту і погіршення його структури в кризові періоди;

знищення дрібних форм господарювання у вітчизняній агросфері (які завжди були опорою українського суспільства в найбільш скрутні часи його історії та неодноразово в такі періоди забезпечували формування бази для виходу з кризи) і як наслідок – позбавлення значної частини сільського населення засобів для існування.

Ознаки реалізації саме цього сценарію розвитку вітчизняної агросфери в умовах глобалізації спостерігаються вже на нинішній час. Так, моніторинг стану аграрного сектору України дав змогу фахівцям Інституту економіки та прогнозування НАН України³ зробити невтішні висновки про наявність серйозних деформацій та негативних тенденцій у його розвитку. Зокрема, вже нині спостерігаються:

зміни в організаційній структурі агросфери в напрямі її холдингізації, надання преференцій розвитку переважно великотоварним господарствам і витіснення з неї середніх та малих форм господарювання;

¹ Ковалев Е.В. Мировой продовольственный кризис: эскалация проблем / Е.В. Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 4. – С. 15-23; Holt-Jimenez E. The World Food Crisis // Policy Brief. October 2008. № 16 P. 4 / www.foodfirst.org.

² Ключко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи / В. Ключко // Економіка України. – 2011. – № 9. – С. 37.

³ Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4-14.

низький загальний рівень техніко-технологічного переоснащення сільського господарства;

зростання техногенного навантаження на екосистеми;

деградація людського капіталу села при зниженні рівня трудової активності й зайнятості сільського населення і посиленні диференціації в доходах різних верств сільських жителів;

диспропорції в галузевій та продуктивній структурах виробництва (між рослинництвом і тваринництвом; у рослинництві – між вирощуванням експорторієнтованих культур та продукції, необхідної для задоволення потреб внутрішнього продовольчого ринку; у тваринництві – між виробництвом молока, яловичини і свинини та продукцією промислового птахівництва), що зумовлює монокультуризацію сільського господарства й демонструє чітку орієнтацію вітчизняного АПК на задоволення зовнішнього, а не внутрішнього попиту;

перевищення темпами зростання внутрішніх цін на продовольчі товари динаміки експортних цін;

низький загальний рівень споживання вітчизняних продуктів харчування, незбалансованість раціону та вживання в їжу імпортованих продовольчих товарів сумнівної якості;

надмірна концентрація землекористування (у т.ч. ТНК, які проявляють агресивність на вітчизняному ринку оренди землі), що обмежує доступ до оренди землі малих форм господарювання, ставить під загрозу здійснення державного контролю над певними територіями і через обезземелення селян спричиняє зростання соціальної напруженості в суспільстві;

посилення міграції працездатного населення з села;

занепад села як просторової, природоресурсної й соціальної бази сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, розробка економічної політики України в агросфері в сучасних умовах агроглобалізації вимагає запровадження дієвого механізму протидії потенційно можливим негативним наслідкам цього процесу для українського суспільства. Вітчизняний політикум зобов'язаний забезпечити якщо не уникнення (це мало ймовірно), то хоча б згладжування та послаблення наслідків деструктивної продовольчої політики на міжнародному рівні, що детермінує залежність країн із нижчим рівнем розвитку від чужих інтересів і нав'язує їм виконання принизливої ролі обслуговуючого аграрно-сировинного придатка.

Розглянуто основні позитивні й негативні прояви агроглобалізації в сучасному світі та їхній вплив на розвиток агросфери і продовольчу безпеку країн із різним рівнем соціально-економічного розвитку. Особливу увагу приділено визначенню можливих негативних наслідків згаданого процесу для розвитку села й агропродовольчого виробництва в Україні.

Рассмотрены основные положительные и отрицательные проявления агроглобализации в современном мире и их влияние на развитие агросферы и продовольственную безопасность стран с разным уровнем социально-экономического развития. Особое внимание уделено возможным отрицательным последствиям упомянутого процесса для развития села и агропродовольственного производства в Украине.

The main positive and negative displays of agroglobalisation in agricultural sphere in the modern world and their influence on the development of agriculture and food security of countries with different level of social and economic development are examined. Special attention is paid to the reveal of possible negative results of the mentioned process for the development of the village and agricultural and food production in Ukraine.

* * *

*Г.М. КАЛЕТНИК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, заслужений економіст України, ректор
Г.О. ПЧЕЛЯНСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет
О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник, завідувач відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інституціональні засади функціональності інфраструктури та ціноутворення у розвитку аграрного ринку: теоретичний аспект

У процесі становлення та функціонування вітчизняної економіки пріоритетне значення надається розбудові інституційно ефективного аграрного ринку. Важливим показником рівня його розвитку є стан та ефективність інфраструктури й ціноутворення, адже вони покликані забезпечувати взаємозв'язок між суб'єктами, що формують попит і пропозицію. Зазначені інститути сприяють налагодженню зв'язків між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції і впливають на швидкість обігу товарів на ринку, а також матеріальних, фінансових, трудових та інформаційних ресурсів. Зокрема, інфраструктура ринку відіграє вагомий роль у процесах ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, оскільки сприяє встановленню цін на основі ринкових механізмів, а ціноутворення, у свою чергу, є індикатором ефективності інфраструктури.

Слід зазначити, що економічні перетворення в аграрній сфері передбачають утвердження інститутів та обов'язкове застосування стабілізаційних факторів розвитку аграрного ринку. Разом з тим дослідники інституціональних ознак економіки фокусують увагу на широкій гамі проблем, ареал яких поєднує в собі економічні, соціальні, політичні та правові питання.

Звертаючись до теорії інституціоналізму зазначимо, що екскурс у її еволюцію дає підстави стверджувати, що інституціональна наука долучилася до когорти економічних теорій не так давно як аспект, дотичний до розв'язання економіко-соціальних проблем суспільства постіндустріального типу. Вагомим підтвердженням цього є висновок Олівера Е. Вільямсона про те, що «царина економічних досліджень розширилася, її контакти з теорією права, соціологією та політологією є численними, їх кількість дедалі зростає»¹. Зокрема, теорія організацій увібрала в себе значимі для людини, як центральної фігури, усі відомі для неї аспекти таких наук, як соціологія, економіка, політологія, психологія тощо. Таким чином, вважаємо, що інституціональна методологія має відігравати важливу роль, наприклад, у розвитку аграрного ринку, його базових функціональних утворень, таких як інфраструктура і ціноутворення.

Ідентифікуючи інституціоналізм за ознаками еволюції парадигми у працях науковців, зазначимо, що основоположником, визнаним першопрохідником у царині дослі-

¹ Історія економічних учень : підручник / [Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. та ін.] ; за ред. Л.Я. Корнійчука, Н.О. Татаренка. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

² Ходжсон Дж. Какова сущность институциональной экономической теории? [Электронный ресурс] / Дж. Ходжсон// – Режим доступа: <http://pravo.biz.ua/content/049/0002.htm>.

джерель інституцій є Торстейн Веблен. Ідейним підґрунтям наукового пошуку Т. Веблена було твердження про те, що рушійною силою прогресу економічного буття, а отже ринку, є традиції, ментальність, усталені стереотипи поведінки індивіда. Саме означену когорту інституцій, або «правил гри», він вважав основою розвитку реального сектору економіки і ринку. Такий напрям інституціоналізму – кон'юнктурний – започаткував У. Мітчелл. В основі цієї концепції – інституції ринку, зокрема інститут кон'юнктури, планування, державного регулювання, циклічності розвитку бізнесу й економіки.

В Україні продовжується курс на розбудову ефективного ринкового механізму функціонування економіки, тобто створюються правові та економічні інститути ринкового спрямування. Це – реалії українського сьогодні, у фарватері яких рухається наука, і повинна здійснюватися практика реалізації заходів розбудови економіки. Проте, в результаті інституційних трансформацій виникли проблеми регуляторного змісту, особливо у площині функціонування інфраструктурного механізму та ціноутворення. Разом з тим усім управляє ринок як особливе утворення, що забезпечує виробництво і споживання на певному рівні, проте мають місце національні особливості ринку, визначені традиціями та ментальністю.

Концепції ринкових відносин консолідують розуміння його сутності як системи обміну товарами, послугами, умовою якого є вартісне опосередкування, взаємодія продавців і покупців, базовані на попиту-пропозиції, умовах ринкового й державного регулювання, принципах формування інтересу економічних агентів. Методологія функціонування ринку ґрунтується і реалізується на таких важливих інституціональних утвореннях як вартість, ціна, попит і пропозиція, конкуренція, мотивації агентів, кон'юнктура, механізми державного регулювання й протекціонізму. Ринку притаманні ознаки статичності, системності, структурності, контрактних відносин, обміну, кон-

курентції, вартісного опосередкування угод, балансування інтересів.

Інституціональна система ринку за сутністю є фундацією, яка визначає стимули і пріоритети розвитку структур, особистостей, а також механізми регулювання. Саме у даному ракурсі розвиваються господарські процеси і формується економічний ефект, який розглядається нами у площині інфраструктурних та ціноутворювальних аспектів.

Фундаментальність проблеми очевидна як із теоретичної, так і практичної точок зору. Попередньо зазначимо, що аграрний ринок потребує формування інституцій і механізмів, які забезпечать урегульованість процесів, відносин між економічними агентами в інфраструктурному та ціноутворювальному механізмі.

Функціонування вітчизняної економіки неможливе без розбудови сучасних ринкових відносин. Основною ознакою успішного існування ринку є наявність інфраструктури, адже саме вона є індикатором рівня ринкових перетворень і забезпечує взаємозв'язок між попитом і пропозицією. Таким чином, незадовільна робота такого елемента ринку як інфраструктура ставить під сумнів існування ринкового середовища в країні. І навпаки, підвищення ефективності функціонування ринкової інфраструктури забезпечить поліпшення матеріально-технічного забезпечення виробників та їх збутової діяльності, а також допоможе споживачам у придбанні продукції і сировини. Отже, розбудова інфраструктури ринку є дуже важливою як для виробників, так і для споживачів, оскільки вона забезпечує підвищення ефективності їхньої діяльності.

Інституційний підхід має велике значення для дослідження інфраструктури ринку, оскільки дає змогу об'єктивно оцінити ефективність формування аграрної політики і можливість поліпшити регулювання розвитку аграрного сектору¹. Інституціональна теорія передбачає виявлення загальних закономірностей розвитку суспільства на основі

¹ Бородіна О. М. Коригування політики державної підтримки сільського господарства України / О. М. Бородіна, О. М. Могильний // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 55–61.

аналізу інституційної динаміки, що ґрунтується на поняттях прав власності, трансакційних витрат, контактних відносин і групових інтересів. Отже, йдеться, передусім, про новий підхід до аналізу історичного процесу, дослідження його з позицій еволюції інституційної структури суспільства з відповідним розумінням сучасного стану і передбачення перспектив. Такий підхід забезпечив можливість порівняння інституціональних структур (і моделей) різних економічних систем, розуміння «провалів» і «піднесення» тієї чи іншої системи.

Відповідно до інституціональної концепції ринкова інфраструктура – це система взаємодіючих суб'єктів сфери обігу, що існують у різних організаційно-правових формах і забезпечують торговельно-економічні зв'язки між виробництвом і споживанням¹. Або структурована за призначенням система інституцій (правил) та інститутів (організацій, установ), які забезпечують організацію відносин, регламентують їх, а також здійснюють опосередкування товарно-грошових відносин на ринку². Таким чином, розвиток інфраструктури ринку буде визначатися правилами та нормами, які є формальними або неформальними. До формальних правил можна віднести правила, що визначають основні пріоритетні напрями розвитку ринкової інфраструктури та закріплені нормативно-правовими актами, а до неформальних – норми поведінки, звичаї, мораль.

Недостатній рівень розвитку інфраструктурних інституцій призводить до значних економічних втрат підприємств виробничої сфери. Унаслідок цього зазнає втрат і бюджет, адже чим прибутковіший підприємець, тим багатша держава. Але інституційна система прагне до рівноваги між граничними соціальними вигодами і граничними соціальними витратами. У разі неефективного функціонування системи інститутів і виникнення дефіциту держава буде змушена субсидувати витрати за рахунок додатко-

вого фінансування³. Таким чином, чим ефективніше працюватиме ринок, тим вигідніше для всього суспільства, і тим меншими будуть суспільні витрати на забезпечення функціонування суб'єктів інфраструктури.

Отже, після теоретичного дослідження інфраструктури, як інституційної системи, можемо зробити певні висновки:

Інституціональний підхід розглядає інфраструктуру як сукупність інституцій та інститутів, що забезпечують здійснення торговельної, посередницької, інформаційної діяльності у сфері товарного обігу та впливають на процеси ціноутворення на аграрному ринку (рис.).

Основними інститутами ринкової інфраструктури є економічний, організаційний та правовий інститути. Її функціонування забезпечують власність, ціна, конкуренція, адже у сфері обігу відбувається постійна зміна права власності на продукцію та здійснюється формування кінцевої ціни товару. Таким чином, інфраструктура аграрного ринку як інституційна система – це сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих інституцій та інститутів, які забезпечують взаємодію попиту та пропозиції, сприяють здійсненню ринкового товарообміну між суб'єктами аграрного ринку та формують ринковий механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Головною функцією ринкової інфраструктури є обслуговування сільськогосподарських товаровиробників на основних етапах створення товару: постачання–виробництво–збут. Крім того, на інфраструктуру покладені інші функції: забезпечувальна, регулівна, інформаційна. У функціонуванні інфраструктури аграрного ринку нами виділено низку проблем: недосконала законодавча база, відсутність державних і приватних фінансових ресурсів для підтримки діяльності суб'єктів, низький рівень розвитку біржового ринку.

За сучасних умов господарювання проблемами ціни на продукцію сільськогосподарського виробництва відіграють вирішальну

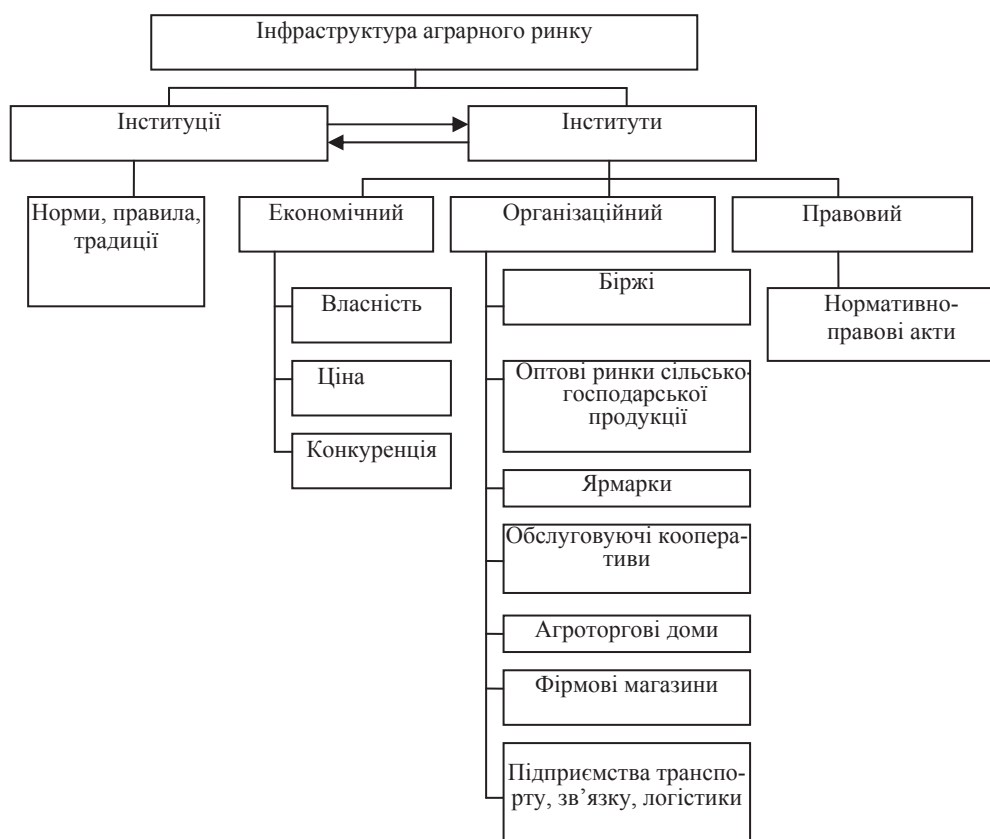
¹ Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 4–12.

² Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного розвитку : монографія / Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.

³ Носова О. В. Інституціональні підходи до дослідження перехідної економіки / О. В. Носова // Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 25–36.

роль у процесі формування цін на макро- та мікроекономічному рівнях, оскільки ефективне ціноутворення здатне забезпечити

процвітання аграрної сфери та всієї вітчизняної економіки.

Інфраструктура аграрного ринку як інституційна система*

Джерело: сформовано на основі опрацьованої літератури.

При дослідженні теоретичних питань сучасного ціноутворення необхідно з'ясувати, що таке ціна. Ціна – це грошовий вираз вартості товарів (робіт, послуг). Або, як уточнює М.М. Павлишенко, найвища, кінцева форма прояву вартості товару, яка відображає ті товарні відносини між товаровиробниками, що фактично склалися на ринку в момент купівлі-продажу товару¹. В умовах ринкової економіки ціна сприймається як договір між продавцем і покупцем на сплату певної суми грошей за придбаний товар². Ціна є центральною, вузловою ланкою ринкової економіки. Через ціни на товари будуються майже всі основні економічні відносини у процесах виробництва, обміну,

розподілу³. Отже, в будь-якій економічній системі ціна – це регулятор взаємодії суб'єктів ринкових відносин.

З точки зору економічної теорії, категорію „ціна” можна поділити на основні групи: міра економічної цінності, масштаб цін та засіб обміну (табл.).

Таким чином, багатоаспектність поняття ціни потребує поглибленого дослідження теорій ціноутворення.

Теоретично-методологічною основою формування цін в умовах ринку є саме теорії ціноутворення. Досліджуючи ціноутворення в період ринкового реформування в АПК, П.Т. Саблук зазначає, що методологічною основою механізму ціноутворення є теорія

¹ Павлишенко М. Еквівалентний обмін – основа ринкової економіки / М. Павлишенко // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 83–93.

² Семюелсон П.А. Макроекономіка / П.А. Семюелсон, В.Д. Нордгаус. – К.: Основи, 1995. – С. 88–97.

³ Набок І.І. Механізм стимулювання цінами інноваційних процесів на машинобудівних підприємствах / І.І. Набок // Держава і регіони. Серія „Економіка та підприємництво”. – 2007. – № 7 – С. 121–125.

трудової вартості. Науковець вважає, що суть ціни, як форми вартості, полягає в еквівалентному відшкодуванні кристалізованої у товарі суспільно необхідної праці. Крім того, ціна відображає необхідні витрати на виробництво продукції, тобто по суті вона завжди є «витратною»¹. Таким чином, погоджуємося², що основним ціноутворюючим

фактором є виробничо-необхідні витрати праці, які залежать від рівня розвитку науково-технічного прогресу, технічної озброєності та організації виробництва та праці, рівня кваліфікації працівників, природних умов розміщення сільськогосподарського виробництва.

Категорія «ціна» в економічній теорії*

Аспекти категорії	Трактування ціни
Міра економічної цінності	Істинна, ідеальна ціна економічних благ з позицій єдності праці, суспільно необхідних як за умов виробництва, так і за умов споживання
Масштаб цін	Природна ціна, покликана пов'язати природні норми доходів економічних суб'єктів суспільного господарства із споживачькими стандартами їх простого відтворення
Засіб обміну (обсяг)	Грошова ціна, золота мінова пропорція, що відображає певне перетікання (взаємоперетворення, трансцендентно-функціональну трансформацію) справжньої природної ціни

* Сформовано за джерелом: Артёмова Т.І. Інститут міри економічної цінності / Т.І. Артёмова // Економічна теорія. – 2007. – № 3. – С. 35–55.

Основоположниками теорії трудової вартості були В. Петті, А. Сміт та Д. Рикардо, Дж. Ст. Міль. Зокрема, А. Сміт у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» наголошував, що саме праця є єдиним, загальним і єдино точним мірилом вартості³. Визначаючи формулу ціни, дослідник з'ясував, що ціна складається з праці, прибутку (затрати праці власника на контроль та управління виробництвом) і земельної ренти. Отже, за теорією трудової вартості ціна повинна забезпечувати покриття затрат праці, пов'язаних із видобутком або виробництвом сировини чи комплектуючих частин, затрат праці на перетворення сировини у готовий продукт, а також трудових затрат власника ресурсів на управління у формі прибутку. Досліджуючи економічну суть ціни, А. Сміт розрізняв природну та ринкову ціну. Природна ціна включає в себе земельну ренту, заробітну плату та прибуток на капітал⁴. Таким чином, природна ціна повністю відшкодовує всі трудові витрати на

виробництво та продаж товару. Інша річ – ринкова ціна, вона визначається співвідношенням між кількістю товару на ринку і попитом на нього з боку тих, хто готовий сплатити за нього його природну ціну⁵. Отже, ринкова ціна – це фактична ціна, за яку продається товар на ринку.

Д. Рикардо – послідовник та активний опонент теорії А. Сміта, намагався визначити різницю між відносною та реальною вартістю товарів. Під реальною вартістю товарів він розумів уречевлену працю, а під відносною – мінову вартість⁶. Його цікавила вартість товару, фактори, що впливають на її зміну.

Вагомий внесок у розвиток і становлення теорії трудової вартості зробив К. Маркс, який узагальнив попередні дослідження і визначив фундаментальні положення стосовно ціни та вартості товару. У своїх працях він обґрунтував подвійний характер вартості товару, визначивши два його полюси: відносну та еквівалентну форми вартості. За

¹ Саблук П. Т. Ціноутворення в період ринкового реформування в АПК: монографія / Саблук П. Т. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 440 с.

² Ценообразование на сельхозпродукцию в условиях рынка / [В. Г. Ткаченко и др.]. – К.: Аристотель, 2004. – 232 с.

³ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс] / Адам Смит. – Режим доступа: <http://pravo.biz.ua/content/049/0002.htm>.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения [Электронный ресурс] / Девид Рикардо – Режим доступа: <http://depositfiles.com/ru/Files/4dw5zvkuu>.

К. Марксом, відносна форма вартості товару проявляється в тому, що вартість товару А, виражена у споживчій вартості товару Б, є відносною¹. Це означає, що вартість товару показує кількість інших товарів, за які поданий товар може обмінюватися. Еквівалентна форма товару означає, що товар слугує еквівалентом, виступаючи втіленням абстрактної людської праці, завжди є продуктом корисної, конкретної праці².

Досліджуючи вартість і ціну товарів, К. Маркс припускав можливість невідповідності кількісної величини вартості товару та його ціни, що може приховувати в собі якісну суперечність, унаслідок чого ціна взагалі перестає бути виразом вартості.

Отже, досліджуючи теорію вартості, значну роль необхідно приділяти вивченню витрат, які формують ціну товару, тому що, як зазначив Рональд Г. Коуз, «використання цінового механізму пов'язане з витратами»³. Розміром витрат потрібно вимірювати сукупну факторну продуктивність праці, оскільки вона об'єктивно відображає стан економіки підприємства⁴. Розглянемо детальніше вплив теорії трудової вартості на процес ціноутворення.

В умовах товарного виробництва закон вартості виявляє свою дію через стихійні відхилення цін товарів від їх вартості. Якщо кількість праці, що міститься в товарах, регулює їхню мінову цінність, то будь-яке зростання кількості праці має збільшувати цінність того товару, на який працю затрачено, а будь-яке зменшення – знижувати її⁵. Це означає, що ціна на товари завжди коливається навколо їх вартості, тому закон вартості, по суті, виконує функцію стихійного регулятора товарного виробництва. Коли-

вання цін є сигналом для товаровиробників про те, що виробництво одних товарів потрібно зменшувати, а інших – збільшувати. Таким чином, закон вартості позитивно діє на розвиток продуктивних сил і сприяє науково-технічному прогресу. Там, де затрати індивідуальної праці в одиниці товару найнижчі по відношенню до суспільно необхідної, товаровиробники одержують найбільший прибуток⁶. Проте в аграрній сфері вартість товару часто буває значно вищою, ніж ціна, встановлена ринком, тому вплив закону вартості тут проявляється меншою мірою, ніж в інших галузях економіки.

Причинно-наслідковий зв'язок між вартістю і ціною відображає закон єдності вартості та ціни: чим меншою є вартість грошової одиниці, тим більшою є грошовий вираз вартості товару – ціна, і навпаки, зростання вартості грошової одиниці призводить до зменшення ціни⁷. Тому на механізм ціноутворення стійкий вплив матиме вартість національної грошової одиниці – гривні, а також динаміка зміни її вартості, яка за сучасних умов проявляється високим рівнем інфляції.

Крім теорії трудової вартості, процес ціноутворення перебуває під впливом інших теорій. Одночасно з теорією трудової вартості виникає теорія «маржиналізму» або теорія граничної корисності⁸.

Еволюція теорій ціноутворення показує, що для сучасної формації властивий інституціональний підхід до формування цін. У процесі дослідження теоретичних аспектів ціноутворення вагому роль відіграють закони, на основі яких встановлюється ціна. Вважається, що ціна формується під дією законів вартості, конкуренції, попиту і про-

¹ Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1 : Процесс производства капитала / Карл Маркс. – М. : Политиздат, 1983. – 905 с.

² Там само.

³ Коуз Р. Г. Институциональная структура производства: [Нобелевская лекция (1991)] / Р. Г. Коуз // Экономическая теория. – 2005. – № 4. – С. 55–71.

⁴ Кочурова Л. И. Реальный сектор экономики: модель цены производства развитого рынка. Экономические отношения / Кочурова Л. И. – Кемерово, 2001. – 177 с.

⁵ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Электронный ресурс] / Кейнс Дж. М. – Режим доступа: <http://www.geocities.com/CapitolInII/Senate/7341/rus/indexrus.htm>.

⁶ Роль ціни у розвитку національної економіки / О. Ф. Савченко, О. О. Гаца, Л. В. Дацько, В. Л. Іскоростенський // Економіка АПК. – 2005. – № 9. – С. 79–82.

⁷ Павлишенко М. Еквівалентний обмін – основа ринкової економіки / М. Павлишенко // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 83–93.

⁸ Войтович С. Я. Теоретичні основи ціноутворення [Електронний ресурс] / Войтович С. Я. – Режим доступа: http://depositfiles.com/ru/files/Zbirnik_ETE1_07_71.pdf.

позиції¹. Безумовно, за умов насиченості ринку цінові стратегії конкурентів значною мірою впливатимуть на процес встановлення ціни, оскільки дії одного конкурента щодо зниження (підвищення) ціни спричинять відповідні дії інших конкурентів.

Сутність закону попиту і пропозиції полягає в тому, що ціна зростає, коли попит перевищує пропозицію, і знижується у протилежному разі². Ступінь реакції обсягу попиту на зміну ціни можна виразити через цінову еластичність попиту, величина якої приблизно рівна кількості відсотків, на яку змінюється обсяг попиту даного товару при зміні його ціни на один відсоток. Еластичність пропозиції по відношенню до ціни показує, як обсяг пропозиції може змінюватися при зміні ринкової ціни, і відображається відношенням відносної зміни обсягу пропозиції до відносної зміни ринкової ціни³.

Розглянемо вплив закону попиту на процес ціноутворення детальніше. Він полягає в тому, що із зниженням ціни зростає попит, і навпаки, за інших рівних умов підвищення ціни призводить до зниження величини попиту. На значно вищому рівні аналізу закон попиту можна пояснити ефектами доходу та заміщення. Ефект доходу вказує на те, що за нижчої ціни споживач має можливість придбати значно більшу кількість відповідного товару, не відмовляючи собі при цьому у придбанні якихось альтернативних товарів. Ефект заміщення виявляється в тому, що за нижчої ціни у споживача з'являється стимул придбати дешевший товар замість аналогічних товарів, який тепер коштує набагато дешевше⁴. Отже, при встановленні цін необ-

хідно враховувати вплив закону попиту, ефект заміщення та ефект доходу, але при цьому ціноутворення повинно враховувати інтереси всіх учасників ринку.

У світовій літературі виділяють такі підходи до ціноутворення: на основі собівартості та забезпечення цільового прибутку, на основі конкуренції та на основі споживчих цінностей⁵. Фактично можна поєднувати всі три підходи до ціноутворення: ціна повинна забезпечувати відшкодування витрат, дорівнювати чи бути більшою за ціну конкурентів, а також відповідати сприйняттю споживачів щодо цінності товару.

При встановленні ціни, що буде забезпечувати інтереси продавців і покупців, пропонується використовувати три групи методів ціноутворення⁶: витратні; орієнтовані на попит; орієнтовані на ціни конкурентів.

Отже, важливим завданням ціноутворення є визначення оптимальної моделі формування ціни на сільськогосподарську продукцію. Для господарюючих суб'єктів, які здійснюють виробництво і збут сільськогосподарської продукції, бажаними є інституційні умови, за яких ціна сільськогосподарської продукції повністю відшкодуватиме витрати на виробництво та збут продукції й забезпечуватиме розширене відтворення.

Період докорінних структурних та інституціональних трансформацій періоду становлення ринку в аграрній сфері економіки України, який загалом ще не завершився, зумовлює необхідність стимулювання конкурентоспроможності аграрного бізнесу, яка на загальнодержавному та регіональному рівнях залежить від інститутів та інституцій,

¹ Сало І. А. Цінова ситуація на ринку ягід України / І. А. Сало // Економіка АПК. – 2005. – № 9. – С. 82–86.

² Унковська Т. Є. Концепція рівноваги економічної системи: методологічні парадокси / Т. Є. Унковська // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 81–94.

³ Устік Т. В. Проблема ціноутворення в галузі виробництва сої / Т. В. Устік // Вісн. СНАУ. Серія «Економіка та менеджмент». – 2005. – Вип. 3–4. – С. 376–379.

⁴ Макконнелл К. Р. Економікс: принципи, проблеми и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю; [пер. с англ. 11-е изд.]. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.

⁵ Котлер Ф. Основы маркетинга / Филлип Котлер; [пер. с англ.]. – М.: Прорпеец, 1990. – 736 с., Churchill, G. Marketing: Creating Value for Customers/ Gilbert A. Churchill, Jr. J. Paul Peter. – Burr, Illinois; Boston, Massachusetts: Sydney, Australia: Irwin, 1994. – 703 p., Kotler P. Kotler in Marketing / Phillip Kotler – New York: Free Press, 1999. – 1138 p., Kotler P. Principles of Marketing / Phillip Kotler, Gary Armstrong. Northwestern University: Prentice Hall, 2008. – 736 p., Nagle T. The Strategy and Tactics of Pricing / T. Nagle, R. Holden, [2nd ed.]. – Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, Inc., 1995. – 675 p.

⁶ Овчинникова М. О. Роль ціноутворення в формуванні ринкових відносин / М. О. Овчинникова // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6 (36). – С. 117–123; Мороз Л. А. Маркетинг: [навч. посіб.] / Л. А. Мороз, Н. І. Чухрай. – Л.: Державний ун-т „Львівська політехніка” (Інфор.-вид. центр „Інтелекти+” Ін-ту підвищ. кваліфікації та підготов. кадрів), 1999. – 244 с., Павленко А. Ф. Маркетингова політика ціноутворення: [моногр.] / А. Ф. Павленко, В. Л. Корінев. – К.: КНЕУ, 2004. – 332 с.

серед яких вирішального значення набули ціна та ціновий механізм. Дослідження їх функціонування в аграрній сфері економіки, зокрема регуляторної функції, крім загальноекономічного повинен містити інституціональний аспект як втілення міждисциплінарного синтезу.

Господарська поведінка людини у процесі еволюції господарсько-торговельних відносин створила один із найбільш дієвих і значимих феноменів – ринок, як структуровану і консолідовану систему, середовище взаємодії економічних агентів.

Вплив інституцій аграрного ринку має пірамідальний характер, водночас впливаючи на господарську, соціальну, продовольчу і мотиваційну системи. Формування інституціональної системи і механізмів регулювання аграрного ринку в Україні повинно спрямовуватися на становлення конкурентоспроможного оптимально затратного сільськогосподарського виробництва і аграрного підприємництва, що є основою стабільної продовольчої безпеки. Інфраструктура і ціноутворення в зазначеному ракурсі розгляду проблеми виступають базисним чинником ефективності аграрного ринку.

Обґрунтовано теоретичні аспекти інституціональної функціональності інфраструктури та ціноутворення у механізмі аграрного ринку, визначено зв'язок між ними у процесі інституціоналізації до ринкових умов.

Обоснованы теоретические аспекты институциональной функциональности инфраструктуры и ценообразования в механизме аграрного рынка, определена связь между ними в процессе институционализации к рыночным условиям.

An article substantiates theoretical aspects of institutional functionality of infrastructure and price formation in agrarian market. Their relation within the process of market institutionalization is considered.

* * *

Визначення критеріїв ефективності зайнятості у сільськогосподарському виробництві

Погіршення матеріально-технічного забезпечення господарств, нееквівалентність обміну між містом і селом, скорочення капітальних вкладень призвели до зниження продуктивності праці в сільському господарстві, скорочення прибутків, різкого загострення соціально-економічної ситуації на селі, погіршення демографічних характеристик відтворення населення і трудових ресурсів, зростання депопуляції населення.

Для послаблення, а надалі усунення негативних соціально-економічних наслідків реформувань, які склалися в аграрній сфері країни, необхідні дослідження ефективності використання аграрного трудового потенціалу з метою оптимізації зайнятості населення, підвищення продуктивності праці та нарощування виробництва сільськогосподарської продукції. Активізація досліджень формування ефективної зайнятості населення актуальна й необхідна, особливо в період організаційно-економічних змін, які відбуваються на селі.

У розробку теоретико-методичних, соціально-економічних і прикладних проблем зайнятості населення в аграрній сфері економіки значний внесок зробили вчені Д.П. Богиня, О.А. Бугуцький, М.Х. Вдовиченко, С.О. Гудзинський, В.С. Дієсперов, Ю.М. Краснов, Г.І. Купалова, Е.М. Лібанова, В.І. Лишиленко, В.В. Онікієнко, І.С. Пасхавер, В.В. Юрчишин, К.І. Якуба та ін.

Визначальним критерієм зайнятості стає її ефективність. При деіндустріалізації виробництва, яка відбувається на багатьох ділянках сільської економіки, зайнятість примітивується, стає малопродуктивною.

Виникає необхідність сформувати показники ефективності зайнятості враховуючи її особливості в аграрному секторі. Можливо-

сті подальшого переміщення трудових ресурсів в особисті селянські господарства обмежені, невиправдані з погляду необхідності формування ефективної зайнятості.

Ефективна зайнятість відображає кількісну та якісну збалансованість між потребою населення в роботі й робочими місцями, за якої створюються сприятливі умови для соціально-економічного прогресу та задоволення інтереси як окремих працівників, так і суспільства в цілому.

Ефективною з економічного боку є зайнятість, якщо вона забезпечує раціональне використання людського ресурсу, з соціального – наскільки вона відповідає інтересам людини¹. Важливою умовою ефективності є відповідність між робочими місцями, засобами праці та професійно-кваліфікаційним складом працівників. Соціальна характеристика зайнятості визначає не тільки можливість працювати, а й умови для всебічної реалізації людиною на робочому місці свого трудового потенціалу, можливість виконувати роботу бажаної інтенсивності при бажаній тривалості робочого часу, за обраною професією з використанням свого рівня кваліфікації та одержанням задовільної винагороди. Реально забезпечити ефективну зайнятість дуже важко, але посильним буде завдання досягти стабільної й надійної зайнятості для тих, хто бажає працювати відповідно до можливостей людини та економіки.

С. Кузьмін вважає, що першоосновою ефективною зайнятості є зростання продуктивності праці, що забезпечується як особистісними характеристиками працівника, так і тими технічними, організаційними й інши-

* Науковий керівник – В.С. Дієсперов, доктор економічних наук.

¹ Дієсперов В.С. Економіка сільськогосподарської праці / В.С. Дієсперов. – К.: ІАЕ УААН, 2004. – С. 287.

ми умовами виробництва, які йому створені. Автор характеризує «результативний» аспект ефективної зайнятості з двох позицій: як винагороду за працю та з погляду зростання національного доходу. Ефективна зайнятість вимагає від працівника високої напруженості, професійних знань і навичок, здатності протистояти психологічним навантаженням, гнучкості й адаптивності та водночас забезпечує особистий дохід, достатній для підтримки інших членів суспільства – його сім'ї, родичів похилого віку, а в ширшому плані – всіх непрацездатних членів суспільства¹.

Ефективну зайнятість доцільно розглядати з позицій повного використання професійних здібностей, умінь, навичок, досвіду, кваліфікації відповідно до вимог певного виробництва з урахуванням інтересів як роботодавців, так і працівника. Вона спрямована на одержання кінцевого результату виробництва, доходу як підприємства, так і працівника, тобто сприяє розширеному відтворенню.

Досягнення ефективної зайнятості можливе лише у сполученні з достатньо високим рівнем продуктивності праці. Продуктивність праці є першим критерієм, яким оцінюється ефективна зайнятість. Поняття «продуктивність праці» визначається як ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг².

Накопичені значні результати досліджень із питань продуктивності аграрної праці. Найбільш загальним визначенням категорії продуктивності праці є ефективність, плодотворність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг³. Продуктивність праці, як вважають окремі автори, означає здатність конкретної робочої сили виробляти споживчі цінності або виконувати будь-яку корисну роботу⁴. Інші продуктивність праці визначають як здатність конкретної праці виробляти певну

кількість матеріальних благ або продукції за одиницю робочого часу⁵.

Стосовно умов сільськогосподарського виробництва, то продуктивність праці – характеристика діяльності як підприємств, так і господарств населення, які працюють з орієнтацією на одержання доходів у тій чи іншій формі.

Показники продуктивності праці класифікуються за формою побудови (прямі і зворотні), за способом вимірювання продукції (натуральні, вартісні, трудові, умовно-натуральні), за специфікою обліку робочого часу (валовий робочий час, чистий робочий час, середньорічний працівник, людинодень, людино-година) і за обсягом обліку затрат (часткові і повні).

Загальна ефективність сільськогосподарської праці характеризується такою системою показників: рівнем продуктивності живої праці, ефективністю виробництва, ступенем використання землі, трудових ресурсів і робочого часу в суспільному виробництві, а також фондівдачею (або фондомісткістю), матеріаломісткістю, собівартістю, розміром валового доходу і прибутку на одиницю затраченого робочого часу і на гривню заробітної плати.

Сучасна економічна наука, вважаючи продуктивність комплексним показником ефективності, визначає продуктивність праці як один з основних факторів, що формує загальний рівень продуктивності. Такий підхід застосовується і на рівні окремого підприємства, і по галузі та економіці в цілому. Міжнародна організація праці (МОП) визначає продуктивність, як ефективно і вміле використання не однієї тільки праці, а всіх ресурсів: капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації та часу.

Досить поширена думка, ніби зростання продуктивності праці негативно впливає на зайнятість населення. У певні періоди, за деяких обставин, на тих чи інших територіях і виробництвах дійсно стрибок продуктивності може спричинити загрозу для трудового ресурсу. Однак підвищення продуктив-

¹ Кузьмин С.А. Эффективная занятость населения / С.А. Кузьмин. – М.: Экономика, 1990. – С. 64.

² Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.1: [редкол. С.В. Мочерний та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С. 118.

³ Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3: [редкол. С.В. Мочерний та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С. 118; Економічний словник-довідник / За ред. С.В. Мочерного. – К.: Femina. – 1995. – 235 с.

⁴ Покришук В. Підвищення економічної активності безробітного населення України/ В. Покришук, Т. Перегудова // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 4. – С. 17.

⁵ Фаріон І.Д. Економіка праці та соціально-трудова відносини: організація, облік, аналіз, контроль: навч. посіб. / І.Д. Фаріон, Л.І. Жук. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – С. 65; Владыка А.Д. Производительность труда в сельском хозяйстве и пути ее повышения / А.Д. Владыка, В.Н. Колгунов. – Л.: Лениздат, 1990. – С. 6.

ності праці створює передумови для розширеного відтворення, економічного зростання, сприяє появі й розвитку нових видів діяльності, які збагачують матеріальне та духовне життя суспільства. Тим самим підвищуються умови зайнятості, людський потенціал знаходить ширше застосування, розкриваються творчі можливості людини. З іншого боку, важливим результатом прогресу стає зростання вільного часу як найбільшого блага, що уможливило зменшення норми робочого часу¹.

Наступним критерієм є використання трудового ресурсу. Трудові ресурси сільського господарства включають: працівників, що працюють в аграрних підприємствах; зайнятих у фермерському господарстві; зайнятих в особистому селянському господарстві; тих, хто перебуває на професійній підготовці. Рівень ефективності та раціональності використання трудових ресурсів в аграрному секторі характеризується системою показників, серед яких одним із найважливіших є кількість відпрацьованого часу одним працівником за рік. Величина відпрацьованого впродовж року часу залежить від статевої, вікової й професійної структури трудових ресурсів, обсягів і галузевої структури аграрного виробництва, кліматичних умов.

Специфічною особливістю сільського господарства є сезонний характер аграрного виробництва, нерівномірна потреба у робочій силі протягом року внаслідок значних розбіжностей між періодом виробництва й робочим періодом. Передусім нерівномірність використання трудових ресурсів визначається сезонністю рослинництва, де після закінчення циклу польових робіт процес праці практично припиняється. Найбільша кількість відпрацьованих людино-днів припадає на квітень-жовтень, тобто місяці посіву та збирання врожаю сільськогосподарських культур. У тваринництві затрати праці впродовж року розподіляються практично рівномірно.

Підвищення рівня використання трудових ресурсів за рахунок скорочення сезонності праці є однією з найактуальніших про-

блем сільськогосподарського виробництва, розв'язати яку можливо за найбільш повного завантаження працівників у літній період і забезпечення зайнятості взимку. Тому сільськогосподарським підприємствам необхідно дбати про поєднання галузей виробництва, видів та порід тварин, культур і сортів рослин із різними робочими періодами, удосконалення технологій, запровадження новітньої техніки, прогресивних форм та методів сільськогосподарської праці, мережі переробних підприємств. Критерій використання трудового ресурсу тісно пов'язаний із повнотою зайнятості як можливості повного використання фонду робочого часу, який визначається множенням кількості робочих днів у році на тривалість робочого дня.

В Україні є умови для повнішої зайнятості, чому сприяють розвиток багатогалузевих підприємств, поєднання великого виробництва з присадибними особистими господарствами, де успішно розвиваються трудомісткі галузі з великою нерівномірністю трудових затрат.

Рівень використання землі як основного засобу є третім критерієм ефективності зайнятості в сільськогосподарському виробництві. Звідси характеристикою зайнятості стає земельність робочого місця. У літературі вона також визначається як навантаження на зайнятого в сільськогосподарському виробництві. Земля – робоче місце в сільському господарстві й гострі земельні питання мають безпосереднє відношення як до проблеми зайнятості, як і до інших аспектів життя села та діяльності сільгоспвиробників.

Формування ефективної зайнятості в сільському господарстві залежить від земельних відносин. Володіння землею як засобом і предметом праці створює умови зайнятості. Приватна власність селян на землю сприяє реалізації ними права на вибір виду та способу діяльності, реалізації свого професійного й підприємницького потенціалу, дає змогу за певних умов одержувати основний дохід від власного господарювання.

Із запровадженням земельної реформи відбулися кардинальні зміни в організаційній структурі товарного сільськогосподарського виробництва. На зміну колгоспам і радгоспам з єдиною державною власністю на землю прийшли агроформування

¹ Дієсперов В.С. Продуктивність сільськогосподарської праці: моногр./ В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 274 с.

(кооперативи, товариства, спілки), фермерські та селянські (індивідуальні й сімейні) господарства, засновані на приватній власності на земельні ділянки і об'єкти нерухомого майна на них. У селян уперше виникла можливість вільного вибору не тільки земельних, але й майнових, трудових відносин із різними суб'єктами господарювання, що породжує здорову господарську конкуренцію.

Відповідно до чинного законодавства, члени ОСГ можуть одержати у власність та орендувати земельні ділянки площею не більше 2 га. Проте цей розмір може бути збільшений у разі одержання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її успадкування членами ОСГ. За даними Державного агентства земельних ресурсів України, майже 88% селян передають землю в оренду на строк до 5 років. Це не зацікавляє товаровиробника вкладати капітал для збереження та підвищення родючості землі. Він намагається за цей період одержати найбільший зиск від її використання. Інших зобов'язань, і передусім надання робочих місць, забезпечення гідних доходів, вирішення питань соціальної інфраструктури села (будівництва житла, доріг, надання різних послуг) тощо, вони на себе не беруть. І це все відповідає чинному законодавству України. Орендуючи землю, керівники агропідприємств не несуть відповідальності за стан та напрями її використання. Підприємства скорочують обсяги виробництва трудомісткої й низькорентабельної сільськогосподарської продукції (тваринництва, овочівництва, картоплярства, садівництва тощо), оскільки заняття трудомісткими виробництвами призводить до зменшення прибутків, збільшення зарплатомісткості продукції, необхідності додаткових відрахувань до фондів соціального страхування, а отже, до зростання собівартості продукції¹. Інша справа, коли підприємство займається тільки рільництвом. Типовими стали факти, коли взявши земельні паї в оренду, підприємці-орендарі наймають механізаторів з інших населених пунктів і не дають роботи місцевим. Селяни – орендодавці участі у вироб-

ництві майже не беруть. Отже, село та його мешканці залишаються фактично поза виробничим процесом. І як наслідок – відсутність робочих місць, занепад сільської соціальної інфраструктури².

Надійність зайнятості є четвертим критерієм ефективної зайнятості.

У нинішньому світі людина включається в трудову діяльність у формі самозайнятості або найманої праці. Громадянинові надається право на власний розсуд вибирати свій трудовий статус. Щоб започаткувати й успішно вести власну справу, потрібні значні кошти, а також підприємницькі здібності. Наймана праця стала переважаючою. В Україні у 2010 р. частка працюючих за наймом становила 81,1%, у розвинутих країнах – 84,3% зайнятого населення; налічувалося 12564,2 тис. найманих працівників, або 61,9% до загальної чисельності зайнятих у підприємствах, установах і організаціях. У сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, рибальстві, рибництві було 25,8% найманих працівників³.

Ліквідація робочих місць у підприємствах та їхня приватизація зумовили ситуацію, коли у великому виробництві переважала наймана праця, самозайнятих в особистих господарствах кількаразово побільшало, а мільйони селян стали безробітними.

Становище найманих працівників визначається тим, наскільки держава їх захищає. Державна підтримка найманого працівника – обов'язкова умова соціального розвитку. В Україні вона мінімальна, наймані працівники залишаються пасивними учасниками трудових відносин, перебуваючи під страхом втрати роботи. При тому, що нагально змінився юридичний статус праці, втрачено її гарантованість. Нові юридичні норми, наполегливо проштовхувані в Трудовий кодекс, ще більше обмежують права працівника. За рекомендацією МОП, договір найму (трудоий) має укладатися на невизначений термін. Нові ж власники сільгосппідприємств практично ніяких гарантійних зобов'язань на себе не беруть. Здебільшого взагалі такі договори не укладаються. Часто підприємства припиняють діяльність або

¹ Звіт про НДР «Дослідження стану та динаміки ринку праці на селі та розробка пропозицій щодо усунення дисбалансу між попитом та пропозицією робочої сили на підприємствах у сільській місцевості» (заклучний) – К.: НДІ праці і зайнятості населення, 2008. – С.147.

² Кваснікова Г.С. Доходи населення та економічний стан держави / Г.С. Кваснікова // Економіка АПК. – 2005. – №1. – С.116-121

³ Економічна активність в Україні 2010. – Стат. щорічник.

переходять до нових власників, і на попередні домовленості ніхто не звертає уваги¹.

Щодо другої форми – самостійної зайнятості, то українське трудове законодавство її взагалі оминає, хоча для села вона особливо важлива.

Селянські господарства, які виробляють половину сільськогосподарської продукції в Україні, функціонують за умов відсутності організаційно-правових засад регламентації їхньої діяльності, а через це не захищені від дискримінації. Невизначеність правового статусу особистих господарств населення обмежує доступ на ринок, до інформаційних, фінансових ресурсів, виключає укладення трудових договорів. Відповідно до ст.4 Закону України «Про особисте селянське господарство», ОСГ не реєструються, а підлягають обліку в місцевих радах і з метою одержання статистичної інформації.

Зайнятість в особистих господарствах населення включає осіб, які виробляють сільськогосподарську продукцію переважно для реалізації (ринковий сегмент), і тих, що займаються виробництвом тільки для власних потреб. До 13 січня 2009 року в аграрному законодавстві був визначений ще один критерій, який надавав підстави для віднесення члена ОСГ до категорії зайнятого населення. Так, відповідно до ст.8 Закону України «Про особисті селянські господарства» у редакції від 15 травня 2003 року члени ОСГ належали до категорії зайнятого населення в разі, якщо робота для них є основною і розрахунковий місячний дохід на одного члена дорівнює або перевищує розмір мінімальної заробітної плати. Порядок визначення розрахункового місячного доходу на одного члена особистого селянського господарства був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2003 року. Якщо робота в ОСГ для особи не є основною – це первинна зайнятість; для осіб, які мають іншу роботу в особистому господарюванні, реалізується вторинна зайнятість. До зайнятих у неринковому сегменті ОСГ Державна служба статистики України відносить осіб, які працюють до 30 год. на тиждень протягом обстежуваного періоду.

Оскільки сектор особистих господарств став вагомим чинником зайнятості та дохо-

дів населення, виникає питання про юридичне оформлення статусу основної частини працівників ОСГ. Визнання селянина зайнятим позбавляє його права на допомогу по безробіттю. Дане питання стає предметом гострих суперечок. Окремі автори доводять, що особу, яка працює в ОСГ при земельній площі 2 га й більше, за обсягом доходів і за величиною трудових затрат можна віднести до зайнятого населення². Керуючись принципом «зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» Верховна Рада України розв'язала проблему зайнятості на селі досить кардинально – юридично визнала зайнятими всіх селян, які ведуть ОСГ та не працюють на підставі трудового договору, незалежно від рівня доходності таких господарств, що позбавляє їх можливості набути статус безробітних й одержати допомогу по безробіттю³. Половина сільського населення зайнята в селянських господарствах. Зазначений підхід законодавця не сприяє «забезпеченню ефективної зайнятості» оскільки лише ті форми зайнятості, які здатні забезпечувати хоча б мінімальні життєві потреби людини, повинні підтримуватися державою.

Оплата праці та доходність є п'ятим критерієм ефективної зайнятості. Ефективність роботи, віддача і старанність працівника великою мірою залежать від рівня винагороди за його працю. Кожний працівник має бути заінтересований у результатах своєї праці, тому в підприємстві слід передбачати ефективну систему матеріального заохочення і стимулювання працівників.

Рівень заробітної плати визначає платоспроможний попит працівників і членів їхніх сімей на товари та послуги – високий рівень стимулює, а низький пригнічує їхнє виробництво⁴. Заробітна плата посідає особливе місце в механізмі господарювання як одна з найвагоміших соціально-економічних категорій, що визначає рівень і якість суспільного розвитку. Проте суттєвого підви-

¹ Дієсперов В.С. Продуктивність сільськогосподарської праці: моногр./ В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 274 с.

² Гнибіденко І. Соціально-економічні проблеми зайнятості і соціального захисту населення в аграрному секторі економіки України / І. Гнибіденко. – К.: Соцінформ, 2002. – 336 с.

³ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» від 25 груд. 2008 р. // Уряд. кур'єр. – 2009. – №3. – 13 січ.

⁴ Сардак С. Особливості функціонування ринку праці України та використання потенціалу саморозвитку для підвищення зайнятості населення / С. Сардак. // Україна: аспекти праці / НДІ праці і зайнятості населення, Мінпраці та НАНУ. – 2006. – № 7. – С. 8-12.

щення рівня оплати праці на селі не простежується.

Низький рівень заробітної плати негативно впливає на формування зайнятості, призводить до зниження мотивації та продуктивності праці, що зумовлює масову трудову міграцію сільського населення за кордон і зростання тіньового сектора в економіці України.

На нинішній час існує велика міжгалузєва диференціація заробітної плати, ціна трудових ресурсів на селі низька. Розмір заробітної плати в сільському господарстві становив у 2010 році 65,5% від рівня її в цілому по економіці.

Селянин не звик оцінювати вигідність своєї праці, усвідомлюючи її обов'язковість як єдино можливого джерела своїх доходів. До того ж більшість селян не орієнтовані на прибуток і продовжують вести господарство, навіть розуміючи, що це не вигідне заняття, але воно забезпечує родину продуктами, дає певне моральне самозадоволення. Працю

свою й безплатно працюючих членів сім'ї власник ОСГ не вимірює. Методично досить складно оцінити вигідність роботи в господарствах населення, оскільки тут формується не оплата праці, а фонд споживання, який має натуральну форму і використовується насамперед на особисті потреби сім'ї. За оцінками з літературних джерел, оплата праці в ОСГ нижча ніж у громадському секторі та має тенденцію до зниження.

У структурі сукупного доходу сільських домогосподарств оплата праці становить менше чверті їхніх загальних доходів, головним джерелом яких є пенсії та грошові пільги.

На основі визначених критеріїв ефективності зайнятості та особливостей аграрного сектору України доведено, що подальше переміщення трудових ресурсів в особистості селянські господарства обмежені, невиправдані з погляду необхідності формування ефективної зайнятості.

Узагальнено теоретичні підходи до визначення змісту ефективної зайнятості. Сформовано критерії ефективної зайнятості враховуючи її особливості в аграрному секторі: продуктивність праці, рівень використання трудового ресурсу, землезабезпеченість, надійність, дохідність.

Обобщены теоретические подходы к определению сущности эффективной занятости. Сформированы критерии эффективности занятости учитывая её особенности в аграрном секторе: производительность труда, уровень использования трудового ресурса, землеобеспеченность, надёжность, доходность.

Theoretical approaches to the definition of the effective employment are generalized. The criteria of employment efficiency were formed taking into account its features in the agricultural sector: labor productivity, the level of labor resource using, provision of land resource, reliability and profitability.

*

С.В. ШИЛО, аспірант*

Інститут агроекології і природокористування НААН

Зарубіжний досвід еколого-економічного управління природокористуванням

З огляду на загострення останніми роками екологічних проблем України наголошено на важливості еколого-економічного управління як одного з чинників поліпшення екологічного, економічного та соціального стану в країні. Нині у багатьох країнах світу створені ефективні організаційні стру-

ктури й дієвий механізм правового регулювання охорони та раціонального використання природних ресурсів. Проте поняття еколого-економічне управління на території України досить нове і мало розвинене. Очевидно, що для розв'язання проблеми його поширення й практичного застосування необхідно дослідити досвід еколого-економічного управління в інших країнах.

* Науковий керівник – В.В. Россоха, доктор економічних наук.

щення рівня оплати праці на селі не простежується.

Низький рівень заробітної плати негативно впливає на формування зайнятості, призводить до зниження мотивації та продуктивності праці, що зумовлює масову трудову міграцію сільського населення за кордон і зростання тіньового сектора в економіці України.

На нинішній час існує велика міжгалузєва диференціація заробітної плати, ціна трудових ресурсів на селі низька. Розмір заробітної плати в сільському господарстві становив у 2010 році 65,5% від рівня її в цілому по економіці.

Селянин не звик оцінювати вигідність своєї праці, усвідомлюючи її обов'язковість як єдино можливого джерела своїх доходів. До того ж більшість селян не орієнтовані на прибуток і продовжують вести господарство, навіть розуміючи, що це не вигідне заняття, але воно забезпечує родину продуктами, дає певне моральне самозадоволення. Працю

свою й безплатно працюючих членів сім'ї власник ОСГ не вимірює. Методично досить складно оцінити вигідність роботи в господарствах населення, оскільки тут формується не оплата праці, а фонд споживання, який має натуральну форму і використовується насамперед на особисті потреби сім'ї. За оцінками з літературних джерел, оплата праці в ОСГ нижча ніж у громадському секторі та має тенденцію до зниження.

У структурі сукупного доходу сільських домогосподарств оплата праці становить менше чверті їхніх загальних доходів, головним джерелом яких є пенсії та грошові пільги.

На основі визначених критеріїв ефективності зайнятості та особливостей аграрного сектору України доведено, що подальше переміщення трудових ресурсів в особистості селянські господарства обмежені, невиправдані з погляду необхідності формування ефективної зайнятості.

Узагальнено теоретичні підходи до визначення змісту ефективної зайнятості. Сформовано критерії ефективної зайнятості враховуючи її особливості в аграрному секторі: продуктивність праці, рівень використання трудового ресурсу, землезабезпеченість, надійність, дохідність.

Обобщены теоретические подходы к определению сущности эффективной занятости. Сформированы критерии эффективности занятости учитывая её особенности в аграрном секторе: производительность труда, уровень использования трудового ресурса, землеобеспеченность, надёжность, доходность.

Theoretical approaches to the definition of the effective employment are generalized. The criteria of employment efficiency were formed taking into account its features in the agricultural sector: labor productivity, the level of labor resource using, provision of land resource, reliability and profitability.

*

С.В. ШИЛО, аспірант*

Інститут агроєкології і природокористування НААН

Зарубіжний досвід еколого-економічного управління природокористуванням

З огляду на загострення останніми роками екологічних проблем України наголошено на важливості еколого-економічного управління як одного з чинників поліпшення екологічного, економічного та соціального стану в країні. Нині у багатьох країнах світу створені ефективні організаційні стру-

ктури й дієвий механізм правового регулювання охорони та раціонального використання природних ресурсів. Проте поняття еколого-економічне управління на території України досить нове і мало розвинене. Очевидно, що для розв'язання проблеми його поширення й практичного застосування необхідно дослідити досвід еколого-економічного управління в інших країнах.

* Науковий керівник – В.В. Россоха, доктор економічних наук.

Водночас із новими проблемами, що виникають у сфері охорони довкілля, почали з'являтися нові інституційні структури. Так, при ЮНЕСКО створено комітет з біоетики; в Японії організовано Дослідницький центр інноваційних технологій для Землі; створено Організацію нових енергетичних і промислових технологій при Міністерстві зовнішньої торгівлі та промисловості, одним з основних напрямів роботи якої є екотехнології. З 1991 року реалізується програма ООН із питань охорони навколишнього середовища ЮНЕП (United Nations Environment Program), яка передбачає тісне співробітництво з банківським сектором.

Генезис статистики охорони і відтворення довкілля індустріально розвинутих країн полягає в якісному розвитку статистичних потоків – від збору даних про природно-ресурсний потенціал до інформаційного забезпечення з приводу забруднення навколишнього середовища та шкоди, яка завдається суспільству при деградації екосистем, і до макроекономічної оцінки впливу екологічного фактора й повноцінних розрахунків еколого-економічних втрат (доходів). Зазвичай увага приділяється проблемі інтеграції екологічної статистики з економічними індикаторами, і навпаки. Тому досить активно розвивається база статистичного моніторингу, нарощується масив макроінформації про стан, якість, продуктивність природних ресурсів, динаміку споживання, відтворення та еволюцію екосистем на локальному, регіональному, національному й міжнародному рівнях. Ті відомі моделі управління, які існують нині в Японії, США, деяких країнах Західної Європи, є здобутком багаторічних пошуків, спроб і помилок.

Прикладом ефективного еколого-економічного управління може слугувати система Сполучених Штатів Америки. Створивши необхідний економічний механізм, американцям вдалося не лише зупинити подальше забруднення навколишнього середовища, а й істотно поліпшити його стан. У США цільові заходи охорони довкілля встановлює федеральне Агентство з охорони природи, а потім кожний штат окремо пропонує конкретні заходи щодо їх реалізації, пов'язуючи з планами розвитку

галузі. Ефективним засобом контролю за викидами є запровадження Агенцією з охорони навколишнього середовища США “дозволів” на допустиму кількість забруднюваних речовин, що можуть бути викинуті у навколишнє середовище. Цей захід дав можливість фірмам, обсяг викидів забруднюваних речовин яких є меншим, ніж встановлений для них ліміт, продавати свої права іншим фірмам. У державі створився ринок прав на забруднення навколишнього середовища. Сформувавши банк дозволів на використання довкілля, уряд США поліпшив екологічну ситуацію в країні¹. Великі перспективи має інвестиційний податковий кредит, поширений у розвинутих країнах, використання якого (за досвідом США, Кореї, Тайваню, Японії, Нідерландів) сприяло збільшенню капіталовкладень в енергозберігаюче устаткування, природоохоронну техніку, нові технології². Різні види гнучких екологічних податків на продукт являють собою стимулятори обмеження виробництва і споживання екологічно небезпечної, ресурсомісткої продукції, а також продукції, що виготовляється з обмежених (рідкісних) природних ресурсів. Виступаючи попередньо певним фінансовим тягарем для господарюючих суб'єктів, у перспективі екологічний податок на продукт сприятиме зростанню обсягів виробництва нової, екологічно чистої продукції та зниженню витрат на контроль за забрудненням, зміцнюючи тим самим конкурентоспроможність та економічні позиції виробника.

Яскравим прикладом щодо цього може слугувати ефективний вплив екологічного податку на вміст свинцю й вуглецю в транспортному пальному, а також сірки в нафті, на шини, на пакувальні матеріали тощо в інших країнах. Характерно, що з часом введення екологічного податку на екологічно небезпечну продукцію повністю витісняє її з ринку (як сталося, до речі, з виробництвом автомобілів із високою енергомісткістю двигуна в американській промисловості).

¹ Екологічні програми США, Європа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refine.org.ua/pageid-3112-3.html>.

² Веклич О.О. Екологічне оподаткування в Україні: реалії та напрями вдосконалення з урахуванням світового досвіду. Наук. доп. / О.О. Веклич. – К.: Інститут економіки НАН України, 2001. – 48 с.

Дещо відрізняється від американської системи еколого-економічного управління ЄС. В її основу покладено системну цілісність екологічного управління й аудиту – один із принципів сталого розвитку, який реалізовано у вигляді європейського регламенту EMAS – системи екологічного управління й аудиту. EMAS ґрунтується на принципі «забруднювач і користувач платить», тобто компенсації економічної шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу за рахунок винуватця в заподіянні такої шкоди. Корпорації та підприємства добровільно беруть на себе відповідальність за охорону і відновлення природного середовища й докладають зусиль щодо постійного вдосконалення такої діяльності. Приєднання корпорацій та підприємств до EMAS – це, по суті, початок процесу екологізації виробництва, тобто переходу від нестійких моделей виробництва й споживання до екологічно збалансованих і чистих моделей. При цьому рівень збалансованості, екологічної чистоти й ефективності технологій, виробництва, розподіл відповідальності за заподіяну шкоду природному середовищу встановлюють із застосуванням екологічного аудиту.

Принцип, за яким саме забруднювач має компенсувати заподіяну екологічну шкоду, визначений у Договорі про створення ЄС. Цей принцип має попереджувальну дію щодо порушення стандартів екологічної безпеки й тому сприяє реалізації цілей та запровадженню відповідної політики ЄС у цій сфері.

У міру розвитку екологічної політики розширився перелік наявних засобів охорони довкілля. Водночас із прийняттям рамкового законодавства для забезпечення високого рівня охорони довкілля Співтовариство запровадило низку правових інструментів щодо цього.

1. LIFE – фінансовий інструмент екологічного захисту, спрямований на сприяння розвитку, запровадженню й оновленню екологічної політики та законодавства Співтовариства.

2. Угоди про охорону довкілля, що передбачають поліпшення екологічних аспектів діяльності підприємств і запровадження

методів сталого виробництва заохоченням добровільних заходів та угод щодо охорони довкілля згідно з Програмою 6 Асамблеї європейських регіонів (АЄР).

Однією з цілей 6 АЄР є захист ґрунтів від ерозії й забруднення. Нині ЄС розробляє стратегію захисту ґрунтів на територіях Співтовариства. Стратегія враховуватиме принципи обачності, запобігання шкоді та відповідальності за навколишнє середовище й фокусуватиме увагу на вже започаткованих ініціативах у сфері довкілля, на кращій інтеграції захисту ґрунтів, моніторингу ґрунтів і нових програмах, що ґрунтуються на результатах моніторингу. Нове законодавство має доповнити чинне та врахувати Спільну політику в галузі сільського господарства (Common Agricultural Policy). Комісія має намір надавати фінансову підтримку розвитку сільського господарства, сільських регіонів і захисту ґрунтів. Європейське співтовариство підписало Конвенцію ООН, яка набрала чинності у 1998 році щодо боротьби із опустелюванням United Nations Convention to Combat Desertification (UNCCD) у країнах, які потерпають від сильних посух і/або опустелювання.

3. Екологічні мита та податки щодо сприяння застосуванню державами-членами фіскальних інструментів підвищення ефективності екологічної політики й забезпечення використання екологічних мит і податків відповідно до законодавства Співтовариства.

Досвід інших країн показує, що ефективність плати за забруднення й екологічного податку залежить від середніх граничних витрат товаровиробників на зменшення забруднення. Там, де плата за забруднення і екологічний податок як економічні регулятори не "спрацювали", основну роль відіграла неможливість встановити платежі та податки вищими від верхніх граничних витрат на зменшення забруднення. Якщо нарахування не перевищуватимуть цих витрат, то не існуватиме стимулу для здійснення заходів, спрямованих на скорочення забруднення і запобігання платі. Навпаки, вплив платежів на забруднення, розрахованих за прогресивною шкалою, тобто їх "прямий"

еколого-економічний ефект, буде суттєвим (як, наприклад, показує досвід Швеції при скороченні викидів окислів сірки та азоту, споживанні дизельного палива, а також етилованого і неетилованого пального)¹;

4. Програма підтримки неурядових організацій, що діють у галузі охорони довкілля.

5. Політика сукупного продукту (Integrated product policy). Комісія являє собою стратегію зміцнення та зміни спрямування екологічної політики, пов'язаної з виробництвом, із метою сприяння розвитку ринку екологічної продукції і, зрештою, стимулювання громадського обговорення відповідних питань.

6. Європейське Агентство з питань довкілля: забезпечення осіб, відповідальних за ухвалення політичних рішень, а також громадськості надійною та достовірною інформацією про стан довкілля.

7. Екомаркування продукції, що має на меті її рекламування зі зменшеним негативним впливом на довкілля (порівняно з іншими продуктами тієї самої групи). Одержання такого маркування потребує проходження жорсткого контролю всіх стадій виробництва і постачання товару. На думку багатьох спеціалістів, таке маркування дійсно сприяє просуванню товару на ринку.

8. Система екологічного менеджменту й екологічного аудиту Співтовариства (EMAS): спрямована на забезпечення постійного вдосконалення ефективності екологічної діяльності європейських організацій (через СЕМ), а також забезпечення громадськості та заінтересованих сторін відповідною інформацією.

9. Оцінка впливу на навколишнє середовище певних державних і приватних проектів.

10. Оцінка екологічних результатів запровадження планів та програм, яку виконують із метою сприяння включенню екологічних аспектів на етапах розроблення й ухвалення планів і програм.

11. Екологічні перевірки – мінімальні критерії щодо забезпечення більшої відповідності, а також більшої одностайності у застосуванні та запровадженні законодавства Співтовариства стосовно охорони довкілля наданням мінімальних критеріїв організації, здійсненням пост-контролю й опублікуванням результатів екологічних перевірок у всіх державах-членах.

12. Європейський реєстр викидів і перенесення забруднювальних речовин (PRTR), що забезпечує поліпшення громадського доступу до інформації про стан довкілля й у такий спосіб сприяння запобіганню та зменшенню забруднення у довгостроковій перспективі².

Наведені приклади еколого-економічного управління повинні бути взяті до уваги і застосовані в Україні. Відомо, що ці інструменти екологічного регулювання набули поширення в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. Згідно з дослідженнями ОЕСР (Organization for Economic Cooperation and Development) у 1987–1993 роках кількість економічних важелів, що використовувалися, залежно від країни збільшилася на 25–50 %. Найбільше зростання зумовлено використанням податків (на 35 %) і зобов'язань по зворотному прийманню використаної продукції (на 100 %)³. Проте в Україні такі інструменти не набули поширення й потребують невідкладного застосування.

¹ Розглянуто економічні важелі екологічної політики за кордоном. Досліджено іноземний досвід еколого-економічного управління.

² Рассмотрены экономические рычаги экологической политики за рубежом. Исследован зарубежный опыт эколого-экономического управления.

³ A problem of foreign experience of ecology and economy management is considered. The economy tools of ecology policy are studied.

*

¹ Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К. : УІНЦІР, 2003. – С. 53.

² Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку / [за ред. Френсіса О'Доннелла]. – К. : ВАІТЕ, 2007. – С. 50–52;59.

³ Sustainable Development Finance: Opportunities and Obstacles. United Nations. – New York, 1996. – P. 120.

GRID-модель моніторингу інноваційного розвитку АПК

Реалізація основних напрямів державної аграрної політики, спрямованої на створення сприятливих умов щодо комплексного розв'язання соціальних проблем села, а також розвитку сільських територій та високоєфективного конкурентоспроможного аграрного сектору з урахуванням зональних і регіональних особливостей, забезпечення продовольчої безпеки країни, розв'язання інших нагальних проблем потребує залучення сучасних методів управління розвитком сільського господарства. Перехід до інноваційної моделі функціонування АПК для органів управління усіх рівнів неможливий без задіяння інструментарію прийняття стратегічних рішень на основі сучасних методів аналізу й прогнозування тенденцій науково-технологічного і соціально-економічного розвитку.

Запропонована розробка системи моніторингу інноваційного розвитку АПК (національного, галузевого та регіонального рівнів) ставить за мету поетапно, на основі визначених замовниками пріоритетів, спираючись на діючу інформаційно-аналітичну базу, освоїти нові інструменти науково-управлінського бачення й регулювання складних процесів, які відбуваються у відповідній галузі, регіоні або корпоративній мережі.

Реалізація моделей моніторингу інтегрованих великомасштабних географічно розгалужених економічних систем потребує нових системних інструментів інформаційних технологій, які забезпечують оперування економічної інформацією за допомогою комп'ютерної техніки та програмних моделей одержання оптимального кінцевого результату. В економічних системах бізнесу інформаційні технології використовуються для обробки і зберігання інформації, прогнозування економічних показників, оцінки

ефективності інноваційних рішень та залучення інвестицій, управління й розвитку інтегрованих ринкових формувань. Одним із найперспективніших напрямів в інформаційних технологіях для розподілених обчислень у розгалуженій комп'ютерній інфраструктурі, котра об'єднує безліч ресурсів різних типів (процесори, оперативна і довгострокова пам'ять, сховища та бази даних, мережі), доступ до яких користувач може одержати з будь-якої точки, незалежно від їх розташування, є Grid-комп'ютинг¹.

Grid-обчислення (англ. Grid – решітка, мережа) – це форма розподілених обчислень, в якій «віртуальний суперкомп'ютер» представлений у вигляді кластерів, з'єднаних за допомогою мережі, слабо зв'язаних гетерогенних комп'ютерів, що працюють разом для виконання величезної кількості завдань (операцій, робіт). Ця технологія застосовується для вирішення наукових, математичних, інформаційних задач, що вимагають значних обчислювальних ресурсів. Можна вважати, що Grid являє собою обчислювальні кластерні технології для економічних кластерів у локальному або глобальному масштабі.

Grid-технології передбачають об'єднання всіх комп'ютерів кластера в єдину систему – віртуальний суперкомп'ютер великої потужності, що уможливорює розподіляти і перерозподіляти ресурси між користувачами відповідно до їхніх запитів. У світових масштабах – це прагнення поєднати всі комп'ютери світу в єдину систему. Маючи такий суперкомп'ютер, користувач може в будь-який час і в будь-якому місці запросити стільки обчислювальних ресурсів, скільки йому потрібно для розв'язання свого завдання.

¹ Foster I. Kesselman C. The Grid: Blueprint for a New Computing Infrastructure. Morgan Kaufmann Publishers, 1998. – 701 p.

Grid-обчислення використовуються також у промислово-комерційній інфраструктурі для вирішення таких трудо- й ресурсомістких задач, як економічне прогнозування комп'ютерних досліджень ринку, оцінки ефективності бізнесу, розробки і вивчення властивостей нових продуктів, їх комерційної та споживчої цінності.

Концепція Grid орієнтована на створення комп'ютерної інфраструктури (Grid-комп'ютіngu), що об'єднує комп'ютери й суперкомп'ютери в територіально-розподілену інформаційно-обчислювальну систему, що забезпечує глобальну інтеграцію інформаційних та обчислювальних ресурсів на основі керівного й оптимізуючого програмного забезпечення нового покоління.

Основна ідея технології Grid полягає у використанні кожним комп'ютером логічних і фізичних потужностей усієї мережі (кластера), що входить у систему. Це схоже на локальну мережу з тією відмінністю, що крім можливості доступу до даних на інших комп'ютерах нова технологія робить можливим об'єднання ресурсів, що знаходяться на відстані та входять до Grid обчислювальних машин, для розв'язання одного завдання. Вигоди такого підходу очевидні: користувачеві стануть доступні операції, які в силу програмних або апаратних обмежень не здатний виконувати його комп'ютер¹.

Основними напрямками використання Grid є: розподілені суперобчислення, рішення масштабних задач, що вимагають величезних процесорних ресурсів, пам'яті; обчислення з високою пропускну здатністю; обчислення на вимогу – великі разові розрахунки; обчислення із залученням великих обсягів даних, наприклад, у метеорології, астрономії, фізиці, колективні обчислення.

На розвиток Grid спрямовано кілька масштабних проектів.

Проект EGEE (EnablingGridsforE-science) направлений на побудову Grid-інфраструктури, яку можна використовувати

в наукових дослідженнях в Європі та світі.

Проект BEinGrid (BusinessExperimentsinGrid – Експерименти по застосуванню гід-технологій у бізнесі) націлено на реалізацію серії бізнес-експериментів у Grid-форматі та створення інструментарію верхніх рівнів проміжного програмного забезпечення для Grid у бізнесі.

В Україні створюється національна Grid-інфраструктура для підтримки наукових досліджень і навчальних програм, головним виконавцем проекту є Інститут прикладного системного аналізу (ІПСА) НТУУ «КПІ»². Під егідою НАН України реалізуються Міжнародна програма «Упровадження Grid-технологій і побудова кластерів у НАН України», який став сегментом Європейського Grid-проекту.

Подальший розвиток Grid-технологій разом із розвитком комп'ютерних мереж найближчим часом разом з Інтернет-технологіями забезпечить нові можливості в інформаційних технологіях. Це потребує прискорення досліджень та розробок щодо переходу Grid-технологій від їх науководослідного застосування до більшого поширення в економічній, у тому числі бізнесдіяльності, організованої за кластерними підходами³.

Створення і запровадження нової системи моніторингу інноваційного розвитку АПК на основі Grid передбачає розробку концепції, матриці показників, програми й паспорта галузі та регіону, а також інформаційного бюлетеня.

Концепція розкриває сутність моніторингу як механізму ефективного управління інноваційним розвитком АПК України і включає наступні розділи: основна мета та шляхи розв'язання проблеми, система моніторингу, основні напрями моніторингу, механізм здійснення моніторингу, цілі й за-

¹ Grid – технології: розвиток, моделювання та перспективи постбінарного комп'ютіngu / О.Я.Анопрієнко, В.В.Дзьоба, Г.П.Конопльова, Х.Аль-Абабнех. – Наукові праці ДонНТУ, вип. 10. – 2009.

² Згуровський М.З. Grid-технології для е-науки і освіти / М.З.Згуровський, А.І.Петренко // Наукові вісті, НТУУ «КПІ». – 2009. – №2. – С.10-17.

³ Зубець М.В. Кластерний підхід інтеграції та інноваційно-інвестиційного розвитку АПК / М.В.Зубець, С.А. Володін // Вісник аграрної науки. – 2009. – №5. – С.5-8.

вдання моніторингу, заходи щодо запровадження системи моніторингу.

Матриця показників складається з системи індексів і експертних оцінок економічного, технологічного, наукового характеру, які базуються на методології сценарного аналізу та застосуванні сучасних методів передбачення. Індикатори показників зорієнтовані на інноваційний розвиток АПК.

Програму розробляють за визначеними пріоритетними напрямками аграрного сектору та регіонами України з метою забезпечення конкурентоспроможності сільського господарства на основі інноваційних моделей розвитку. В ній визначені шляхи і способи розв'язання проблеми, завдання й заходи, фінансове забезпечення та очікувані результати.

Паспорт вміщує програмні показники інноваційного розвитку по визначених пріоритетах галузі, регіону, формується й оновлюється щорічно згідно із затвердженою структурою.

Бюлетень відображає безперервний стан інноваційного розвитку АПК, середньо- та довгострокове прогнозування; об'єднує комплекс експертних оцінок стану й тенденцій розвитку визначених сценаріями пріоритетних орієнтирів (реперів) АПК; вміщує індекси цін, у тому числі паритетів, доходів населення, ефективності діяльності базових суб'єктів аграрного ринку, динаміки економічного, інноваційно-інвестиційного розвитку АПК, конкурентоспроможності вітчиз-

няної сільськогосподарської продукції. Інформація формується та оновлюється щомісяця або кожного кварталу.

Джерела інформації – це офіційна статистика стану справ в аграрному секторі, дані щомісячного моніторингу економічного й соціального розвитку підприємств і організації АПК, довідки обласних управлінь сільського господарства, аналітичні видання, консалтингові дослідження, біржові та торгові зведення, огляди ринкових цін і кон'юнктури, інформаційна база експертної оцінки розвитку АПК.

Спираючись на офіційні дані Державної служби статистики України, дані моніторингу Міністерства аграрної політики та продовольства України, пропозиції і висновки незалежної експертизи, викладені в інформаційному бюлетені, керівник відповідного органу державного управління формує та проводить у життя власну думку щодо процесів, які відбуваються в агропромисловому виробництві.

В Інституті інноваційного провайдингу Національної академії аграрних наук України на базі досліджень Інституту прикладного системного аналізу НТУУ «КПІ» проводяться роботи щодо застосування Grid-моделей у процесах створення систем моніторингу національних, галузевих, регіональних, корпоративних сегментів аграрної сфери, визначення рівня інноваційного розвитку агропромислового комплексу.

📖 Розкрито теоретико-методологічні основи GRID-моделі моніторингу інноваційного розвитку АПК і концептуальні аспекти можливого її застосування на практиці.

📖 Раскрыты теоретико-методологические основы GRID-модели мониторинга инновационного развития АПК и концептуальные аспекты возможного ее применения на практике.

📖 An article points out theoretic and methodological grounds of GRID-model of monitoring of innovative development of the AIC and defines conceptual aspects of possible practical application of it.

* * *

Забезпечення фінансової безпеки сільського господарства

Розвиток сільського господарства України як результат формування та забезпечення його фінансової безпеки повинен здійснюватися відповідно до визначених конкретних стратегічних напрямів з урахуванням реалізації національних інтересів у ході світоінтеграційних процесів. Тому вихід у світ монографії О.В. Гривківської¹ є своєчасною подією. Авторське дослідження представлене п'ятьма логічно пов'язаними розділами та орієнтоване на посилення фінансової безпеки сільського господарства.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи формування фінансової безпеки сільського господарства» розглянуто сутність і місце фінансової безпеки сільського господарства з огляду на особливості й джерела відтворювально-необхідного рівня фінансового забезпечення галузі у контексті її стійкого розвитку та досягнення належного рівня продовольчої безпеки України. Автор наголошує на тому, що основною метою забезпечення фінансової безпеки сільського господарства є досягнення у державі продовольчої безпеки, оскільки незалежно від стану її розвитку населення повинне бути забезпечене продуктами харчування. Визначаючи фінансову безпеку через необхідно-відтворювальний рівень фінансового забезпечення, яке є методом фінансового механізму функціонування галузі, автор доводить, що фінансова безпека – це його складова, що зумовлює необхідність їх дослідження у взаємозв'язку.

У другому розділі «Власні джерела у фінансовому забезпеченні сільського господарства» увага автора концентрується на дослідженні рівня й структури власних фінансових ресурсів, які є основними у формуванні рівня фінансової безпеки галузі, що є

результатом впливу на неї політики ціноутворення, ефективності процесу управління витратами, інвестиційної діяльності та фінансової державної підтримки.

Виявлено, що незважаючи на сформовану стійку тенденцію до зростання ефективності діяльності галузі, власні фінансові ресурси сільського господарства формуються в умовах хаотичного встановлення цін, здійснення витрат з позиції можливого, а не технологічно зумовленого їх рівня, високої ризикованості господарювання, що потребує низки заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості аграрного товаровиробництва. Також у розділі досліджено динаміку й обсяги державної фінансової підтримки сільського господарства, в результаті чого виявлено, що важливою серед числа бюджетних видатків залишається бюджетна підтримка виробництва рослинництва і тваринництва, а також запропоновано напрями її подальшого здійснення.

У третьому розділі «Оцінка рівня кредитного забезпечення у сільському господарстві» досліджуються позичені фінансові ресурси аграрного сектора економіки. Зокрема, автор розглядає фактори формування кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників, структуру кредитного їх забезпечення та кредиторську заборгованість аграрних підприємств.

У розділі з'ясовується сутність системи сільськогосподарського кредитування, визначено місце кредитної кооперації у поліпшенні кредитного забезпечення аграріїв шляхом акумуляції коштів дрібних інвесторів, обґрунтовано необхідність довгострокового кредитування ефективних інвестиційних проектів, створення кредитної інфраструктури, зокрема Фонду кредитної підтримки, який би розв'язав проблему поєднання інтересів кредиторів і позичальників у процесі кредитування через механізм част-

¹ Забезпечення фінансової безпеки сільського господарства: моногр. / О.В. Гривківська. – Тернопіль: ТзОВ „Вид-во Астон”, 2012. – 338 с.

кового або повного державного гарантування повернення позик, розвиток системи страхового захисту.

Четвертий розділ монографії «Державне регулювання фінансової безпеки сільського господарства у контексті світоінтеграційних процесів» показує участь держави у формуванні фінансової безпеки галузі, що розкривається шляхом дослідження форм та методів державної підтримки, розкриттям інвестиційно-інноваційної політики держави як однієї з передумов процесу забезпечення безпеки, дослідження впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на фінансову безпеку галузі. Наголошується на тому, що світоінтеграційний курс держави, що передбачає послідовність та системність здійснюваних заходів, потребує трансформації форм і методів державної підтримки аграрного товаровиробництва, а саме: реалізації державних цільових програм комплексного розвитку територій, у тому числі розбудови підтримувальної інфраструктури функціонування галузі, розвитку великотоварного виробництва, підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектора економіки.

П'ятий розділ монографії «Стратегія підвищення рівня фінансової безпеки сільського господарства» представлений концепцією управління станом фінансової безпеки сільського господарства, обґрунтуванням необхідності активізації інвестиційної діяльності у сільському господарстві та методичним інструментарієм для визначення регіонального рівня фінансової безпеки галузі. Визначено, що принципи, функції, завдання, стратегія й політика разом із системою забезпечення становлять концепцію управлін-

ня станом фінансової безпеки, невід'ємними складовими якої є методично-інформаційне, фінансове, організаційне, кадрове, нормативно-правове, матеріально-технічне забезпечення. Справедливо зазначається, що процес управління фінансовою безпекою потребує функціонування дійового механізму її державного регулювання, тобто необхідності взаємодії відповідних наукової теорії, концепції, стратегії і тактики формування тенденції попередження чи усунення негативних проявів у сфері фінансових відносин шляхом послідовної реалізації комплексу заходів, визначених концепцією, що включають: реалізацію стратегічної фінансової політики щодо об'єктів фінансової безпеки; наявність або створення необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів); постановку, конкретизацію або узгодження інтересів; систематизацію загроз та визначення ризиків; застосування засобів, способів і методів забезпечення безпеки.

Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що монографія «Забезпечення фінансової безпеки сільського господарства» написана на актуальну тему й має певне теоретичне та практичне значення. Вона являє собою завершене наукове дослідження з проблем формування та забезпечення фінансової безпеки сільського господарства, яке за змістом, структурою і мовним стилем відповідає вимогам, що пред'являються до наукових видань, містить елементи новизни й буде корисною для широкого кола науковців, керівників, викладачів, аспірантів, студентів і всіх тих, кого цікавлять проблеми фінансової безпеки аграрного сектора України.

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН*

* * *